

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várad Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Orbán Ottó*: Dal a szélhámos reményről • 1575
Varga Éva: Pontatlan leírások a palotáról • 1575
Horváth Elemér: metamorfózisok • 1583
 lehet hogy... • 1584
 perspektíva • 1584
Nádas Péter: Párhuzamos történetek (II) • 1585
Jules Laforgue: Vidéki hold siráma • 1612
 Egy májusi lábadozás siráma • 1613
 Némely bosszúság siráma
 (*Rába György fordításai*) • 1615
 Pojácák (*Somlyó György fordítása*) • 1615
Bán Zoltán András: Hölgyszonáta (IV) • 1619
Radnóti Sándor: Gradiva (II) • 1631
Csengery Kristóf: Megtalálja-e majd? • 1646
 Sárga biztatás • 1646
Horváth Andor: Oedipus, a jövő embere • 1647
Szakács Eszter: Éjszakai part • 1661
Margócsy István: Petri és az irónia • 1662
Jónás Tamás: Nem szeretem a lányokat • 1672
Fábri Péter: A gyilkos Livius • 1673
Falcsik Mária: Karácsonyi utóének • 1677
 Asszony a naplementében • 1678
Tóth Krisztina: Virágevő Zsiráf Dezső • 1678
 Virágevő Zsiráf Dezső rádiója • 1679
 Marcii öltözik • 1680

FIGYELŐ

- Tózsér Árpád:* Pusztai ország – jelen idő (Lator László versei és versfordításai) • 1681
- Schein Gábor:* Asztalbontás (Takács Zsuzsa: A letakart óra) • 1689
- Doboss Gyula:* Fahéjas piritós (Györe Balázs: Boldogkönyv) • 1691
- Bazsányi Sándor:* Haza a magasban (Szávai Géza: Székely Jeruzsálem) • 1693
- Kovács István:* Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra • 1695
- Balogh Tamás:* Johan Huizinga: Hollandia kultúrája a tizenhetedik században • 1701

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Orbán Ottó

DAL A SZÉLHAMOS REMÉNYRŐL

Operált koponyámhoz mind közelebb robban a gránát,
Madarakként röpdösnek a leszakadt végtagok;
Így törlesztem az életem árát,
Azt, hogy még itt vagyok,

És ereimben keringhet a hó vér,
Bár előttem egy meredek gleccserfal áll –
Jeges lepedőjén szeretkezni hív a két fekete nővér,
Szívhalál és Agyhalál.

Varga Éva

PONTATLAN LEÍRÁSOK A PALOTÁRÓL

Az időszedő királyfi a palotáról akart regényt írni, hogy összefoglalja benne élettapasztalatait.

Egy alkalmasnak látszó őszi reggelen papírt húzott maga elé, tollat vett a kezébe, s várta, hogy a képzelete magával ragadja. A palota, dűnnyögte maga elé. Itt születtem és nőttem föl, itt uralkodom harminchárom éve. Mindent tudok róla. Ekkor egy kicsit elakadt. Mivel kezdjem? Talán a pincével, fontolgatta, és leírta: pince. Sokáig törte a fejét, de nem jutott eszébe semmi a pincéről. Már régen jártam ott, morfondírozott. Elhatározta, hogy holnap lemegy a pincébe, és alaposan körülnéz benne.

Menjünk tovább, biztatta magát. A földszint. Ó, a földszint, örvendezett, arról aztán lehet sokat írni. Lehunyta a szemét, hogy felidézze magában a földszintet. Két nagy freskó díszíti a főbejáratot. A jobb oldalon a kék ruhás madonna, a bal oldalon az ecetfa alatt ülő madonna. Vagy fordítva? A jobb oldali az ecetfás és a bal oldali a kék ruhás? Pedig ez fontos, szögezte le a királyfi. Lehet, hogy holnap ezt is meg kell nézmem? – kérdezte magától meglepetten. Még egy darabig töprengett a földszint különösségén, majd továbbhaladt.

Az első emelet, hurkolta szép lassan a fekete betűket. Ó, az első emelet, mosolygott boldogan. Ott van az én szobám, révedezett. Majd lassan felöltött benne: csak ott *volt* az én szobám. Tavaly felköltöztem a másodikra, mert nem bírtam már Sárkány Rózsával egy ágyban aludni. Minden éjjel hozzám nyomta az elnehezedett, szétterülő mellét. És ez hagyján. A csókja kívánhatatlan, a lába valami gombás betegségtől bűzlik, a homlokán két nagy ránc fenyeget, ha ránézek. Ki nem állhatom, ha undok módon élcelődik kihunyó férfiasságomon. Mellette máris mintha a sír fenekén feküdnék! Az-

tán amikor végre elaludt, úgy horkolt, hogy zengett tőle az első emelet. Ezt leírta: zengett az egész első emelet. Csak hadd tudja meg Sárkány Rózsa, hogy miatta kell a másodikra járkálnom! A királyfi elégedetten csapta bele a tollat a tintába, és rátért a második emeletre. Ó, igen, ott van az én szobám! De mert ismerte már az írás sajátos csapdáit, úgy döntött, csak azután fog bele saját szobája leírásába, ha még egyszer aprólékosan körülnéz benne. Így is van, kiáltotta megkönnyebbülten, és aznapra félrehajította a tollát. Becsöngette a szobalányt, és az erkélyen ebédelt.

Másnap este jutott csak ismét ideje arra, hogy elővegye a regény kéziratát. Leült az asztalhoz, kihajtogatta a számárfület a papíron, és sokáig nézett maga elé. Álmos vagyok, mondta végül, és lefeküdt, hogy kipihenje magát.

Néhány hét múlva közjegyzők bukkantak rá hagyatéka között a papírra az egyetlen teljes mondattal a tetején: Zengett az egész első emelet. A papírt átadták a királynénak. Sárkány Rózsa tétován simogatta a koronás vízjelet. Talán valami viccet akart írni, vélekedett, és intett, hogy eldobhatják a papírt. Szabadulni akart minden felesleges kacattól, amelyek máris szinte szétvetették a ház falait.

A palota felett ritkán esett az eső, de ha egyszer rákezdett, nem egyhamar hagyta abba. A király ekkor ökölbe szorította a kezét, ez az!, sziszegte, és mohó pillantásokkal leste a fekete felhőket. Az ólmos fényű vízfüggöny elárasztotta a kerteket, becsapott a házak alá, megtöltötte a pincéket, ronggyá verte a nyöszörgő fák lombozatát, a földutakat bugyborgó sárfolyóvá duzzasztotta, a palota falain mint ördögnyal habzott végig az ezüstös eső.

A király nem bírta magával, föl-alá járkált a palotában, görcsös nyugtalansággal várta, hogy az árvíz még magasabban hömpölyödjön. Amikor a város házai már nyakig ültek az áradatban, és a víz színén halálra vált emberek, reszkető lábú háziállatok sodródtak a pusztulás felé, és már a palotát is csak az imádság tartotta egyenesen, akkor fülrepezető hangú motoros csónakján megérkezett a király. Mint az orkán spricceli maga körül a vizet, csapzott, hosszú hajával, feltúrt ingujjban és nagy, meztelen, szőrös mellkasával csak olyan, mint egy isten, és ezt ordibálja: Itt vagyok, jöttem a megmentésekre! És retentő markába fogja a vízben prüszkölők haját, egyetlen rántással a csónakjára menekíti őket. És éjjel-nappal, fáradságot nem ismerve szántja a vizet, két karja dolgozik, mint a hagymaszedőké. Újra és újra visszatér, bátorsága egy pillanatra sem hagyja el. És pár nap múlva hiába áll el az eső, és süt ki a nap, hiába kezd rohamosan csökkenni a vízszint, a király addig zúg motoros lélekvesztőjén, amíg meg nem feneklik.

Akkor kilép a túlhajszolt király a szárazföldre, bevánszorog a legközelebbi templomba, zajosan leomlik az oltár elé, mint egy bástyafal, ledől, és két ököllel veri a földet. Hát mit akarsz még, mit tegyek? Mit akarsz még, mi többet? Mondd a szemembe nyugodtan! Csak szólj, te szemét!

A tenger felől érkezett a szél a palotához. Puha kézzel megsimogatta a falakat, körbeszaglászta a tornyokat. Fújt ősszel, fújt tavasszal. Fellebbentette a függönyszárnyakat, árnyékokat kavart a mennyezetre, papírlapok sarkát sodorta. Megállíthatatlanul jött. Ablakok törtek be, képek ugrottak le a falról, székek borultak fel, az erkélyt letördelt rózsafejek borították. Tombolt a szél nyáron és télen. A főtorony teteje a szélkakassal együtt a földre zuhant, áramszünet lett, a palota éjszínű feketeségbe burkolózott, csak a villámok világították meg. Egyik vihar a másik után söpört végig a parton, habos hul-

lámok dörögtek a palota lábánál. A beszakadt padláson szürke orkán kavargott, zúztágányálta a falakat, tördelte a lépcsőfokokat, öklözte a csillárokat, kirángatta helyükről a gerendákat.

Egyik este a királyné ingerülten szólt a férjéhez. Fiam, nem kellene elköltöznünk erről a szeles vidékről? A király vállat vont, és szótlanul bámult ki továbbra is az ablakon. Nem akarta bevallani, mennyire élvezzi, amikor csupasz mellkasát ostromolja a tenger felől süvítő szél.

Amikor a királyfi kinyitotta az ajtót, felcsapódott a léghuzat, és a fülébe súgta: megfogsz halni. De jó, felelte a királyfi örömmel, és lehunyta a szemét.

Fölmént a szobájába, lefeküdt az ágyába, és várta a halált. Szinte már gyengébben vert a szíve, amikor bejött a szobalány az ebéddel. Nem ebédelhetek, szólt a királyfi, mert várom a halált. Vigye ki a tányérokat. Azért ezt a kis ebédet igazán megeheti, felelte a szobalány, még a végén kihűl. A királyfi felült az ágyában, megette a levest, meg-rárgta a húst, felhörpintette a bort.

Visszafeküdt, és tovább várta a halált. Most azt figyelte, hogy mikor sötétedik el a világ a szeme előtt. Éppen kezdett homályosabban látni, amikor belibbent a királyné, és bejelentette, hogy ma este bál lesz a palotában. Nem mehetek, édesanyám, mondta a királyfi, mert a halált várom. Már kezd homályosulni a látásom is. Ugyan, felelte a királyné, el kell jönnöd a bálba, a vendégeket nem sérthetjük meg.

Hát jó, emelkedett fel a királyfi. Felvette a legszebb ruháját, udvariasan végigtáncolta az estélyt, eltréfálkozott a vendégekkel, udvarolt a hercegkisasszonyoknak, aztán hajnal felé nagy szorongva visszabújt az ágyába. Félte, hogy a sok ugrabugrálással messzire ijesztette magától a léghuzat ígérte halált.

Másnap délelőtt arra ébredt, hogy zsibbad a lába. Na, ez lesz az, örvendezett a királyfi, nem mert mozdulni, nehogy meggondolja magát az a híres-nevezetes. Zsibbadt a karja, a válla, a nyaka, amikor belépett a szobába a legjobb barátja. Holnap vadászatra indulunk, mondta, remélem, velünk tartasz. Nem mehetek, felelte a királyfi, éppen haldoklom. No de most van engedély szarvasra, ezt nem hagyhatjuk ki, méltatlankodott a jó barát. Így hát a királyfi fölkel, megtöltötte a fegyverét, fölnyergelte sárga szőrű lovát, és pirkadatkor kilovagolt a színes őszi levelekben pompázó erdőbe. Nem törekedett rá, mégis lőtt egy szép szarvasbikát. Barátja lelkes hujjogása visszhangzott az erdő felett. A palota konyháján hagyta a szarvast, és igyekezett vissza a szobájába, mert érezte, hogy alig van hátra néhány perc az életéből.

Épp hogy szétbontotta vetett ágát, s lefeküdt, már érkezett is a király az örömhírral: drága fiam, végre megegyeztünk Luxemburg hercegével, tiéd a lánya, holnap elveheted feleségül. A királyfi bágyadtan válaszolt, nem mehetek, édesapám, mindjárt meghalok. Na, csak pihenjél! Annál szebb lesz az esküvőn. A királyfi magára maradt, kibámult az ablakon. Utoljára az esőben ázó mozdulatlan galambokat látta a háztetőn. Úgy álltak ott, mint hajszálla egyforma kőszobrok. A királyfi még kíváncsi lett volna arra is, hogy mi lesz az utolsó gondolata, de a halál pontban tizenegy órakor elérte őt.

Másnap az esküvőn mindenki megjegyezte, milyen sápadt a királyfi. Egy mosolya, egy kedves szava nincs újdonsült feleségéhez, a pirosposzsgás hercegkisasszonyhoz. Keze csüggedten lóg, tekintete közönyösséget mutat. Amikor a pap megáldja őket, akkor is valahova messzire bámul, mintha csak egy kerítésen át nézelődő vendég volna a fényes szertartáson. Sajnálták a szép menyasszonyt. Boldogtalan élete lesz. Ügyesen titkolja, csak hogy látszik, máris két könnycsepp csillog a szemében.

A palota kemény volt, mint a barackmag. A madarak nem tudtak megkapaszkodni benne, lecsúsztak róla. A szél visszapattant a falakról, a napsugarak, mint a perec, darabokra törtek rajta. Befesteni sem lehetett, mert a festéket ledobta magáról. A palota saját színe eleven kékesszürke volt, ha kiderült az ég, vakítóan szikrázott, az egyik legszebb természeti jelenség volt, de csak kellő távolságból lehetett élvezni. Sohasem fedte el árnyék, ha a hold és a nap közrefogták, akkor sem került sor palotafogyatkozásra, mert az árnyékok is úgy menekültek előle, mint a nyulak. Az idők során egyetlen karcolás sem esett rajta, az eső, a hó is úgy intézte a dolgát, hogy kikerülje. Senki sem lakott benne. Az építkezést elrendelő király a palota falai között állandó fejfájásra panaszkodott. Valami erőteret sejtettek körülötte, pedig egyszerűen csak kemény volt, mint a kőszikla. Az erős palotának úgy lett vége, hogy egy nap beszakadt alatta a föld, és mindörökre eltűnt nyomtalanul.

A palota puha volt, tiszta softwear. A rá szálló madarak lábnyoma belemélyed a lágy tetőbe, egyre lejjebb süllyedt. A palota rogyadozott, ráncosodott. Ha valaki megkarcolta a falakat, akkor panaszosan felsírt, és vérezni kezdett. Folyamatosan kellett gondoskodni a vérzéscsillapításról és a kötözésről. Estéknént lefektették a palotát, hogy kipihenhesse magát, reggel gerendákkal támogatták. Nem bírta elviselni, ha tíz embernél több tartózkodott benne. A mosás és a főzés gőzeitől mindig kicsit összébb zsugorodott. Nagy szélben pattogott, mint a gumilabda. Esőzések idején el akart folyni, mint a sár. A gyurmafalota úgy fogyott el, hogy lágy anyagából folyton kicsíptek egy-egy darabot. Például ha a lyukas serpenyőt kellett betapasztani, vagy plakátokat kellett felragasztani, de a király is a falakból kaparta ki magának a fürdugóit, ha már nem bírta tovább hallgatni a ricsajozást. A megroggyant, elhasznált palotát hálátlanul félrerúgták, és az, mint egy szakajtó keletlen tészta, belezútyant az árokba.

Amikor a kemény és a puha palota összetalálkozott, féktelen szerelemre lobbantak egymás iránt. A nagy érzelem kiforgatta magából mindkettőjüket, a kemény palota olvadozni-lágyulni kezdett, a puha palota összeszedte magát, és mind szikárabbá vált. Idővel két egészen szokványos palota lett belőlük.

De akkor már nem szerették egymást.

Koronát válogattak a király számára.

Talán ezt itt, felség, ezt a szép ezüstös ragyogásút! És eléje tartottak egy nyolcágú, ezüstveretes koronát. A király gondterhelten nézte. Csak le ne essen a fejemről! Az a fontos, hajtogatta, és eltolta magától a felkínált koronát.

Hát ez a kupola formájú, bársonyborítású, gyöngyberakású? Ajánlottak hamar egy másikat. A király próbálgatta fején a koronát. Csak le ne guruljon, ez a lényeg!, ismételte, és a körülötte nyúlókáló kezek valamelyikébe visszatette a felséges ékszert.

Nézze azt az alma formájút szép kék zaffirokkal, kínálták a következőt. A király próbálgatta, illesztgette a koronát. Le fog esni, mondta csüggedten, és tovább egy percig sem foglalkozott az alkalmatlan koronával. Hát ez? Lesték a szavát, és egy bíborbélésű, keresztpántos, aranylemezkés darabra mutattak. Felséged nagyatyja hordta. Szép, szép, bizonytalankodott a király, jól a fejébe nyomkodta a nagypapa koronáját, de végül csak ezt mondta: csúszkál a fejem. Nézzetek valami stabilabbat!

Napi hat órában nézték végig a királlyal a kínálatot, a királynak ugyan egyik korona sem tetszett, de hát választania kellett, ezért rámutatott egy erősnek látszó vaskoronára. Kiemelték az üvegtárlóból, és vitték, hogy kellőképpen előkészítsék a koronázási szertartásra, és a király is mehetett végre hegedülni, ugyanis ez volt a szenvedélye.

A szertartás napján a király nagyon ideges volt. Nem nyúlt a reggelijéhez, mindenkivel kiabált, és ezt mormogta: ha a korona nem fog csúszkálni, akkor meg biztosan a fejem fog remegni – és már élni sem volt kedve.

A templomban hosszúra nyúlt a fényes ünnepség. A király ötször is megbánta közben, hogy valamikor leghőbb vágya volt királyként ünnepeltetni magát. Végre a vállára borították a bíborpalástot, jobb kezébe adták az országalmát, bal kezébe a jogart. A püspök megszentelte, és hosszasan tartotta magasra emelve az erős vaskoronát a király lehajtott feje fölött, azután pedig lassan ráhelyezte a koponyájára. A király már is érezte, hogy nincs biztonságban az a fránya korona, már nyílt is a szája, hogy megkérdezze haragosan: mit csináltak ti ezzel a koronával? Csakhogy abban a pillanatban a kényes jószág megbillent, és legurult az oltárhoz vezető lépcsőfokokon. A gyülekezet, amely egyetlen feszült izgalomban figyelte az eseményeket, azonnal lecsapott, és megindult a véres verekedés a koronáért. A király, immár koronátlan fővel, sápadtan állt az acsargó tömeg fölött. Tudtam, tudtam, dadogta megsemmisülten. Néhány perc múlva a kancellár emelkedett ki az egymáson hemzsegő testek gyűrűjéből. Diadalmas kezében ott fénylett a királyi korona. A törvény értelmében most már őt kellett királlyá koronázni. A király válláról levették a palástot, kezéből kivették az országos jelképeket. Elnézést, felség, talán majd legközelebb, felség, mondták neki udvariasan, és a kifelé vezető úthoz irányították. A király szótlanul, vakon botorkált a szétnyíló tömeg között – csak egyvalaki kiabálta be nagyon sportszerűtlenül, hogy: pancser! –, ám a kapuban még visszafordult, és szitkozódva magasba emelte az öklét. Az emberek bosszúsan ingatták a fejüket: micsoda alak! Kiadja a mérgét ennyi ember előtt. Aztán megfeszítették a nyakukat, hogy lássanak is valamit a kancellár megkoronázásából.

A palotában mindig leomlott egy fal. Hoppá! – mondta a királyné, amikor átment az udvaron, és a lába elé gurultak az északi homlokzat háromszáz esztendőös faragott téglái. Gyorsan irányt változtatott, és fűgén ment tovább a konyhába.

Már felületes ránézésre lehetett látni, ha egy fal dőlni készült. A vakolat felpúposodott, és potyogni kezdett. Ekkor nagy, tehetetlen sóhajtozással összeszedték cókókjaikat a palotarész lakói, és átmentek egy másik épületszárnyba. Akinek kedve volt, és még nem unta, azután kívülről minden veszély nélkül gyönyörködhetett a fal leomlásában. Először csak egy-két téglá zuhant le visszhangos csattanással nagy porfelhőt kavarva, majd egész téglasorok fordultak ki a helyükről, végül a maradék fal, mintha elbotlott volna, megrázkódott, és előrebukott. A hömpölygő por sokáig eltakarta a fal maradványait, várni kellett, hogy kitisztuljon a levegő. Akkor a király, ha éppen nem volt a tárgyalásaival elfoglalva, előjött, és ceruzával gyorsan készített egy skiccet a rajz-tömbjébe a rendezetlen, éppen ezért fenséges állású téglahalomról. Hamarosan megjelentek a kőművesek is, maltert keverték, és kezdték felrakni a falat.

A falomlás mindennapos jelenség volt, bevették az ország útikalauzába is, messzi tájakról érkeztek az emberek, hogy a saját szemükkel láthassák, lefényképezhessék, és hogy betérjenek a király téglarajzaiból nyílt kiállításra. A naponta pusztuló és épülő palota szépsége kiszámíthatatlan mozgásaiban, szeszélyes rendezetlenségében rejlett. Néhol egymásra torlódtak a falak, máshol fél óráig kellett gyalogolni, hogy rábukkanjanak az épület folytatására. Sokkal inkább lehetett természeti jelenségnek nevezni, mint mesterséges alkotásnak. Az emberek hullám ostromolta sziklacsúcson érezték magukat. A reggeli falomlás szerencsét jelentett, bátran hadat üzenhettek a szomszéd

ország uralkodójának, és bízhattak a sikerben, az esti falomlást senki sem szerette, az éjszakaiban baljós előjelet láttak.

De egy szép napon a palotának is vége lett. Eljött az idő, hogy csak ritkán, egyszerűen, egészen véletlenül omlott le egy fal, és mert senki sem számított rá, egyre több baleset történt. A királyt is egy ilyen, félévesre ritkuló, elfeledett falomlás zúzta agyon. A gyűlöletes épületet elhagyták.

A palota azonban azóta is áll. Már egyetlen téglá sem inog a megszilárdult falakban.

A palota olyan zezugos volt, hogy senki sem ismerte ki magát benne. Az elmúlt száz évben többen is próbálták az alaprajzát elkészíteni, de munkájuknak semmi látszata nem volt, csak úgy jártak, mint a mondabeli kőművesek, amit estig feltérképeztek, azt másnap reggel nem találták, amit reggel lerajzoltak, az estére eltűnt.

A harmincharmadik évben a következő megállapításokat tették: a palota alapterülete nagy, de rajta megszámlálhatatlanul sok kicsi helyiség épült, mondhatni végletelesen elaprózták a négyzetmétereket, a falak egymás sarkára lépnek, nagyobb előtér sehol sincs, fulladoznak a kicsi szobák, minden huszonötödikben van csak ablak. A méhkasszerű palotát viszont alig lakja valaki, még az a vélekedés is felmerült, hogy talán csak maga a király.

Az ötvennegyedik évben dolgozó munkacsoport ezt írta le jelentésében: palotát mint olyat tulajdonképpen nem találtunk. Nagy szikes területen néhány korai földművelő közösségre bukkantunk kis vert falú házakkal, sovány háziállatokkal és kopár legelővel együtt. Az úgynevezett palota említésére a primitív öltözetű emberek harsány nevetésre fakadtak, de ezt a reakciót sem lehet általánosnak mondani, mert a falu túloldalán lakó halászok a palota szó hallatán félelemtől riadt arccal magukhoz vették szánalmas kis motyóikat, és elmenekültek.

A hetvenedik év az alábbi beszámolót teszi az asztalra: a palota nagy és áttekinthetetlen. A hozzá közeledők elveszítik bátorságukat a vastag, magas falak árnyékában, mert azokat fondorlatos módon úgy építették, mintha rá akarnának dőlni az előttük állóra. Beljebb haladva a palotába, a látogató a legteljesebb bizonytalanságban van afelelől, hogy éppen hol tartózkodik. Első pillantásra nincs kétsége, hogy egy hálókamrába lépett be, de később azt veszi észre, hogy egy konyhában áll. Két lépést sem tesz a trónteremben, amikor a fürdőszobában találja magát. Az ebédlő egy a szentélyel, a lakószoba az üvegházzal. A megszedült kutatók alig várják, hogy maguk mögött hagyassák a vizsgálat tárgyát képező palotát. Visszanézni nem mernek.

A kilencvenegyedik munkaévben ezek a figyelemre méltó sorok íródtak: a feltárára váró területen két láb és öt hüvelyk mélyen a föld alatt szétrongyolódott kötéstáblájú könyvecskére bukkantunk. Az elmosódott sorok közül csak az alábbi mondatot bírtuk Monsieur Champollion nagybecsű (áldja meg érte az Isten!) segítségével kibetűzni: „Hát ennyit mára, kedves naplóm, de megyek, mert apám hívat, és tudod, hogy fél óra, amíg cellácskából az ő fényes tróntermébe feljutok.” A kutatók azóta is vitatkoznak, hogy végérvényes megállapításokat tehessenek a megfejtett rövidke mondat értelméről. A nézeteltérés abból adódott, hogy képtelenek voltak megegyezni, mekkora utat lehet bejárni fél óra alatt. Ad egy, sima terepen, ad kettő, lépcsőfokokat mászva, ad három, egy adott terület két legtávolabbi pontját összekötő egyenesen haladva, ad négy, ugyanezen az úton, akadályokat kerülgetve.

A következő munkanapló keletkezésének idejét nem ismerjük. Íme: a palota az eddig fölfedezett negyven jégkorszak közül a tizenötödikben élte fénykorát. Falait jég-

tablák borították, a kapukat törhetetlen jégpecsét zárta le, a tornyok mint halovány vízfestmények derengtek át a megfagyott vízrétegen. A palota ily módon védve volt a külső hatások ellen, se hang, se látnivaló nem furakodhatott a jégszigetelt falak mögé, és a palotából sem érkezett semmiféle jel, ami hírül adhatná létezését. Ennek ellenére a palotában vidám élet folyt. Pattogott a tűz, a lángok remegő árnyékokat dobtak a textiltapétás falra, esténként lakomákat rendeztek, a tálakon költői módon elrendezett déligyümölcstornyok emelkedtek. A királyné egy lepréselt ibolya küldésével jelezte a királynak, hogy ma este szívesen fogadja őt a hálószobájában. A király három-ezer-ötszázhatvan ilyen ibolyát őrzött fiókos szekrényében. A kamarás száznegyvenötöt, a szakács és a lovász húszat-húszat, a szobalány kettőt. A palotában lakók létszáma nem nőtt, nem apadt, senki sem öregedett, nem ismerték a betegséget és a halált. Csak az unalom bántotta őket hébe-hóba, olyankor a falakra tapasztották a fülüket, és hallgatták, miként hízik odakint a jég. Ezt a folyamatot kristálytisztá, halk csendülések kísérték. Minderre természetesen nincsenek közvetlen bizonyítékaink, a tizenötödik jégkorszak feltárása különben is a legtöbb nehézséget veti föl. Bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy 1551. december 17-én alvinci kastélyában Castaldo császári hadvezér katonái meggyilkolták szegény Fráter Györgyöt.

Az utolsó feljegyzés így szólt: egy pulzáló fényforrást láttunk. Ha távolabb mentünk, kisebbedett, ha közelebb értünk, nagyobb lett, de bárhonnán néztük is, mindig csak ugyanaz maradt: pulzáló fénymag. Mindenki váltig állította, mert ebben csodás egyetértésre jutottunk, hogy ez volt valaha a palota. A vezetőnk a vállát vonogatta, azt mondta, nem tud mit kezdeni a felfedezéssel, eszközei sincsenek a fény természetét vizsgálandó, legokosabb lenne betemetni az egészet. Különben is ő leszarja a dolgot, és már rég otthon lehetne, ha nem lenne itt.

Ma már nincs olyan bolond, aki a palota keresésével kínozná magát. Mintha kevesebb szó esne róla előkelőbb körökben is. Ha mégis, úgy gondolnak rá, mint egy elszüllyedt földrészre, amely a világ keletkezése óta született legjelentősebb titkokat hagyta veszni.

Amint pitymallott, a palota népe talpon volt. Nemcsak arról volt szó, hogy lázasan dolgoznak, ezt a vak is láthatta, hanem hogy mindezt olyan feszült izgatottságban teszik, ami csak a nagy dolgok bekövetkezését szokta megelőzni. Az ésszerűtlen kapkodás háttáráig siettek. Nagy gyakorlatuk volt már ebben a reggeli munkálkodásban. Mozdulatról mozdulatra megterveztek minden percet, becsukott szemmel is tudták már, hogy mikor melyik munkafázis következik, egymás keze alá dolgoztak, ráadásul szótlánul, mert takarékoskodtak a szavakkal is. A nagy pontosság és szaktudás hűséggel párosult. Ha a király remegő nyugtalansággal a gyomrában megjelent közöttük, és halálra vált, szürke arccal figyelte, hogy elkészülnek-e időre, akkor szelíden rámosolyogtak, egy pillanatra megszorították csüggedt kezét. A bátorításra szoruló király persze tudta, hogy micsoda odaadó, legyőzhetetlen csapata van, mégis minden reggel a nyavalya törte ki, hogy sikerül-e aznap is a nagy mutatvány.

Nyolc órára készen volt a reggeli, a nagymosás, a lovak abrakolása. Kilenc óraker mosogattak, felvikszelték a padlót. Tíz óraker megpuhult a hús a kuktáiban, illatozott a leves, a vadászok visszatértek a vadászatról. Kiporolták a szőnyegeteket, vasalták az ágyneműt, lekvárt főztek. Glédában állt a tűzifa, a vizesvödrök csordultig teltek. Tizenegykor már a vacsorát kavarták, a gyerekek megtanulták aznapi leckéiket, a király ki-kérdelte őket, és még a Bibliából is felolvasott egy passzust.

Végre délben mindenki ünneplőben megjelent az udvaron, és áhítatosan várták a harangszót. A kisharang tizenkettőt ütött, utána megkondult a nagyharang. A visszahangos falak között ide-oda csapódott az erős csengés-bongás. Az emberek úgy érezték, hogy mélyen a mellkasukba szánt minden egyes harangütés. Akkor a király már nyugodt volt, méltósággal emelte koronás fejét az összegyűltek fölé.

Délután nem történt semmi. Mindenki pihent, az inasok és a szobalányok nem feleltek, ha hívták őket, de nem is hívta őket senki. A lovászok csak kártyáztak, cigarettáztak, lógatták a lábukat. Még tűz hírére sem mozdultak volna. A király is jól tudta, hogy a harangszó után már nincs munkára szorítható embere, de hát ő se tett mást, nézte az eget.

A délután csak fakult, kókadozott, hervatagon nyúlt, vékonyodott. Nem hívták azt már sehogy sem.

A királyné regényhős nő szeretett volna lenni. Mindig is erre vágyott! Amint betöltötte a negyvenedik évét, úgy gondolta, itt az ideje, hogy be nem teljesült álmát megvalósítsa. Leginkább Natasa Rosztovaként tudta elképzelni magát, kiadta hát az utasítást, hogy mostantól kezdve úgy tekintsenek rá, mint Rosztova grófkisasszonyra, holnap pedig rendezzenek nagy bált a palotában. Ez lesz az a mulatság, ahol táncol Andrej herceggel, és szerelemre gyúl íranta.

A kancellárra bízta a szervezést. Sok vendég legyen, hadarta. Mindenütt égjenek gyertyák. Új, fehér selyemfüggönyök libegjenek a régiék helyén. A parketta ragyogjon, akár a nap. Hozasson annyi friss virágcsokrot, hogy ki se lehessen látni mögülük. Andrej herceg szerepére a legalkalmasabb személyt válassza ki. Sok meglepetést szeretnék, fejezte be a királyné, és ezzel visszavonult a szobájába.

A szobában karszékébe omlott, és ábrándozni kezdett. Andrej! Ó, Andrej! A haja fekete. Ahogy mozdul, a bálterem minden fénye megcsillan rajta. Magas. Egészen le kell hajolnia, hogy átfoghassa a derekát. Egymáshoz simulnak majd, és a keringő sodró dallamára mint szerelmes hattyúk úsznak a bálteremben. Maga nem is tudja, milyen nehéz helyzetben vagyok, súgja majd Andrej fülébe. Nekem a halál már megkönnyebbulés.

Ekkor hirtelen eszébe jutott valami. Gyorsan egy levélkét küldött a királynak: „Azután nehogy maga legyen Andrej herceg a bálon, mert ott fogok elájulni!”

A király látszólag nem törődött a királyné hóbortjaival – újabban a könyvtárszobában töltötte minden idejét –, mégis, amikor elolvasta a kis papírt, egyből el akarta hagyni a palotát, el az egész országot. Könyvtárosa alig tudta meggyőzni, hogy hagyja már azt a herceget. Andrej úgyszólván meghal a háborúban, de előtte még a bitang Kuragin is belekőp a levesébe, mert elcsavarja Natasa fejét, miért akarna ennyit szenvedni? Neki biztosan a szelíd Pierre-nek kell lennie. Ekkor érkezett a második kis levél a királynétól: „Pierre sem lehet.”

A király felcsattant: Alors, je ne jouerai pas! (Akkor nem játszom!) Az asztalra dobta a francia szótárt, hevesen kirohant a teremből, és nyolc clovas hintóján elvágtatott bele a fekete éjszakába.

A királynéval közölték a hírt a király távozásáról, de ő nem látszott törődni a felfordulás első jelével. Pedig nagy volt a kavarodás a palotában, a szerepek még másnap estére sem voltak kiosztva, a bálnak azonban pontban kilenckor kezdődnie kellett. A kancellár hibát hibára halmozott. A regény második kötetével a kezében szaladgált fel s alá, a szakácsnak is szólt, hogy Rosztov gróf szerepét kell játszania, aztán a ker-

tésznek is üzent ugyanezért, grófnéról azonban elfelejtett gondoskodni. A gyertyákat ugyan meghozatta, de a szolgák akkor kezdték azokat a csillárokba elhelyezni, amikor a vendégek már szállingóztak. Az új selyemfüggönyök vasalatlanul, gyűrötten kerültek föl. A meghívók a fiókban maradtak, ezért már csak a személyzetre számíthatott mint előkelő sokaságra. Nem volt elég báli ruha sem, így mindenki a maga ötletessége és ízlése szerint díszítette a ruháját. Színesre festett tollak, tarka szalagok röpködtek, báli cipők keveredtek a mindennap használatosakkal.

A királyné titkolt bosszúsággal érkezett a bálra – dühös volt a kancellárra a két gróf miatt –, ott aztán egyből felismerte a szedett-vedett társaságban a saját szolgálait, akik a szemük sarkából állandóan feléje pislogtak. A zenekar hamisan és rossz ritmusban játszott. Tétován indult el a tánc, a párok akadozva járták a keringőt, a polkát. A királyné borús arccal állt a parketta szélén, már csak abban reménykedett, hogy hamarosan hozzá lép Andrej herceg, és táncolni kéri. Minden közeledő fiatalemberre összezsérent. Csak ne a lovász, és lehunyta a szemét, amikor a lovász elment előtte, csak ne a kulcsár, és halkán felsóhajtott, amikor a kulcsár rávetette tekintetét, csak ne a kamarás, és gyorsan lehajolt, amikor meglátta a kamarást, csak ne a kiskukta, nyögte, jaj, csak ne az étekhordó. Múltak a percek, a félórák. Rágt a szája szélét, és egyre felhősebbé vált a tekintete. A kis batiszt zsebkenő, amit nyugtalanul szorongatott, izzadságtól elnehezülten kihullott a kezéből. Csakhogy hiába várt, nem jött hozzá senki. Végül éjfélkor nem bírta tovább, sziszegve átkot szórt a táncoló álvendégekre, sarkon fordult, és dühösen a kijárat felé masírozott. Kilépett a hűs levegőre, szerencsétlennek, mindenkitől elhagyottnak érezte magát. Nem tudhatta, hogy a kancellár már elindult Andrej herceg fehér egyenruhájában, messziről illatozik a kölnitől, és a bálterem felé tart, ahol aztán szembesül a teljes kudarccal, és már másnap beadja a lemondását.

A királyné zokogva zárkózott be a szobájába. Keserű könnyei szétmázolták arcán a púdert. Mit tudják ezek, mi a spontaneitás! Illúzió! Pontos időzítés! Hely, idő, cselekmény, és a görög dráma! Faragatlan tuskók!

Hajnal felé lecsillapodott. Levélpapírt húzott maga elé, mert szándékában állt valahogyan kiengesztelni a királyt. Mit írjak neki? – törte a fejét. Hazudjam azt, hogy ő lehetett volna Kuragin, és együtt szökhettünk volna? De csak gyerekes ákombákomokat firkált a papír szélére. Eh, mindig ez a céció: összeveszni, kibékülni.

Hogy unta már!

Horváth Elemér

METAMORFÓZISOK

egy jó könyvet olvasni pontosan olyan öröm
mint elnézni egy kavicsot a víz fátyla alatt
egy idő múlva kívül leszek magamon
kavics vagyok és könyv vagyok
és egyáltalán nem fárasztó a patak
s egyáltalán nem fárasztó hogy olvas valaki

fűben heverni s nézni az eget
ugyanilyen öröm
egy idő múlva nem tudom hogy végtelen s üres
egy idő múlva fű vagyok

LEHET HOGY...

fiatalon fontos volt nekem hogy mondjak valamit
most öregem kevésbé fontos már
vagy éppenséggel eszembe se jut
lehet hogy nem vagyok jó költő
lehet hogy nem is vagyok költő
szeretek játszani a szavakkal
lehet hogy ennyi az egész

PERSPEKTÍVA

holnap vagy ezer év múlva nem tudható
a bolygónkon ahol vergíliusz
és milton írt egy hideg meteor
– kozmikus porszem igazán –
véget vet minden életnek
technológiánk valószínűleg
előre tudatja velünk a végzetünk
(ahhoz hogy kikerüljük nem elég)
s ez az intermezzo ami az életünk
és a történelmünk nincsen többé
lehet hogy befejezem versemet
s lehet hogy nem alkonyodik
rágóújtok kinézek az ablakon
ahol a világ még csupa remény

Nádas Péter

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK (II)

Mindenki a maga sötétjében

Az egész szöveg egy nagy kaka, úgy, ahogy van, mondta a férfi, aki anyaszült meztele-nül állt nyitott kabinja ajtajában.

Percek óta szórakozottan törülközött.

Hol a nyakát törölgette, hol a fülét, miközben a fejét forgatta a szavak ritmusára, hol meg a combja közé nyúlt be a vastag törülközővel.

Teljesen érdektelen, mi közöd hozzá, ugyan mit foglalkozol vele, hangzott a másik férfi ingerült válasza.

Kit érdekel ma már egy ilyen szöveg, tette hozzá halkán a harmadik férfi.

Látom, persze, hogyne látnám, de nem lehet nem észrevenni, hogy mivel foglalatoskodnak, folytatta az előbbi, aki talán a legnyugtalanabb volt hármuk közül. Szerintem igenis érdemes szemügyre venni az elvtársakat.

Előbb gyöngéden és gyorsan törölgette a heréit, majd burjánzó fekete fanszörzetét dörszölgette, talán egy kicsit túl erősen, s amikor itt is végzett, megint csak visszatért a vállához, a nyakához, holott valójában ott sem volt már mit megtörölni.

Jaj, André, édesem, húzta a magáét valami különös ingerülettel vezelve a másik, egy hatalmas, kék szemű, teljesen ősz ember, akit nem annyira a komolykodó előadás idegesített, mint inkább a mellébeszélés természetete. Ez senkit nem érdekel, higgyed el nekem, hogy senkit. Téged sem.

Ezek szerint nálam is jobban tudod, hogy engem mi érdekel, szólt vissza a kabinból a mezítelen férfi, akinek viszont olyan vékony volt a sötét teste, mint egy penge.

Hosszan tartó csönd támadt közöttük.

Csodálkozni fogsz, de megesik, hogy tényleg jobban tudom, brummogta jóindulattal az ősz hajú.

Valamelyest idegenes kiejtéssel beszélt, miként a törülköző ember, de míg annak angolos volt az akcentusa, és idegesen hebegett, mint egy kislány, ennek németes, s telt, erős, megbízhatóan férfias az orgánuma. Hivatalos iratai szerint egy patinás tübingi család nevét viselte, a bárói cím nélkül, ám nemcsak azért, mert Tübingiában immár szintén eltörölték a címeket és rangokat, hanem házasságon kívül született, s így a le-szármarzási jog szerint sem használhatta. Rövidre nyírt haja a korához képest tényleg meglepően ősz volt, szeme viszont szinte bántóan kék, s barátjának nyitott kabinjával szemben, bolyhos, világoskék fürdőköpenyében burkolódzva, nagy fehér frottírtörülkőzőjét a nyaka köré tekerve, egész testében elnyúlva hevert a széles padon, nedves fejét pedig egy harmadik férfi szórtelesen combjának döntötte.

Olyan volt, mint egy nagy vadállat, valami lusta macskaféle, s olykor nem tudta megállni csípős megjegyzések nélkül. Cinikusnak tartották a csípős megjegyzései miatt, s talán az is volt. Vagy ezt a férfiasnak talált pózt választotta állandó védelemre.

A bensőséges mozdulat, amivel a fejét a harmadik férfi meztelen combján nyugtat-ta, szemmel láthatóan többet jelentett, mint esetleges fizikai érintkezést.

A harmadik férfi, combján korán megöszült barátja fejével, a fehérre mázolt pad legvégén ült, szinte a karfához szorulva, s részvétlen ábrázattal bámult ki a medencére néző ablakon, amihez egész felsőtestével kényelmetlenül félre kellett fordulnia. Ő nem viselt fürdőköpenyt, és fázott kicsit, ami bőre felszínén is látszott. Talán föl kellett volna állnia, de akkor el kellett volna szakítania magát ettől a kis testi érintkezéstől.

Itt, a Lukácsban szeptember közepén beemelték a nagy üveglakokat az emeletet hordozó pillérek közé, valamikor május végén pedig kivették. A két úszómedencét a nyitott udvarokban úgy ölelték körül több emelet magasan a fából ácsolt kabinsorok, miként kolostorudvarokat a kerengők. Nyáron mintha méhek kolostorát nézné és halaná az ember, a fürdővendégek fürtekben zibongtak a napfényes emeleti kaptárak körül. Mikor aztán hűvösebbek lettek az éjszakák, az emeleti kabinokhoz vezető lépcsőket lezárták; télen hó ült a kerengő korlátain. De most sem volt a látvány kevésbé lenyűgöző. A Szent Lukács forrásaiból különböző hőmérsékletű gyógyvíz bugyog fel, a legmelegebb közel hatvanöt fokos, a leghidegebb átlagosan tizenhét fokos, s ezeket a fürdőmesterek úgy keverik el, hogy az úgynevezett férfigmedencébe ne ömöljön huszonegy fokosnál melegebb víz. Aki nem úszni akar, pancsikolhat a női medence melegebb vizében. Ám abban a pillanatban, amikor a levegő hőmérséklete odakinn alacsonyabbra száll, a nyitott medencék párologni, gőzölni, szabályosan füstölni kezdenek, és borús téli napokon oly sűrű köd ereszkedik a zárt udvarokra, hogy az úszók nem gőznek bocsánatot kérni egymástól az örökös ütközésekért.

Most is erősen párologott, a szélrohamok minduntalan megemelték, magukkal ragdták a gőz kicsiny felhőit és pihéit, vagy egyszerűen lefújták a párat a víz színéről, lemeztelenítették a felszínét, mely egyszerre lett az esőtől hólyagos, és fodrozódott a széltől. Miközben így tombolt a vihar a medence fölött, az udvar szemközti homlokzatán egykedvűen haladt körbe a nagy villanyóra hosszú mutatója. Ám csak addig lehetett látni, hogy miként méri a másodperceket, amíg egy szélroham végig nem csapta domború üvegén a zápor újabb nyalábjait; akkor egy időre elhomályosult.

Fél tízre járt.

Ezt a harmadik férfit nem nagyon érdekelte sem a pontos idő, sem a tavaszi vihar remek látványa, s még kevésbé, hogy barátai miről diskurálnak. Nem udvariaskodott velük, nem tett úgy, mintha érdekelné. Másokkal szemben inkább közömbös vagy legalábbis erősen tartózkodó ember volt, most az egyszer mégis tünetően megorrolt rájuk. Kényelmetlen elfordulásának talán ez volt az egyik magyarázata. Előző este, amikor a Fészekben vacsoráztak, félrevonták, és elég meggyőzően elújságolták neki, hogy közvetlenül nyitás után itt lesz a Viola a férjével, egészen biztosan, hatra legyen a Lukácsban. Elaludt, rohant. Addig kell elcsípnie, magyarázták, míg vízbe nem megy, vagy akkor, tanácsolták, amikor az öreg férj hosszabb időre eltűnik a zuhanyozóban.

Időben érkezett.

Mindebben nem az volt az érdekes, hogy a barátai beugratták, hiszen nem először tették, s értette, miért teszik, de ezennel nem tudta nekik megbocsátani. Valami, amiről nem tudta volna megmondani, hogy mi, sok lett. Egyszerűen át akarták őt csábítani a Sportuszodából. Legyen velük, ne egyedül legyen, s főleg ne azzal a buta libával legyen, akivel egy ideje együtt él. Viola azonban nem jött hatra, később sem, csupán az idős fogorvos jelent meg, Viola nem volt sehol, amittől nemhogy kedvetlen lett, hanem megkönnyebbült. És így adta át magát a reménytelenségnek, mely olykor tárt karokkal várt rá. Abban mindhárman megegyeztek, hogy Viola kicsit hangos, de tündéri nő. A barátai esküdöztek, hogy tényleg megígérte, nem hazudnak, higgye el, de

hát ilyen kiszámíthatatlan. Ő pedig utálta ezt a helyet, ahol reggelente a budapesti *crème de la crème* találkozott. Nem hitte el. Megvetette őket, amiért ők is egy ilyen komolytalan uszodát választanak, ahol az ember hat tempóval a medence végére ér, és komolyan úgy gondolta, hogy Viola lenne az utolsó esélye. Könnyebb lesz nélküle. Egy szellemes, temperamentumos nő, akinek ráadásul felettébb mutatós a külleme, s akivel rokonságban áll ugyan, de szerencsére nem vér szerint. Akár így, akár úgy, sok esélye nem volt nála. Hogyan hihetne volna el nekik, hogy Viola megígérte. A fiatal nő határozottan elutasította, sőt nyilvánosság előtt még ki is figurázta őt. Ebből értette meg, hogy Viola már kislány korában miért nevetgélt annyit a háta mögött a húgával. Valami miatt folyamatosan kinevették. Ami jelenthette volna az ellenkezőjét is annak, amit jelentett. Tudta, hogy nem jelent mást, és ez fájt. De az esélyről mégsem tudott lemondani, és ezért aztán könnyen lépre ment.

Az uszoda fűtött, földszinti üvegfolysóján alig is lézengett néhány vendég ilyen ítéletidőben. Ezek hárman a bal oldali kabinsor legvégén, a telefonfülke mellett beszélgettek, abban a tágas sarokban, ahol valamilyen ok miatt erősen megült az uszoda nem föltétlenül kellemes illata. Az Andrének nevezett, de eredetileg András nevű férfi, akinek Rott volt a vezetékneve, s ezért sokan zsidónak gondolták, reggelente a legutolsó kabinban vetkezett és öltözött.

Aki a Lukácsban valamit adott magára, annak volt kabinja, amihez viszont megfelelő társadalmi helyzettel és udvartartással kellett rendelkeznie. Ezek voltak a legkedvesebb barátai, bár mondhatta volna róluk, hogy a beosztottjai. Mindössze hat éve ismerték egymást, összetartozásuk mélységéhez és erejéhez azonban kétség nem férhetett. Rott András tolakvó meztelenkedése szintén hármójuk szoros és rejtélyes kapcsolatához tartozott. Nem mintha ne lettek volna egymás előtt titkaik, akár testi titkaik. Voltak. De mintha a másik kettőt Rottnak nemcsak a szónoklataival, hanem csupasz, pengeéles sötét teste látványával is meg kéne győznie vagy fogva kéne tartania. A testi titoknál van súlyosabb, s ez az igazság alaposan illett hármuk kapcsolatára. Élettüknek azokkal a titkaival, amelyeket nem oszthattak meg senkivel, kedvezőbbnek tetszett a tüntető csupaszság mögé vonulniuk. Testük csupaszságával mutatták be egymásnak a feltétlen bizalmukat. André ezt annál is szívesebben megtette, mert harcos katolikus családból származott, s az ünnepélyes önmutogatás egyáltalán nem állt távol tőle. Meg elég gyakran alulmaradt velük szemben, s ezt a testi tökéletesség bemutatásával kellett kiegyenlíteni. Nem mintha a másik kettő a maga módján ne lett volna legalább ennyire tökéletes. Mintha minden pillanatban az önfeladás bizonyítékait kellett volna egymástól kicsikarniuk, habár e bizonyítékoknál mégis mindig súlyosabb maradt a közös és kölcsönös hallgatás.

Ezek ketten szabályosan szövetkeztek ellene, s mivel André érzelmes ember volt, hősiesen állt elébe, megküzdött velük, vagy élvezettel kiszolgáltatta nekik önmagát, holott ténylegesen ő volt a hatalmasabb s hármuk közül mindenképpen a legbefolyásosabb.

Végigpillantott a testén, a látvány most is elégedettséggel töltötte el, mintegy érdeemesnek érezte a testét, hogy megajándékozza őket a látványával. El is hallgatott egy időre. Majd elengedte heréit, a farkáról pedig egyetlen gyors mozdulattal visszahúzta az előbórt. Mentségére legyen mondva, hogy az embernek a csupasz makkját is meg kell rendesen törölnie, mert különben könnyen benyálkásodik, és kellemetlenül erős lesz az illata.

A férfiúi csupaszágnak azonban nincs felsőbb foka.

A helyi szokások szerint ezen a kabinsoron nő nem járhatott. Ha valamelyik kabinsónőnek netán mégis át kellett mennie, mert halaszthatatlan dolga támadt odaát, akkor messziről kiáltozott, vigyázat, urak, jövök, uraim, nő jön, vigyázat, s hogy nagyobb nyomatékot adjon szavának, rázza a kulcsait, vagy csapkodta velük a csukott kabinok ajtaját, de még így is megkapta a magáét a férfiaktól, sorban, mindenkitől, ahogy a nyitott kabinok előtt elhaladt.

Egészen a húszas évek közepéig külön fürödtek a nők, külön a férfiak. S máig maradt annyi e szigorú hagyományból emlékeztetőnek, hogy nem mehettek át egymás folyosóira. Holott nem voltak tilalmi táblák. De még azok is érzékelték a láthatatlan határokat, akik sem a fürdő múltjáról, sem a helyi illemszabályok kíméletlenségéről nem tudtak semmit, vagy nem sokat. Aki gyanútlanul tévelygett a fürdő folyosóin a két udvar köré szervezett traktusok között, könnyen kellemetlen helyzetbe keveredhetett. Még azt hitte, hogy közös területen jár, mikor hirtelen meztelen és hiányosan öltözött nők társaságában találta magát, akik felettébb barátságosan és vidáman kiáltozták, hogy jöjjön, csak jöjjön, rögtön lecsavarják a fütyülőjét. Vagy hirtelen előtte állt egy teljesen pucér nő, aki se szó, se beszéd, hozzávágtá a nedves törülközőjét.

A női medencében, amelyet ma már nem annyira a nők, mint inkább a gyerekek és a betévedt pancserok használtak, szintén nem úszott most senki. Csupán az uszoda két szárnyát összekötő folyosóról, valahonnan a ruhatár környékéről lehetett hangosabb hangokat hallani. Rajtuk kívül alig volt fürdővendég ebben az átmeneti órában. A férfizuhanyozókban nem ömlött a víz a fehér vitorlavászon függönyök mögött, nem csapódott ki gőz, s odabenn nem ordítottak rogyant testű férfiak a forró víz alatt. Nem kiáltozott senki kabinos után a hosszú földszinti kabinsoron, s a kabinosok sem csevegtek fennhangon senkivel. Miként minden másnak, ennek is megvolt itt a maga rendje, órája és rítusa. Kora reggel jöttek a legfontosabb emberek, majd némi szünet következett, s jóval tíz után kezdtek szállingózni az aranyifjak, az úrinők, a nyugdíjasok, a mindenféle művészek és írók, a gyerekek, a családanyák, a könnyűvérű hölgyikék, akik semmi pénzért bele nem merítették volna orcájukat a vízbe, s ezért csak lebegtek fürdősapkáikban a víz színén, s amikor késő délután ezek is elmentek, megint jöttek, zárásig maradtak a diákok, az ügyvédek, a főorvosok és a régi vágású idősebb főhivatalnokok.

Az életmentésért felelős kabinos most tétlenül üldögélt a fülkéjében, s csak nagy ritkán állt föl, hogy a padon terpeszkedő két férfi feje fölött kötelességszerűen kinézzen az üres medencére. A másik kabinos unottan törölgette távolabb a folyosó erősen bordázott sárga kövezetét; a kora reggeli roham, habár ma nem volt oly erős, mint más napon, mindig sok nyomot hagyott. Az erősen kancsalító fürdőmester pedig éppen intett a valószínűtlenül kövér és teljesen bájtalan jegykezelő nőnek, aki sok hamis ékszerével és tornyos frizurájával úgy trónolt és fénylett a bejárat melletti huzatos helyen, mint valami törzsi királynő. A mozdulattal azt jelezte, hogy történiék bármí, jöjjön akárki, ő bizony most valamennyi időre eltűnik.

Csak menjen nyugodtan, Józsikám, kiáltotta át neki a kövér nő.

El is nyelte rögtön egy szinte észrevétlen oldalajtó. Ezen a gőzfürdőbe lehetett átmenni, s még a bennfentes közönség kiváltságos tagjai közül is csak a legkivételetesebbek használhatták. Olyan fontos és veszélyes emberek, akiknek a társaságában valahogy mindenkit megszállt az illedelmes némaság. Az egykor zöldre festett, kopottas, keskeny ajtócskán nem volt kilincs.

A medence és a folyosó állandó párától bedagadt szélfogók nem hallatták szokásos tompa csapódásaikat, nem rezzenek az ablaktáblák, új vendég jó ideje nem érkezett. A világos üvegfolyosókon kellemes meleg terjengett, bensőséges csönd uralkodott, csupán odakinn zúgott a szél a víz fölött és a víz fölé hajló hatalmas platánok csupasz koronáiban. Az új kabinos, aki egy ideig megszeppenten hallgatta a fülkájából ezt a három furcsa férfit, később lassan elbóbiskolt a székén. Tulajdonképpen félelmében tette, hogy ne kelljen hallania, amit ezek összehordanak. Látnia se kelljen semmit. Szavaikból nem nagyon tudta kihámozni, miféle szerzetek. A kabinost a Gellért fürdőből helyezték át ide, és hiába hallott már oly sok mindent a Lukácsról, látta, ez egy egészen más világ. Ezek hárman még csak le sem halkították igazán a hangjukat. Semmit nem akartak senki orrára kötni, igaz, eltitkolni sem, ez volt a furcsa az új kabinos fülének. Egészen fiatal volt, szinte még gyerekember, kispesti, s nem tudhatta, hogy a kerülő utakon közlekedő mondatok és alaposan eltérített gesztusok vajon mit jelentenek. Ilyen jellegű mondatokat nem ismert. Valójában azon agyalt, hogy nem valamilyen híres buzeránsok-e. Nem emlékezett rá, hogy a Gellértben látta volna őket, s nem is úgy néztek ki, hiába nézte. Talán külföldiek. Az ősz hajú férfinak a fürdőköpenye, annak a másíknak a föltúnően kicsi, szilvakék úszónadrágja mindenképpen erre vallott, a törülköző ember pedig mindennek kinézett a csontokig sovány, szőrös, fekete testével, csak magyarnak nem. Vagy úgy csinálnak, mintha elfelejtették volna az anyanyelvüket. Nem figyelhette őket jobban, mint ahogy figyelte, bár idegességében néha elszundított, és ilyenkor a feje zuhanása ébresztette fel, hogy akkor valamit elmulasztott.

Semmi nem volt olyan egyértelmű, mint a Gellértben. Abból azonban, ahogy a fürdőmester a legkedélyesebb vigyorával elment előttük, ahogy buzgón és negédesen beszélt hozzájuk, és közben a kancsalító szemével hunyorgatott hozzá, láthatta, hogy bármilyen lököttén viselkedjenek, biztosan nagy kutyák. Sőt, olyan volt, mintha a fürdőmester egyenesen utasítaná. Nem lehet dolga velük. Se finoman, se durván, ürügyet se keressen, nem kell beléjük kötnie, tilos megrendszabályozni őket. A Lukács nehéz eset volt, mert inkább napi árfolyamon szabták meg, hogy ki hogyan viselkedhet. Még annak is volt etikettje, hogy mi lehet nyilvános beszéd tárgya, minek kell titokban maradnia, s főként kinek mi tiltott, mi javallott vagy mi engedélyezett. Az új kabinosnak, ha meg akart maradni ezen a helyen, nagyon gyorsan meg kellett mindent tanulnia.

Akárha Rott keze felejtene el hosszabb időre, mit kell a lecsupasított farkával tennie, s miközben tovább beszélt, valójában ezen fog majd gondolkodni.

Hát persze hogy engem sem érdekel, folytatta elég egykedvűen, mert megint egyszer úgy döntött, hogy nem sértődik meg, ettől azonban még a szokásosnál is erősebben hebegett. Csupa szívjóságból mondom el neked, Hansi bácsi, hogy mivel vannak elfoglalva a kedvenc elvtársaid, mondta, s bár neki beszélt, mégis elkerülte Hans-Jürgen von Waldeck minden átható világos tekintetét. Olykor Hansinak szólították, amiben volt egy jó adag gyermeki kedveskedés és ugyanennyi a németek iránt érzett valódi megvetésből. Hiszen te sem tudhatod igazán, hogy mi történik körülötted, mondta, ők pedig tényleg ösztönből csinálják, mint az állatok. Mint az állatok, ismételte élvezettel.

Az élvezet, amelyet Rott André a másik két férfi rovására szerzett magának e szavakkal, nem volt mentes a kockázatoktól. Mintegy kettős, politikai és személyes volt a kockázata.

Ezzel egy időben ismét végigpillantott önmagán, és három ujja között tartott, az átlagosnál jóval erősebben karimázott, fényesen mélylila makkját kizárólag ennek az ingerlékeny testrésznek kijáró buzgalommal törölte, mintegy felitatta róla a nedvességet, majd gyorsan visszahúzta rá az erősen ráncolódó, csaknem fekete előbőrt. Közben azonban nemcsak nem hallgatott el, ahogy hasonló helyzetben más férfiak tenének, hanem a testében szétáradó alattomos kis élvezet és annak önkéntelen leplezése még elragadtatottabb szónoklásra ösztönözte.

Magyarul nem tudnak, annyi szent, kiáltotta, s a kijelentés elég mulatságosan hatott, hiszen nemcsak beszédhibás volt, hanem szép, telt ajkán minden egyes magánhangzója bántóan zárt maradt. De hiszen napnál világosabb, hogy maga a feladat nem megoldható, kiáltotta a saját ötletétől felhevülten. Azt kéne szeretniük, amit igazság szerint ki nem állhatnak. Azt bizonygatják itt nekünk, hogy ők a haladás hívei, s a dolgok logikája szerint valóban előre kéne tudniuk, hogy az elkövetkező évtizedben hány mosófazekat és hány atomrakétát gyártsanak. Ha nem teszik, akkor lóttak az általános haladás elméletének. Ha pedig nem bírják a versenyt, akkor olyasmiről csúsznak le hirtelen, amit eredetileg el sem akartak érn.

Most figyeljtek, ez a nagy kérdésük, kiáltotta.

A másik kettő tényleg csupa fül lett, bár olyan ábrázatot öltöttek hozzá, mint akiknek nem lehet újat mondani, s valóban nem lehetett. Lelkük mélyén nem arra figyeltek, amit Rott André mond, hanem arra, amit a szavaival elég kockázatosan közöl. Rott valamit megint tudott, s az információit már csak a tekintélye érdekében is nagyvonalúan meg akarta osztani, habár csak mértékkel.

Miként korlátozhatnák haditechnikára az ostoba modernizálást, amelyet szívük mélyéről gyűlölnék, folytatta a titkos forrásokból származó tudás birtokában. Vagy miként növelhetnék a fogyasztást, miközben a vállalkozások önállóságát minden eszközzel korlátozni fogják. Ez a papír erről szól, kedveskéim, semmi másról. Vagy hol jelöljék ki a korlátokat, hogy idáig a fogyasztással, és nem tovább. Nincs rá módszerük. Eddig mindent a politikai bizottságban döntöttek el. Most aztán kire bízhatnák a döntéseket. Lehetetlen helyzet, ha egyszer a tábornokok lázadoznak, hogy ilyen körülmények között nem tudják garantálni a birodalom biztonságát.

Arra azért várhatsz, hogy Moszkvában a tábornokok lázadozzanak, szólt közbe az ősz hajú férfi gúnyosan, és csettintett hozzá a nyelvével.

Tényleg úgy kéne mindennek megváltoznia, hogy közben maradjon a régiben.

Utoljára Pugacsov lázadt föl a cár atyuska ellen.

Hans-Jürgen von Waldeck kamaszkorának jó részét Moszkvában töltötte, pontosan tudta, mit beszél. Rott André a közbevetésekkel azonban nem volt feltartóztatható.

Mégiscsak érdekes technika, miként veszik minden kijelentésüknek azonnal az élet, miközben a lehetséges konfliktusokat jól kielemez, magyarárn, miként játszanak ki mindenkit mindenki ellenében.

Mintha a másik kettőnek azt mondaná, most vigyázzatok, jól nézzétek meg, hol álltok.

Ha igazad lenne, én lennék a legboldogabb, szólalt meg ekkor ridegen, mindenféle látható érzelmeskedés nélkül a harmadik férfi, aki közömbös tekintettel nézett ki a páras és esőverte ablakon. Visszafordult, s oly állhatatosan pillantott a törülköző ember szemébe, akárha tekintetével óhajtaná megdermeszteni. Akkor lenne néhány évünk, talán támadhatna még valami ötletünk, a kört talán négyszögesíteni lehetne.

De nem lehet, André, magad is jól tudod, édesem, hogy nem lehet, a proletárdiktatúra modernizációjára nincs senkinek szabadalma. Nem lehet ésszerűsíteni, nem lehet semmit felgyorsítani, hanem le kell vonni a szomorú következtetést. Az emberek harácsoló állatok, ami a jó diktatúrájának szép alapötletével kínos ellentétben áll.

Gyorsan beszélt, így védekezett a másik férfi önelégült meztelensége ellen, amelyről nem állíthatta volna, hogy ne vonzaná, s ezért inkább nem gondolt rá. Valamiként mindig gyorsabban akart beszélni, mint ahogyan magyarul beszélni lehet. A magyar lassú nyelv, s így aztán egymásba torlódtak a mássalhangzói. Hármuk közül neki volt a legerősebb akcentusa. Ha valami hiányzik, akkor még többet akarnak begyűjteni.

Ezen a másik kettő szívesen nevetett volna, de ennyi komolyság hallatán inkább óvatosan hallgattak. Félték, hogy ez valamiféle leszámolás lesz az egész szocialista mozgalommal.

Szeretném emlékezetedbe idézni a Harriman-jelentést.

Milyen Harriman-jelentést, mit akarsz ezzel mondani, kérdezte Rott András megütődve.

Jól tudod, hogy nincs, nem lesz semmiféle verseny. Legfeljebb egy kis kapkodás lesz. Ezt az ostoba szöveget az én torkomon le nem nyomod. Háború lesz. Minden másféle híradás a retorika eszköztárából veszi érveit.

Na jó, de még akkor is, hogy jön ide ez a Harriman. Összekevered a szezont a fazonnal, már megbocsáss. Hacsak nem az Etridge-jelentésre gondolsz, amit a republikánus szenátorokon kívül tényleg nem olvasott senki szívesen. Egy szellemes újságíró munkája, mi másra számíthat az ember, retorikus célja volt. Meglehet, én is retorikusan fogalmazok, téged azonban óvnálak a sértett orákulum szerepétől.

Sajnálom, ha megengeded, mégis Harrimanre gondolok. Verseny kizárólag azonos adottságú felek között elképzelhető, s ezért lesz háború. Láthatóan nem veszed tudomásul, amit Jürgen oly kíméletesen jelzett neked. Nem Moszkvában vagyunk, nem Londonban. Tökéletesen érdektelen, hogy ennek a picsányi országnak a picsányi fővárosában miként taktikáznak az elvtársaid. Legfeljebb némán el kell viselnünk őket. Az analomba kell belehalnunk. Tudomásul kell vennünk, hogy a világ szélére sodródunk ki. De azért még innen is szabad szemmel láthatod, hogy nem elkerülhető. Neked is jobb, ha ebben a léptékben gondolkodsz előre, mindenkinek jobb, mindenki tudja, mindenki retteg bevallani, mindenki keresi hozzá a megfelelő ürügyet, indokot, bunkert, egérlukat.

Ilyen illetlenséget, kérlek, ne emlegess ilyen sűrűn, galambocskám, szólt közbe a korán őszülő Waldeck mintegy békítőn.

Amit te versengésnek vélsz, valójában felkészülés, elkeseredett felkészülés, folytatva a harmadik férfi most még hangosabban, hogy túlbeszélje a másikat. Nem hagyta magát holmi közbeszólásokkal megakasztani. Ebből a végtelenül unalmas és tényleg teljesen érdektelen irományból igazán nem vonhattál le ilyen messzemenő következtetéseket. Vagy ugyan árulnád el nekem, hogy akkor mi lenne a különbség az én szeretett atyám és teközötted. Semmi. Semmi, kiáltotta a saját gondolataitól felindultan. Nem tudjátok elengedni a közös szociális utópiákat.

Szeretném tudni, miről beszélsz.

Amibe ő jobbról kapaszkodik, abba te balról.

Végeztél, kérdezte Rott André, s hangjának ereje, éle nem a barátságukhoz tartozott.

Nem, még nem végeztem, hangzott azonnal Lippay száraz válasza.

A szokatlan hangoktól ugyanakkor mindhárman megszeppentek, valami kibillentette őket a megszokott kedélyükből, tétováztak.

Rott és Waldeck gyakran vitázott, szinte kötelességszerűen estek egymásnak, mert nehezen lehetett volna elképzelni békében az észjárásukat. Lippay Lehr professzor fia ellenben igen ritkán nyilvánított elvont politikai témákról véleményt. Inkább figyelt, kivárt, olykor fennhangon, miként egy részvétlen moderátor, összefoglalta az elhangzottakat, s ezzel valamelyest le is hűtötte kettőjük egymással szemben tanúsított ellenkezését. Most meglepte őket a keserű harciasságával. Megérezték, hogy megint nagy baj lehet, ha jóindulatú tréfájukért nem tud megbocsátani. Rott valószínűleg túl megszire ment az általános gyűlöletnek örvendő professzor szidalmazásában, amikor a szigorúan bizalmas iratot bírálta. Valami olyasmit hívott ki a másik emberből, amit aztán nem akart hallani. A bizalmas irat szerzői között ott volt a haldokló professzor neve is. Persze azért merészkedett idáig, a kényes ponton azért kockáztatott, mert máskor együtt szidalmazták. Ágost közös fedél alatt élt ugyan vele, de a kettős családi név német tagját elhagyta nevéből, csak hogy minél kevesebben azonosítsák őket. A professzor pedig furcsa módon hiába magyarosította a nevét ifjúkorában, mégis mindenki a német nevével emlegette.

Ne haragudj rá, kicsi Ágó, szólalt meg a kínos szünetben Waldeck. A mi Andrej hercegünknek ez a baja, a balossága. Töke is erősen balra csüng, magad is látod.

Irreális arról szónokolni, hogy miként versengenek egymással a nagyhatalmak, folytatta Lippay változatlanul szárazon, mintha barátja békítő élceit nem hallaná. A reális kérdés inkább úgy hangzik, hogy lesz-e különbség hátország és front között, s ha nem lesz különbség, akkor miként biztosítható az utánpótlás. Ha elvileg minden hadszíntér, akkor az sem kevésbé égető kérdés, hogy a civil lakosságnak vajon hol milyen bunkert építsenek, s az istenért, mekkorát, mennyi időre. Nincs kormány, amelyik akkora bunkereket tudna építeni, amekkorák szükségesek lehetnek. Három hetet nem adok rá, hogy a metróépítkezés felgyorsítását itt is be fogják jelenteni.

Vagy úgy, válaszolta erre Rott a kabinjában megbékélten és csöndesen. Tekintélye sérthetetlen, a másik nem tud nála többet, és nem lát át a szándékain. Lippay szavai másfelől arra utaltak, hogy elkeseredettségében bizonyára véglegesen föladta minden reményét, de talán nem tett még helyrehozhatatlan ostobaságot. Mintha csak a fülét törölné, Rott maga elé emelte a törülközőjét, hogy eltakarja vele testét, mert visszavért a szégyenérzete. Te atomháborútól rettegsz, kislíam, tette hozzá elgondolkodón, mert egészen máson gondolkodott.

Hosszú pillanatok óta egymás szemébe néztek, semmi másra, s ehhez képest immár annak sem volt különösebb jelentősége, hogy mit beszélnek, vagy mit hallgatnak el. El nem engedhették egymást. Rott André éjfékete haja nedvesen a homlokába hullt, kissé bizalmatlanul vonta össze sűrű, hosszú szálú szemöldökét, s élénk, seprűs, fekete pillákkal díszített sötét szemével, amivel oly sok embert rögtön meggyőzött és meghódított, nem engedte Lippay mélyről kissé mindig szúrósan kiragyogó s valamiként megbántottságot vagy szemrehányást sugárzó tekintetét, amivel épp azokat riasztotta el, akiket meg akart volna győzni az igazáról.

Nincs mitől rettegnem, válaszolta csöndesen. A nagy élményt talán nem is óhajtom bevárni. De ha rettegnék tőle, akkor sem lenne nagy bűn. Még szemrehányást sem kéne tenned. Különben is igen veszélyes, mondhatni szakmai hiba olyan rettegést tartani a háznál, amelyet nem merünk legalább önmagunknak bevallani.

Most elkomorodtak és elsúlyosodtak, és minden erőfeszítésük ellenére sem sikerült megőrizni a kedélyességüket.

Igy gondolom, András.

Férfiak beszélgetéseiben nem ritka jelenség.

Ha oda a kötelező könnyedség, ha nincs mit egymás előtt fitogtatniuk, akkor megjelenik a kölcsönös zavar, s ha ezzel egyikük sem tud mit kezdeni, akkor a komolyabb témákról folytatott beszélgetések is megfeneklenek. Ágost joggal érezte úgy, hogy André szemrehányást tesz neki, s ő maga is súlyos szemrehányásokkal illette őt. *Peu à peu* megértette, hogy a másik mit beszél. Nem kell csodálkoznia, ha nem tudja és nem akarja többé őt megvédeni. Ne csodálkozzon, ha mások is az állhatatlanságától tartanak, s szerinte nincs messze a pillanat, amikor hivatalos helyen szintén megkérdezik, hogy nem büdös-e itt valami, nem ő bűzlik-e, vagy nem úszott-e vajon át a másik partra.

Lippay Ágost az utóbbi hetekben bizony eljátszott az elkerülhetetlen gondolattal, s ezért André pillantása szíven is ütötte.

Barátja és beosztottja szemrehányó tekintetének kitéve, Rott Andrénak viszont úgy kellett volna éreznie magát, mintha nézeteivel nemcsak támogatná, hanem egyenesen előkészítené az emberiséget fenyegető pusztulást. Vagy ő kezdeményezte volna a vizsgálatot Ágost ellen, amelyről valóban tudott. Holott azt akarta közölni a barátjával, hogy a vizsgálatot elindították, húzza meg magát.

Valamit el kellett volna dönteniük, amiről évek óta minden áldott nap vitáztak, de soha nem tudták eldönteni. A lelkiismeret-furdalás, amit a másik szemrehányó tekintete előhívott belőlük, valójában mégsem arra vonatkozott, amiről beszéltek, illetve amiről nem beszéltek, hanem arra, amiről még titkos jelekkel sem merészeltek volna szót váltani. A hivatásuk lényegére vonatkozott, arra a kérdésre, vajon van-e, lesz-e, lehet-e, található-e kézzelfogható értelme és magyarázata mindannak, amit hivatásuk érdekében az életükkel ez idáig tettek. Ha mégis tévedtek volna, ha nincs jövő, mely igazolná a múltban elkövetett gonosztetteket, akkor érdemes-e életben maradniuk, avagy mit tegyenek a maradék életükkel. Genfben vagy Londonban végül is mást jelentett szocialistának vagy kommunistának lenni és örülni, hogy távolabbi égtájon végre proletárdiktatúra van, mint ugyanezzel a tudattal egy olyan Budapestre vizszatérni, ahol a világot végérvényesen lezárták. Waldecknak az volt a véleménye, hogy ezek ketten stramm fiúk, de tényleg semmit nem értenek. Elvont kérdésekről diskurálnak, amelyeket jórészt ő sem ért. Benne inkább az a gyakorlatias kérdés merült föl minduntalan, hogy hosszú ideje nem azt vizsgálják-e velük kapcsolatban, hogy milyen úton megközelíthetők, magyarán életben hagyják-e őket, s vajon meddig még.

A kényszerű és megtörhetetlen hallgatás hosszú árnya, amelyet csak kivételes órákban kerülhettek el, mindenesetre ismét itt időzött közöttük.

Ágost különben is a búskomorság rendszeres időközökben visszatérő rohamaival küszködött, amelyre sem ő nem talált orvosságot, sem a barátai. Nem képletos volt hát a veszély, hanem tényleges. Elhatározott, dédelgetett, valószínűleg megmásíthatatlan szándéka volt megölni önmagát, ez nem volt titok, hiszen egyszer közösen ráncigálták vissza a halál közeléből.

Mintegy két éve történt, s attól kezdve olyanok lettek a beszélgetéseik, mint valami kilátástalan gátfutás. Maguk alá kellett volna gyűrniük ennek a brutális élményüknek az emlékét, s mivel ez nem ment, hol az egyikük, hol a másikuk érezte úgy, hogy hamisan cseng minden mondata. Valami megnyílt, s éppen mert akkor még közelebb ke-

rültek, nem lehetett többé bezárni. Ugyanakkor mindhárman tudták, hogy egy esetleges vizsgálat esetén nem lehet lesz nem bevallani. De annyi idő eltelt, hogy már bevallani sem lehet. E mindhármuk számára kényes ponton Rott André gyakran elgyöngült, s hogy ne törjenek ki belőle tehetetlen dühének gyermekes könnyei, vagy ami ennél még rosszabb lehetett volna, ne csapjon rá a másik emberre a tehetetlen és őrült hisztériájával, görcsös védekezésre kényszerült; Jürgen pedig épp ilyenkor fogyott ki a terhes altesti tréfáiból.

Ameddig azonban itt állt előtte, André úgy fogadta be barátja ismeretlen eredetű kínját a tágra nyílt szemén, hogy önmagának okozzon fájdalmat vele. Inkább vezekelt. Bár lelke mélyén súlyos szemrehányásokkal és vádakkal illette, gyűlölte. Gyűlölnie kellett, kedélybetegségének rohamaival őt gyöngítette. A másik kettő még várta a vizsgálatot, mely a komolyabb bevetést mindig megelőzte, André azonban tudta, hogy megkezdték Lippay vizsgálatát. A vizsgálat bizonyos pontján őt is elő fogják venni. Ráadásul irigyelte, féltékeny volt rá. Miért nem ővele kezdték? Vagy a barátságot választja, de akkor hazudnia kell, vagy a meggyőződését és a hivatását, akkor pedig fel kell adnia. Ezzel viszont önmagát adta volna fel. Egyetlen lehetősége maradt, bemártani. Súlyosan és alaptalanul bemártani. Pilláját sem hunyhatta le. Ehhez talán gyáva volt, né tán valláserkölcsi neveltetése még mindig erősebben működött, mint az elvei. Ekkora ámulást nem volt mersze elkövetni, holott tapasztalatból tudta, hogy minél mélyebb az ámulás, annál nagyobb az élvezet. Bár nem tudta volna eldönteni, melyik lesz nagyobb élvezet, mert szerette.

Ugyan, beszélsz butaságokat, mondta egészen halkán, zavarodottan, miközben a menekülés ösztönétől vezérelten mégis hátralépett, majd egyetlen gyors lábmozdulattal belökte orruk előtt kabinja ajtaját.

Ugyanebben a pillanatban Hans-Jürgen feje is megemelkedett. Akárha tétovázna, nem szívesen hagyná el kényelmes helyét Ágost sima és szőrtelen combján. Andréval ellentétben, ő tényleg mindig tudta, hogy a másikkal mit kell csinálnia. Nagyon is jól értette, hogy miként szenvedhet valaki olyasmitől, amit nem lehet tisztességesen megnevezni, s az orvosok is csak jobb híján nevezik depresszióknak. Ezt André nem értette, dühöngött, az egész csak beképzelés. Nem csupán elhárította, hanem tényleg nem látta a magát, a kifejlett, száraz férfitestben ténylegesen megmaradt a kisfiú. Hans-Jürgen sem tudta ugyan leírni vagy elmagyarázni, ám látta a mélységét, a feneketlen gödör benne is némán nyitva állt, bár jó ideig ő sem vette tudomásul, hogy amit lát, az a semmi. Semmi. Az ember megérzi, hogy ezen a helyen valamit látnia kéne vagy éreznie.

Élvezetes önzésétől kell elszakítania önmagát. Ezek nem voltak nagy dolgok, csupán egy kis nyers bőremeleg vagy a másik test finoman felpárázó illata.

Felült.

Waldeck bárdolatlan jóságot árasztott magából, s valamiként az is a természetéhez tartozott, hogy mohón begyűjtse, értelmetlenül halmozza a testi élvezeteket, akárha a bőremelegből vagy a fanszörzet illatából raktárnyit lehetne készletezni ínségesebb időkre.

Tényleg, mit beszélsz, mormogta ő is, inkább csak azért, hogy beszéljen, hangjának sötét színével nyugtassa meg a másikat, és hatalmas, húsos tenyerével nemcsak bele-túrt Ágost homlokába csüngő gesztenyebarna üstökébe, hanem a következő mozdulattal ennél fogva megragadta, majd egyszerre nagyon sok mindent csinált vele. Ezt a

gyömöszölést és turkálást talán jobban élvezte, mint a másik. Gyöngéden rázogatta, egy-egy pillanatra mintegy a karját is a nyakára fonva, durván magához vonta, a hóna alatt tüntette el. Amint felült, látszott, hogy ez egy alaposan megtermett ember, bár Ágost sem volt kis növésű, akit most ismét ellökött. És közben dörmögött, mormogott, hogy ugyan, ugyan, bátyuska, galambocskám, mi értelme lenne az ilyesminek. Andrej herceg, a mi Andrusánk persze tényleg egy vadbarom, te meg beszélsz itt képtelen ostobaságokat.

Ebben a két férfiben olyan mennyiségű egymás iránt érzett gyöngédség élt, és keresett magának legális utat, hogy hiába méricskéltek, zsilipelték, adagolták, mégis attól kellett tartani, hogy kirobban, és akkor elönti a másikat. Ágost semmit nem viszonozott, soha semmit, de legalább nem ellenkezett, túrta a másik ember gyöngédségének rohamait és ebből származó durvaságait. Andrét viszont azonnal elfogta a szégyen, amint bezáródott a kabin ajtaja, a saját menekülési ösztöne miatt szégyenkezett. Hatalmi ösztöneivel résen kellett állnia, nem akarta megkockáztatni, hogy megint ellene forduljanak. Nélkülük könnyen egyedül maradt, és magányosabb lény volt mindenkinél. Előre érezni ennek súlyát, elég volt ennyi, egyetlen berúgott ajtó, egy óvatlan lábmozdulat.

André nem viselte könnyen a magányát, bár hármuk közül ő volt a legkevésbé a tudatában, illetve mindig olyan mértékben került a tudatába, ahogy a naponta elfogyasztott whisky mennyiségének növekedésén látta. Valahogy el kellett aludnia. Alkoholista lesz, mielőtt még egyáltalán sor kerülne a következő megbízatására. Szorította lefelé a mennyiségeket. Tényleg egy vadbarom vagyok, gondolta, s csupán annyi időt engedett bármiféle megfontolásnak, amíg a félhomályos kabinban a padra nem vágta nedves törülközőjét, és bele nem bújta a fürdőköpenyébe.

Fázott is kicsit.

A folyosói jelenet váratlan elkomorodása ellenére sem nélkülözte a humorisztikus vonásokat.

Azért sem, mert az új kabinos ekkor már jó ideje eltátotta száját a csodálkozástól. Mindebből egy szót sem értett. Néma tanúként ott ült tőlük négy lépésnyire, s igazán nem tudta, mitévő legyen ennyi zagyaság hallatán. A Gellértben persze tudta volna, mondjuk, előhúzta volna a vastag piros slagot, s ad nekik a jéghideg vízszugárral, urak, fáradjunk odébb, ezt a padot neki most sajnos le kell mosnia. Már spriccelte volna is a lábukat. Nem tehette. Valósággal felpattant az asztala mellől, s maga sem értette, hová, miért, kirohant a fülkéjéből. Ha még azt is tudta volna, hogy ezek hárman nemcsak azt engedhetik meg maguknak, hogy nyilvánosan tapogassák egymást, meg ilyesmiket beszéljenek, hanem irigyelt és rettegett nőcsábászoknak számítanak a jobb pesti társaságban, akkor végképp nem értette volna meg, hogy mi vár rá a felnőttéletben.

Vidám, felelőtlen, szórakoztató fickóknak tartották őket, olyan embereknek, akiket nem kell egészen komolyan venni, s ők igyekeztek is, hogy hírüknek minél jobban megfeleljenek. Élvezetes volt a játék. Meg az is a kezükre játszott, hogy ez idő tájt nem annyira az erős személyiségek, mint inkább a kétes vezéralakokkal megáldott baráti társaságok, klánok, törzsek, védegyletek, érdekszövetségek és titkos szakmai szövetelek adták Budapesten a vezérszólamot, s már csak ezért is közös hírüket kellett ápolniuk.

Mintha egyetlen jelentősebb független személyiség sem maradt volna a városban,

mintha mindenkinek elenyészett volna a maradék kis tekintélye, és önbecsülésre sem lenne többé szüksége senkinek. Kis árulásai miatt veszítették el a tekintélyüket, vagy egészen olcsón megvásárolták, és úgy használták őket, mint a cselédeket. Az élet mégis ment tovább, hiszen amit a személyes autoritásukból elveszítettek az emberek, ügyesen összetákolták abban a kisebb körben vagy zártnak remélt társaságban, amelyhez érdekeiket követve csatlakoztak, s ahol az önbecsülés pillanatnyi szükséglete szerint hízelelgettek egymásnak. Nagy volt a belső feszültség, s ezzel a csoport valamennyi önálló erőt is tudott magának teremteni. Olykor nem csupán a védelemre, hanem a támaszra vagy éppen a többiekkel való véres leszámolásra is legendót.

Irigylésre méltó és megvetett könnyelműségük, idegenségük, a kívülállásuk lett a védjegyük. Ők voltak a zsúrfiúk. A gúnynev adta meg a rangjukat, szigoruk és erejük a védettségüket. Ágostot a saját édesanyja nem ismerte ki annyira, hogy idegtépő közönyét meg tudta volna magyarázni magának. Leszólta és szabályosan elítélte, hetente kísérletet tett rá, hogy kivesse a szívéből. Abban a reményben tette volna, hogy akkor majd nem fáj neki annyira, hogy ez lett a fiából. Holott nem is tudta igazán, mi lett belőle. Egy léhűtő, egy senki, egy élőködő. Aggodalmaskodó anyai szívet ugyanakkor titkon megnyugtatta, hogy a zsák megtalálja a maga foltjait, s a fiát legalább ezek a hozzá hasonlóan nagyra nőtt hóhányók komolyan veszik. Amikor a nagykorúti lakásban mindenféle nővel megjelentek, mintha jótékony szél söpört volna végig a nagy szobákon, s amikor eltűntek, Demén Ágnes mégis, legjobb meggyőződése ellenére halottnak látta minden ápolat bútorát, sivatagnak az életét, tartalmatlannak a nyomorult kis törekvéseit.

Mit beszélek itt, mit zsörtölődöm annyit ellene, ha egyszer nekem sem sikerült semmi, mondogatta magának. Legfeljebb az értelmes élet látszatát őrizem, de én tudom, hogy mi az ára. S miért kéne a fiának ilyen életet folytatnia.

Feltűnő tulajdonságaik árnyékoltabb, teltebb vagy éppenséggel tragikusabb és nemesebb oldalát rajtuk kívül nem ismerte senki.

A következő pillanatban, amikor a feldúlt kabinos a folyosó legvégéről még egyszer visszanezézett, immár nemcsak az ősz hajú fogdosta és ölelgette a padon gubbasztó apatikus férfit, hanem a másik is ott guggolt előtte az éppen csak összefogott fürdőköpenyében. Nem volt olyan mozdulatuk, mely ne háborította volna fel ezt a kabinosfiút. Ezeket valamivel tényleg szét kéne ugrasztani. André most két marokra fogta Ágost két széttárt térdét, s mint valami idegen tárgyakat, kétségbeesett dühében összecsapta, s miközben a két térdkalács keményen, bizonyára fájdalmasan összecsapott, fojtott, szinte fenyegető hangon kiáltozott.

Mi van már megint? Megmondanád végre, mi van már megint? Válaszolj, a szentségit. Mi történt már megint veled?

És tényleg úgy tartotta kezében Ágost térdét, mint aki elhatározta, széttöri, szétmorzsolja, ha a másik nem válaszol.

Mi lenne, semmi nincs. Mi történt volna, semmi nem történt, válaszolta Ágost vonatottan és egykedvűen. Egyszerűen nem értem, miről szónokolsz, nem értem, hogy milyen alapon állítod szembe a modernizálást a haladással.

Nem erről beszélek. Nem én állítom szembe. Nem engem kell legyőznöd, ki kell bírnod, és ki fogod bírni, esküszöm, mert különben én fojtalak meg a saját kezemmel. Hat évet kibírtál, most néhány hónapot még kibírsz.

Legalább a fogalmakat ne tákolnád és ne keverned. Amit a Pravdában olvasol, összezaggyálod azzal, amit a Guardianben olvasol.

Hát nem érted, hogy veled együtt valahogy nekem is ki kell bírnom a saját soromat?

Hol van itt, hol volt itt modernizáció. Legutoljára a századelőn vagy a századfordulón, mikor a dédapám fölépítette ezt a büdös fürdőt. Nézz körül. Mit akarsz ezekkel, ezek jobbágyok, ezek büdös pusztai betyárok.

Majd elmagyarázom, Ágó, de most nagyon jól érted, hogy nem politikai filozófiáról beszélgetünk. Nagyon szépen kérlek, legyél velem kíméletes, te se beszélj mellé.

Engem viszont csak ez érdekel, *la guerre et la paix*. Hogy megint háború lesz. Semmi más nem érdekel.

Erre természetesen nem tudtak volna válaszolni. Egy ilyen állítással, amely egyszerre volt védekezés és provokáció, hirtelenében egyikük sem tudott mit kezdeni. Arra mégis jó volt az elutasító kitörése, hogy mindketten megbénuljanak. Bénuljanak meg, miként a bogarak a fényen. Miközben bezárkózott, némán azt remélte, mit remélte, követelte tőlük, hogy segítsenek, szabadítsák ki önmagából. A másik két férfi számára azonban mindig is úgy hangzott a kérdés, vajon hogyan. Miként lehet valakit önmagából kimenteni.

Ugyan, válaszolta mégis dühödten André, azt sem tudod, hogy miről beszélsz, honnan a faszból tudnád te, hogy mi a háború. Ültél a valagadon a kényelmes Svájcban, az anyád meg nyomta a bankszámlára a pénzt.

Ismerték jól a roham lefutását, mindketten épp a közeledtére lettek figyelmesek.

Ám elkéstek, ilyenkor már hiba volt bármit beszélni, és mindig elkéstek. Olyan volt, akárha arcának vonásain egy természeti katasztrófa fenyegető hullámát látnák közeledni. Néha meg is beszéltek egymás között, hiszen annyira furcsa volt, kivételes, hogy valakinek az arcán láthassanak ilyesmit; ijesztő. Valójában nem több, mint mikor a nyári ég egy nagyobb felhőtől váratlanul elborul. Ki tudná elhárítani, ki tudna elébe menni annak, ami a másik emberben történik. Elborult, valami rátört a testére, a vonásaira, az elméjére, és elborította. Talán még a bőre is elsötétedett valamennyire, legalábbis úgy látták, mintha elsötétedne. És mint aki beszél még, ilyenkor a szokásosnál jóval többet és valamivel hangosabban, mégsem lát ki többé önmagából. Aztán ennek is vége lett, kérdésekre sem válaszolt, akárha nem hallaná.

Mások szemében nemcsak az fűzte össze őket, hogy mindhárman valamilyen akcentussal beszéltek, hanem a mutatós küllemük. André volt a legidősebb, bőre télen is sötét, ha meg napra ment, akkor mintha valamilyen szürkés fátyolt vontak volna rá a barnaságra. Erre mondják, hogy cigányos, de lehetett volna jemeni harcos, afgán vagy beduin. Minden gótikusan elnyújtott volt a testén, nemcsak a koponyája, a csontjai, hanem izomzatának nyalábjai. Az a típus, akin sűrűn tenyészik a szőrzet, habár a természet még ezt is szerencsésen rendezte el rajta; arányos, összehangolt, energikus, de nem túlzó hullámokban. Mint valami szépen megépített barokk szökőkút száján, ágyéka tömött bozontjából szökellt föl egyes sugárban kemény és lapos hasfalán, míg bele nem ütközött a szegycsont peremébe. Ott két sugárba, két ágra oszlott, és elegáns hullámokkal kerítette be a sötéten lilás bimbókban csúcsosodó kemény mellizmokat, hogy aztán a soványan és csupaszon kimeredő kulcsontokat megkerülve a két ág árama viharosan összecsapjon, s mint valami habos tajték vagy díszelgő fodor, felszökkenjen a kiborotvált nyakaig. Ha nem ügyelt rá a borotválkozásnál, s napokig nem húzta le elég mélyen a borotvakéssel, akkor ingének zárt gallérja felett néhány szálacska illetéktelenül kibukott, egy kicsit kinéztek, kikunkorodtak a szőrszáloi. Makulátlanul öl-

tözködött, naponta akár kétszer is gondosan borotválkozott, s így aztán egy ilyen kis testi engedetlenség, mely életének fedettebb területére utalt, meg is tartotta magán az idegen pillantásokat.

A nála mintegy öt évvel fiatalabb Ágostnak szintén sötét volt a bőre, ezzel azonban minden hasonlóság kimerült kettejük között. Az ő színeiben és testformáiban nem volt semmi drámai, legfeljebb az arányosságával tüntetett. Ennek a bőrnek, amivel az anyjára s rajta keresztül arra a zsidó dédapára ütött, akit egyébként gyakran emlegetett is, egészen másmilyen volt az állaga. Teljesen szőrtelen, éppen csak a mellén bodrozódott néhány rövidke szál, s úgy feszült meg az izomzatán, mint egy kényes anyagból szabott burok; mellizmain, farán, erős combján és klasszikusan formázott vádlíján fényesen, szinte világított. A világítóan kék szemű Hans-Jürgen pedig, aki a legfiatalabb volt, nemcsak impozánsan hanyag testi felépítésével, hanem elsősorban meghökkenítő színeivel ütött el tőlük. Legalább fél fejjel magasabb volt mindkettőnél, vállban szélesebb, mindene egyszerűen terjedelmesebb. Amolyan ideális germán, nagy csontú, lomha erdőlakó, akinek a tagjait különösebb finomság vagy hajlékonyság nélkül rendezte el a természet, ám sok mindent ki kell állnia, s ehhez nagy erő kifejtésre alkalmas izomkötegeket adott neki az istenek. Saját elbeszélése szerint az érettségi vizsga hetében vette észre, hogy őszül, a rá következő nyáron pedig oly fehér lett, mintha szőke szőke a nap szívta volna el. Az orvos, akit fölkeresett, csak húzkodta a vállát, nem tudott mit mondani. Egy tizennyolc éves fiú, aki hirtelen itt áll előtte a habfehér fejével. Szemöldöke szőke maradt, s hosszú fekete szálak virítottak ki belőle. Azóta a haját sörte nyírva viselte.

Pigmentháztartásában lehetett valamilyen kivételes, egy nem egészen szabályos adottság, aminek első látható jeleivel azoknak a szakértőknek is fejtörést okozott, akik a hohlenwaldecki internátus növendékeit abból a szempontból vizsgálták, hogy megfelelnek-e a tisztán északi típus genetikai felfrissítésével szemben támasztott szigorú követelményeknek. Berlinből jöttek, a dahlemer Kaiser Wilhelm Intitútól, ahol a saját édesanyja szintén az örökléstan kutatójaként dolgozott. Aki nem felelt meg a követelményeknek, azt minden magyarázat nélkül eltávolították az internátusból. Az volt a céljuk, hogy egyetlen helyen később is pontosan követhető statisztikai mintát kapjanak olyan gyerekekből, akiknek a felmenői között előfordultak nem germán eredetű árjak. Meglehet, tévedtek, ám Jürgent végül is megfelelőnek ítélték. Őt különösen sokáig vizsgálták. Szemöldökében szőke szálak keveredtek feketékkel. Hosszú hónapokig tartottak a vizsgálatok, nem lehetett tudni, ki marad, ki megy. Először azt hitte, hogy azért olyan alaposak vele, mert az édesanyja a kollégájuk, aztán lassan gyanút fogott, gyanakodni kezdett önmagára.

Amint idősebb lett, egyre inkább ezek a gyanús fekete szálak uralkodtak el, holott minden mérete és jellegzetessége alapján tiszta északi típusnak számított, miként az édesanyja, aki módszeresen kereste a tudományos érveket a meggyőződéséhez. A speciális nevelőintézetet tübingiai birtokukon rendezték be, ahol a család e célra tartós használatra adta a hohlenwaldecki vadászkastélyukat. Amikor Hans-Jürgen a vizsgálatok hatására felfogta, hogy valami rendellenes lehet, ami véglegesen leleplezi, titokban tépdadni kezdte a feketéket, de nem bírta el velük. Később pedig oly sok lett, hogy már csak a fájdalom miatt is föl kellett adnia. Ágyékán például még hajának teljes őszülése után is szőke maradt a szőrzete, amit a mai napig különös szerencsének érzett, míg a lábán, a mellén, a hasán, később pedig a hátán egyre több szerencsétlen feketével keveredve tenyészett; ráadásul erős lett, miként a disznósörte.

De küllemük minden érzéki érdekességén túl inkább élettörténetük kötötte egymáshoz hármukat. Sorsuk véletlenül összerelte és keményen egybe is fogta őket. Fejüket engedelmesen meghajtották. Mindarról, amit korábban éltek át, vagy azért nem beszéltek, mert a meghitt jelek cseréje volt a beszédnél fontosabb, vagy azért nem beszéltek, mert szerencsésebbnek tűnt mélyen hallgatniuk. Ha van néhány dolog, amiről az ember nem beszélhet, akkor önkéntelenül adódik száz más, amiről nem beszél. A szigorú tiltásokat legfeljebb óvatos utalásokkal lépték át.

Mindhárman az állami hírügynökségen dolgoztak, fönna Naphegyen, s mindössze annyi különböztette meg őket a közönséges bérrabszolgaként gürcölő fordítóktól, hogy a katonai objektumra emlékeztető, kilátástalanul csúnya épület legfelső emeletén kaptak különszobákat, jó távol a helyi intrikák minden viharától meg a sietős hírügynökségi munka által támasztott folytonos zűrzavartól. Három egymásból nyíló, csaknem üres, napfényes szobájuk volt, hivatalosan külön csoport, André volt a főnökük. Szigorúan bizalmas iratokat és kormánydokumentumokat fordítottak magyarról idegen nyelvekre, André angolra, Ágost franciára, Waldeck pedig németre és oroszra. Ezeknek a dokumentumoknak előbb vagy utóbb a nemzetközi nyilvánosság elé kellett kerülniük, ám ennek mikéntjéről, hogyanjáról vagy az időpontjáról nem a távirati iroda igazgatója döntött, hanem minden esetben, és nem is mindig föltétlenül logikusan, a legfelsőbb körök. Nem a nyelvtudásuk, hanem a megbízhatóságuk volt a fölbecsülhetetlen.

Most is egy ilyen dokumentumról kezdtek el társalogni, mégpedig az Elméleti Kollegium legfrissebb jelentéséről, amelyet az előző napokban mindhárman lefordítottak. Ebből a tényből arra lehetett volna következtetni, hogy a szöveg végleges, de több jel szólt amellet, hogy a legfelsőbb körökben iszapbirkózás folyik a szöveg körül.

A hírhedt és nagy hatalmú testületnek mindössze három tagja volt, mindhárman neves egyetemi tanárok, köztük Ágost édesapja, akinek azonban szellemi elsötétedése miatt már sok köze nem lehetett a dokumentum szövegéhez. André mégis abban a reményben hozta szóba, hogy családi forrásokból Ágost talán tud valamit. Jürgen ugyanis már javában dolgozott az orosz fordításon, amikor a miniszterelnök titkárságáról rátelefontáltak, hogy egyelőre nem lesz szükség rá. André ettől a telefontól szagot kapott, nem értette, miért volt szükségük a titkárságon a tiltásra. Tudta, hogy a miniszterelnök közvetlen kapcsolatban áll az orosz titkosszolgálattal, s azt is tudta, hogy inkább a helyzet szabja meg, éppen merre húz. Tudni akarta, most éppen merre. A miniszterelnöknek hivatalosan nem volt köze a testülethez, legfeljebb a testület egyik nagy hatalmú tagjához, Ágost édesapjához fűzte szorosabb személyes kapcsolatot. Annak ellenére, hogy a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigád politikai tisztjeként működött, maga is a titkos nacionalisták befolyásos köréhez tartozott. Andrének az volt a véleménye, hogy magyarul a szöveg soha nem fog hivatalosan megjelenni, de idegen nyelveken valószínűleg megszéllőztetik. Oroszul talán tényleg nem, mert az oroszok szempontjából valami nem stimmel vele. Ezt azonban miért kötötték az orrukra, ha egyszer nem szándékosan. Azt is jó lett volna tudnia, hogy mi nem stimmel. A kész orosz fordítást nyugodtan bedobhatták volna a szemétkosárba, s akkor az egész nem lett volna ilyen feltűnő. S ha a miniszterelnök szándékosan mégis az orrukra kötötte, hogy az oroszok már a hiteles fordítás elkészülte előtt tiltakoztak, akkor vajon mit akart közölni ezzel. Hogy vannak más hírforrásaik, amelyeken keresztül előzetesen is tájékozódnak mindenféle hivatalos szándékról, az Jürgen előtt nem

lehetett különös titok. Akkor meg miért? Azt mégsem akarhatta a miniszterelnök tudatni velük, hogy tudja, amit mindenki tud, amin mindenki és így maga is szorgalmasan dolgozik.

Ágost pedig vagy nem tudott semmit az egészeztől, vagy úgy akart bosszút állni, hogy nem árulta el. Felvette a fapofáját, amelyen egyikük sem látott át. Mindhármuknak voltak speciális információs forrásaik, amelyeket féltékenyen őriztek és rejtegettek egymás elől. Az internátusban is voltak ilyen rituális tárgyaik.

Bizalmas állásukat nem annak a kivételes képességüknek köszönhetnék, hogy jobban írtak és beszéltek idegen nyelveken, mint a saját anyanyelvükön. Jürgennek különben is az apja volt magyar, német volt az anyanyelve, édesanyja a mai napig a cseh határon, nem messzire az egykori családi birtokoktól, egy Annaberg nevű tübingiai kisvárosban élt, és körorvosként dolgozott. A katonai felderítéssel, a katonai elhárítással, illetve a külföldön működő polgári titkosszolgálattal álltak szoros kapcsolatban. Mindhármuknak magas katonai rangja volt, és tevékenységükért magas kitüntetésekben részesültek, amiről szintén csak keveseknek volt tudomása. André az angol titkosszolgálat egyik legsikeresebb ügynökének számított, amíg a háború befejezése után néhány hónappal átnyergelt az oroszokhoz, s nekik sem dolgozott kevesebb sikerrel. Utolsó állomáshelyéről, a hollandiai Venlóból fél óra leforgása alatt egyetlen kézításkával kellett távoznia. Hans-Jürgent előbb visszaküldték az orosz megszállási övezetbe, hogy látogassa meg az édesanyját, és telepedjen le a porig zúzott Drezdában, majd onnan egy idő után legnagyobb megkönnyebbülésére Hágába, Prágába, végül Budapestre helyezték át, itt azonban néhány hónap múltán minden indoklás nélkül átadták a magyaroknak, majd kivonták a hírszerzési forgalomból. Ágostot ugyanebben az évben rendelték haza jelentéstételre Bernből, ahol a magyar követség kulturális kérdésekkel foglalkozó attaséjaként szolgált, ám valójában a magyar katonai hírszerzés dél-európai rezidenseként működött, és nemcsak nem térhetett vissza az állomáshelyére, hanem külföldre sem utazhatott többé.

Sajátos budapesti száműzetésükben, ötvenöt őszen találkoztak először.

Teljesen különböző okokból pihentették őket. Számukra sem volt világos, hogy meddig fog tartani a pihenőjük, s az akár életfogytig tartó bizonytalanságot egyikük sem fogta fel úgy, mint valami különös szerencsét. Mindhárman vártak, csöndesen emésztették magukat, ám ez is ama kényes kérdések közé tartozott, amelyeket sem egymással, sem másokkal nem illett volna megbeszélniük.

Semmit és senkivel.

Közös múltjuk megkötötte őket, hiszen mindhárman remélték, hogy még nincs vége. E múlt erős belső dinamikája miatt pedig ténylegesen nem volt igényük a felelőtlen fecsegésre. Nem voltak köznapi emberek, az alkatuk és a sorsuk sem volt köznapi. Európának egymástól távoli pontjain, de hasonlóan magukra hagyatva, nagyon különböző internátusokban töltötték a gyermekeségüket, különböző kollégiumokban az ifjúságukat. Nem most tanulták a magányukat. André a háborús Angliában, Ágost a semleges Svájcban, Hans-Jürgen pedig igazán a legkivételesebb körülmények között, a náci Németországban nevelkedett, ahonnan aztán illegális utakon vitték tovább Moszkvába. Egymás között azért is rákényszeredtek a szupranacionális és titkos jelbeszédre, amelyet kizárólag fiúknak fenntartott internátusokban lehet hibátlanul elsajátítani, mert a mai napig mindegyik a maga külön nyelvén álmodott, számolt és gondolkodott. Abban is hasonlítottak egymásra, hogy a magyarokat nem értették, jórészt

megvetették, s e mély megvetés lett az egyik kedves témájuk. Gondolkodásuk, viselkedésük, az érintkezéshez használt magyar nyelv adottságai és a saját nyelvi szükségleteik között oly nagy volt a feszültség, oly sok a törés, a magyarázatra szoruló félreértés, szakadás, kitöltetlen űr, annyi az üzemzavar, hogy valójában ki sem ismerhették magukat e néma és mindhármuk számára felettébb stabilnak mutató jelbeszéd útmutatásai nélkül. Amivel azonban akaratlanul visszakormányozták a figyelmüket egy olyan időbe, olyan pozícióba helyezték az érzékenységüket, amelyről aligha beszélhetek volna, illetve nem volt összeegyeztethető felnőttéletük pozícióival.

Életük a kamaszkori megpróbáltatások előtt feneklett meg a gyermeki időtlenség és magány kettős tudatának alattomos zátonyain és homokpadjain, s ezekről még akkor sem szabadulhattak el, amikor jött a víz, a dagály megemelte a hajóikat. Valószínűleg ezért is vállalták és élvezték a veszélyes életet. Viselkedésükkel hiába sikerült másokkal és önmagukkal elhítenniük, hogy felelősségteljesen gondolkodó emberek, André a hebegésével, Jürgen az örökös altesti tréfáival, Ágost pedig az önmaga ellen irányított pusztító közönyével árulta el önmagát.

Egymással viszont semmit nem kellett elhítenniük. Nem is tudtak volna semmit elhítenni egymással, mert egymás előtt nem voltak fedezékeik. Magukra hagyatva s nem kevésbé magukba feledkezve tovább játszották titkos és közös nyelvükön a saját kínzóan hiányzó családjukat. A játéknak jóval több köze volt a gyermeki képzelethez, mint felnőttéletükhöz. A fantasztikus világból, amelyben minden gesztus élet és halál kérdése lesz, s mégis mindent játékosan kell kezelniük, nem kellett kilépniük. Szerepeket csúsztattak, cseréltek, természetesen éppen úgy, ahogy gyermekként tették az internátusok falai között.

Hiába volt Hans-Jürgen a legnagyobb és a legerősebb, nem beszélve arról, hogy ő tudott a legtöbb idegen nyelven, az apa szerepét az egyébként érzelmességre és kegyetlenkedésre hajló André, a legidősebb tartotta biztosan a kezében. Nem volt internátus, ahol ne ez lett volna a főszerep. S mivel a gyöngédség a fizikailag jobban megalapozott Hans-Jürgen alkati tulajdonságai közé tartozott, ő csupán az anya szerepére tarthatott igényt. Titkos nyelvükön a szereposztásnak kettős jelentése lett. Hans-Jürgen ugyan még az apánál is jóval erősebb és fontosabb, hiszen a valódi anyák helyett gondoskodik a családról, ám mégiscsak helyettese az apának, akinek legfeljebb azért van szüksége a gondoskodásra, hogy zavartalanul irányíthassa őket. Mindenkit. Ennek a kettősségnek a jegyében harcoltak egymással a legelső helyért. Ami egyben annak az örökös függőben maradó kérdésnek a tisztázását jelentette, hogy kinek legyen nagyobb beleszólása Ágost életébe.

A rituális harc kimeneteléhez persze maguk sem fűztek kétségeket vagy reményeket, hiszen André a legtitikosabb harci jel erősítette meg önkényuralkodói szerepében; nem kellett tartania atyai hatalmának megrendülésétől. Ami azonban a másik kettőt nem akadályozhatta abban, hogy a fegyvernagyok rövid szüneteitől eltekintve szinte minden pillanatban, akár a legalantasabb eszközöket is igénybe véve arra törekedjenek, hogy megrendítsék a hatalmát. Kronoszt meg kell vakítanod.

Kizárólag e mitikus méretű harc szempontjából értékelték egymást, s így André okosnak, bár veszélyes helyzetekben érzelmileg kissé ingatagnak, Hansi kifejezetten felelőtlennek, cinikusnak és butának, ám kényes szituációkban találékonynak és megbízhatónak számított. Alkati adottságaikkal mintegy konfirmálták a szereposztást, amivel viszont rögzítették Ágost helyét a gondoskodásra szoruló gyerek szerepében, s Hans-

Jürgennek például ő többet is jelentett, mint valóságos gyermekei, akiktől földrajzilag különben is távol élt, és akikkel egyáltalán nem érintkezhetett. Gondoskodni kellett róla, irányítani, adott esetben megvédeni, Ágost pedig elég flegmatikus volt ahhoz, hogy tűrje a gondoskodásukat és a fennhatóságukat. Nyilvánosság előtt azt tette, amit Hans-Jürgen tartott kívánatosnak, és az egyszerűség kedvéért úgy vélekedett, ahogy André gondolkodott. Rájuk volt fonódva, s ez bizony pontosan megfelelt annak a taktikának, amelyet gyermekkorában követett, amikor egyik napról a másikra a villeneuve-i internátusban találta magát, és már az első éjszakán megverték. Amikor az édesapja Svájcba vitte, igazán csaknem folyékonyan beszélt a franciát, s a többiek tán épp ezért nem tudták neki megbocsátani, hogy nem az anyanyelve. Felbőszítette őket a hibáival. Ki akarták lökni maguk közül a betolakodót. Számolták a hibáit, ugyanennyi pofont kellett bögés nélkül elviselnie az éjszakai lámpa kéken derengő fényében. Hiába szerette volna hősiesen elviselni, a harmadik vagy a negyedik pofon után már nem viselte. Akkor pedig betapasztották a száját, leteperték, pokrócba tekerték, erre vártak. Egész nap arra vártak, hogy magyarul kiáltozzon, sírjon, magyarul hívja az édesanyját, hogy ne értsék. Pedig ezért külön járt a büntetés.

Minden éjszaka ütötték, rúgták, kínozták és taposták, míg néhány hét múltán véletlenül rá nem jött a megoldásra.

Nagyobb fiúk gyámsága alá helyezte magát. Ez megszégyenítő szolgásgát jelentett, hízelegni kellett, ám valójában úgy használta őket, mint az álcázáshoz szükséges tárgyakat. Örökös szolgásgát lett, megrendült öntudatát mégis így rejthette jobban el, s az életben maradáshoz ez volt a fontosabb.

Talán nem volt olyan alkati ingere, hogy közvetlenül megmutassa vagy egyenesen mutogassa önmagát, miként a másik két férfinak. Olykor viszont fellázadt ellenük, ahogy egykoron a rabszolgatartóival szemben is tette, vagy éppenséggel nevetésesen duzzogott, ami szintén a zsarolás és az ellenkezés kétértelmű gyermekkori repertoárjához tartozott. Ilyenkor André visszaparancsolta a helyére, villámokat szórt, illetve Hans-Jürgen borult rá a hatalmas testével, melengette, miként a kályha, s rövid úton le is szerelték a lázadásait. Ágost épp ezt akarta elérni, így jutalmazta meg őket. Játékukban ez lett a közös élvezet forrása, hiszen ilyenkor a nagyobb fiúknak le kellett hajolniuk védencükhöz, áradó gyöngédségüket kivonhatták a nemi tiltás alól, legálisan szabadulhatott el. Nem kellett többé Zeus és Héra szerepét játszaniuk, hanem úgy viselkedhettek végre, ahogyan azoknak az elveszített, távoli szülőknek kellett volna velük szemben viselkedniük, akiről immár teljesen lemondtak.

Lányok és nők között valószínűleg a lelkiakat különbözőségei játszanak nagyobb szerepet, az érzelmi finomszerkezet.

Férfiak és fiúk között a testi adottságok kormányozzák e titkos kis szereposztásokat, a durvább vagy legalábbis a láthatóbb jelek.

Nagyság, izomerő, ügyesség vagy a mindezeknél jóval rejtélyesebben működő energia, a nem egészen testi adottságokhoz kötött. Persze előnyös, ha bizonyos szellemi képességek társulnak mindezekhez, netán az érzelmi finomszerkezet is megfelelőképpen kidolgozott. Nem azért, hogy használják, fiúk között tiltott a használata, hanem hogy a ravaszkodásaikat és a gonoszságukat szolgálja. Rott André valamivel alacsonyabb növésű volt, s jóval törékenyebb, mint Waldeck, aki viszont mindenféle nőiesnek titulált betegséggel küszködött, migrének kínozták, és óvnia kellett magát a rejtélyes eredetű és kikúrálhatatlan meghűléseitől. Nagy csontjain erős izmok ültek, alka-

lomadtán használni tudta őket, mégis olyan hatást keltett, mint egy puha macskaféle; nem veszélytelen, szét tudna tépni téged, de ha nem zavarják meg, akkor ártatlanul elhever vagy összegömbölyödve szundikál a kemencén. Aki viszont Andréra nézett, annak az volt a benyomása, hogy azonnal valamilyen összeütközéssel kell számolnia; vannak arcok és alkatok, amelyek megnevezhetetlen nyugtalanságot árasztanak.

Valami sugárzik belőlük, amire mindenképpen válaszolni kell, s nem mindenki kész a maga válaszával. Szokatlanul keskeny és hosszú volt a koponyája. Önnön mértékei szerint nem aránytalan, csak éppen nem a megszokott golyóhoz, hanem inkább orsóhoz hasonlatos. Homloka csontos, dudoros, domború. Orra vékony, horgas, igen hangsúlyos orrnyereggel. Szigor, hatalom és erő áradt belőle, amit egyenes szálú sötét hajával, bőre alól kékesen kifénylő borostáival csak elmélyített. Ugyanakkor volt két vonása, mely nemcsak enyhített mindezen, mintegy feloldotta megjelenésének kínos szigorát, hanem elbűvölt, csábított, nem engedett. Erőszakos állán a finoman mély gödör, melyet nehéz volt rendesen kiborotválnia, s nagyon hosszú, fekete pillákkal hangsúlyozott sötét szeme; érzelmes pillantása. Labirintusba lépett, aki óvatlanul belézetett, s ha nem volt résen, nem talált kijáratot.

Mindehhez szinte taszítóan vastag, lilásvörös ajak, az alsó valamelyest előreállt.

Csaknem ugyanarra a vértolulásra utaló árnyalat, mely akkor tűnt elő, amikor levetette az ingét, a duzzadt udvarú mellbimbóján. Vagy amikor a tompa végű, erősen karimázott, fénylő makkjáról visszahúzta a gazdagon ráncolódó előbőrt. A szemérmesen gyors, mégis tüntetően önmutogató mozdulat is a jelbeszédükhöz tartozott. Ez volt a legtitkosabb jelzés, mely kétségbevonhatatlanná tette atyai tekintélyét, fasza. Ha megmutatta, akkor hosszú ideig ható figyelmeztetés. S nem föltétlenül a nagyságával hatott. Ha viszont nem mutatta, elkerülte a mutogatás alkalmait, akkor olyan lett, akárha megvonná magát tőlük, szeretetmegvonás, a legnagyobb bizalom megvonásának ítélete, szándékos büntetés.

Ami az ember agyába egyszer beleég, annak hiányolni fogja a közelségét, szüksége lesz rá, legalább az alkalomszerű megerősítésre, hiszen pusztá látványa igen tűnékeny. Ilyen értelemben volt jelentősége a nagyságának és az erejének. Am inkább az arányai, az elhelyezkedése, a formái, a jellege, mindaz, ami működésre, izzó életenergiákra vall, mindarra, aminek érzete megsejthető, de nem megosztható, egyszóval a tabu alá vont szépészetére. S mindez persze szintén ahhoz a hallgatási kötelezettség alá helyezett nyelvhez tartozott, amelyen bármilyen sokféle legyen a ködösítés és a torzítás, minden férfi felettébb jól ért, habár halálos fenyegetettsége miatt nem beszél, és igen gyakran még gondolkodásával sem merészel megérinteni. Tisztán és érthetőn, torzításoktól mentesen, csupán internátusok folyosóin, hálótermeiben és fürdőiben tanulnak meg a fiúk hibátlanul érteni és beszélni ezen a nyelven. Ott, ahol önmagukra utaltan kell a létükért és a helyükért megküzdeni. Az sem volt véletlen, hogy az új kabinos oly feldúltan rohant el. Értette, s jó oka volt rá, hogy ne akarja tudomásul venni, amit lát és ért. A családban felnevelkedett férfiak többsége ostobán és korlátoltan viselkedik. Mielőtt elérhetett volna a folyosó legvégére, s eltűnhetett volna a női öltözőkhöz vezető sötét átjáróban, az asztala mögött trónoló jegykezelőnő még utána is szólt.

Hová a csudába szalad annyira, Janikám. De irigylem a lábait.

Az új kabinos erre zavarodottan megállt, s meglepetten, hogy mit akarhat tőle ez a nő, visszalépett.

Csak a Józsi bácsinak akarom sürgősen elmondani, válaszolta gyorsan és készsége-

sen, de nem adott rá magyarázatot, hogy mit akarna elmondani, hanem oly óvatos léptekkel közeledett a jegykezelő asztalához, mint aki ezzel máris valami nagyon lényegeset és főleg bizalmast árul el.

Tartott ettől az asszonságtól. Lehetőség szerint persze úgy tett, mintha a kegyeit keresné.

A fénylő jegykezelő, aki reggelente vastagon kenté fel arcára a babakrémet, mindközben föl sem nézett a horgolásból. Ilyen könnyen, ezzel az átlászó rejtélyeskedéssel nem lehetett levenni a lábáról. Asztalán ott feküdt a horgolási mintakönyv, s épp a ráhajtások számát olvasta le a soros csillagábrán. Sebesen járt az ujja, de a számolástól mozgott az ajka is. Nem volt ez amolyan felelőtlen szórakozás, ez a horgolás. Pia-cozóknak dolgozott, akik vidékre vitték. Amikor valamilyen kerek számhoz ért, amit könnyű volt megjegyeznie, hitetlenkedve nézett föl egy pillanatra.

De hiszen a maga orra előtt ment át a gőzbe, Janikám. Oda pedig maga nem mehet. Tényleg, kérdezte a fiú ostobán, nem is vettem észre, hogy a gőzbe ment.

Biztosan megint elaludt, Janikám. Ugyan mit művel már megint éjszaka.

A fiatalember az első pillanattól kezdve, amint meglátta, úgy gyűlölte ezt a nőt, mint a saját anyját. Most viszont immár nem tiltakozhatott, nem mondhatta, hogy nem aludt, hanem igenis látta a fürdőmestert, amint a gőzbe ment. Hiába remélte, hiába ügyeskedett, soha nem takarták el egymást a hazugságai, vagy soha nem érték össze rendesen. Valahol mindig becsúszott egy kis hiba, kilógott valami, ami védtelenné tette. Ennek a nőnek meg egyenesen az volt a szórakozása, hogy kifigyelje őt. Mindenkít megfigyelt. S hogy valamiként elterelje magáról a bántó figyelmét, a hangját sutogásig halkítva hajolt át hozzá az asztalon.

Tessék csak odafigyelni, mit művelnek ezek itt.

A kövér asszony azonban egyáltalán nem nézett oda, ahová az új kabinos kívánta volna, hanem egyetlen éles kis pillantást vetett rá. Mintha megvetően azt mondaná, na, nézzék csak, már megint milyen sületlenségeket locsog.

Most különben se zavarjon, Janika, mondta hangosan, láthatja, hogy számolok.

Valóban számolt, mozgott a keskeny, kicsi, erősen pirosra festett ajka, bár ugyanezzel az erővel abba is hagyhatta volna a számolást.

Az volt az igazság, hogy átlátta ő ezt a fiatalembert, s érezte, ha nem tanítja ki, akkor még nagyon sok galibát fog nekik csinálni. Azt is valamennyien sejtették, hogy miért helyezték át olyan sietősen. Senki nem szólt a főnökségen, hogy szükségük lenne egy új kabinosra, és a fürdőmester hiába tiltakozott ellene. Az új kabinosnak meg semmi nem jutott eszébe, amivel szépen elmehetne, hanem csak tehetetlenül állt a nő előtt, aki egyenesen ezt óhajtotta elérni. Maradjon itt nála. Ne mehessen át a ruhatárba. Néha mégis átment segíteni a két fiatalabb nőnek, akik persze ki nem állhatták a jegykezelőnőt, ezt a Rózsikát, mert rajtuk is hatalmaskodott.

Különben sem értette ezt az egész rendszert. Úgy látta, hogy ebben az uszodában ennek a nőnek nagyobb a hatalma, mint a fürdőmesternek. S amióta rájött erre, mintha a gyűlölete mellett valamilyen melegebb érzés sodorná; mintha mégis inkább hozzá kéne húznia. Az ember szégyelli néha az ilyen erős érzéseit. Mert úgy szeret a hatalmasokhoz dörgölődni, hogy a többiek ne lássák, ne irigyeljék a kis előnyért, amit így megszerez. Érzékeltetni szeretne volna a nővel a saját kivételes pozícióját s ezzel tulajdonképpen az egyenrangúságukat. Hiszen neki is van megbízatása, ami fontosabb szerepet ad neki, mint amilyen a helyzete szerint megilletné. Ha ellenben akadályoznák, akkor nem tudja majd a fontos feladatát rendesen teljesíteni.

Maguk ott Kispesten biztosan disznót is tartanak, Janikám, mondta a nő teljesen váratlanul, amikor abbahagyta a számolást. Jó fokhagymás kolbászt csinálnak.

De tessék már megnézni, tessék odanézni, Rózsika néni, mit csinálnak, erősködött a fiatalember, aki a türelmetlensége miatt immár nem is nagyon suttogott. Áthajolt az asztalon, s valósággal belebeszél a rendíthetetlen nyugalommal horgoló asszony fénylő arcába.

S ez tényleg egyike volt azoknak a nem nagyon gyakori pillanatoknak, amikor a három férfi minden teketória nélkül utat engedett az egymás iránt érzett gyöngédségének.

Pontosan tudták, hogy mit tesznek. Azzal is tisztában voltak, hogy a kölcsönös érintkezésben hol vannak számukra a határok. A külső szemlélő szemében persze mindez nyilván nyugtalanítóan hathatott.

André még mindig ott guggolt éppen csak összefogott fürdőköpenyében, s két kezével fogta Ágost térdét, de nem akart többé fájdalmat okozni neki. Ellenkezőleg, hirtelen valami nagyon jót kell tennie. Tehetetlen dühének könnyeivel telt el, meg akarta fojtani a saját szadista érzületeit, vissza akarta verni a haragját. Hiszen azért találta ki a buta tréfát, hogy itt legyen velük, és ne járjon Gyöngyvérrel a Sportuszodába. Viola természetesen nem üzent és nem beszélt meg velük semmit. Már csak azért sem, mert reggelente tényleg itt úszott a férjével, ám éppen csak köszönni lehetett nekik, s olykor néhány ártatlan, vidám szót váltani. André számára nem maradt más, mint a teljes alázat. Meghajtani a fejét a másik ember ismeretlen eredetű kínja előtt; ami lehetett betegség, a lélek gyöngesége, lehetett egy új szerelem boldog kínja, a boldogtalan régié vagy valami egészen más. S még akkor is meghajtani a fejét, ha egy szót nem ért belőle, és rettegetve lesi saját áruló szándékait.

André hajlott a kíméletlen gúnyra, amit Ágosttal szemben igazán nehéz volt visszafognia, mert ő meg nem értett semmit az egészből. Nem volt humorérzéke, ami nélkül pedig a szadizmust tényleg nem lehet megérteni. Sem a sajátot, sem a másikat. Vagy mégis mélyebben megérteni ezt a különös kínt, a depressziót, belemerülni, beszélni vele róla, ha egyszer nem tudja magától semmilyen módszerrel elhárítani. Ugyanakkor világosan látta, hogy a folyamat feltartóztathatatlan, nincs olyan személyes áldozat, mellyel megakaszthatná. Ágost merül, zuhan, s megint hosszú hetekig fog tartani, amíg a mélységből visszakaparják.

Ilyenkor durva csökönyösség költözött érzékeny arcára, elutasítás. Lehet, hogy ez volt az igazi ábrázata. Mintha mindazt, ami körülveszi, embert és tárgyakat, silánynak, undorítóknak, megvetendőnek tartana. Különben is mélyen ülő szeme teljesen beszűkült. André idegenkedve nézte, bár nem menekült többé előle, tudta, át kéne adnia magát ennek az ismeretlen és iszonytató veszélynek. Nem, inkább föl kéne tépnie, le kéne harapnia. Csakhogy ehhez nem lehetett sehohozázkedni, hiszen nem volt anyaga. Ő pedig csak olyan dolgokkal tudott valamit kezdeni, amelyeket tárgynak tekinthetett. S ez volt az a tulajdonsága, amivel a legkevésbé bírt el magában. Az örökös tettvágya. Ami miatt a másik kettő persze gyakran kinevette, hiszen a saját tetteiktől mindhármuknak ésszerű távolságban kellett maradniuk. De mégis. Két tenyerével ismét összenyomta Ágost szétnyitott térdét. Küszködött. Nehogy valami erőszakost, rosszat, fájdalmast találjon tenni, s gúny se keveredhessen belé. Szerencsére egyetlen szót sem tudott kinyögni. S mint aki nemcsak alázatot mutat, hanem kegyelmet kér a másiktól, hirtelen az összefogott két térdre hajtotta a homlokát. Nem volt teljesen elhagyatott ezzel a mozdulatával, mert Hans-Jürgen is tette a magáét.

Nagy kezével ismét beletúrt Ágost hajába, s addig húzta, míg el nem érte vele az előttük guggoló André lehajtott fejét. Ágost nem ellenkezett, engedett, akárha azt mondaná, tegyed, nem oszt és nem szoroz, mit teszel. S amikor a homloka elérte a fejtetőt, hozzájuk döntötte saját ősz fejét.

Enyhén nedves, ősz sörtének éles, könnyű illata volt, míg André vastag, sötét hajának súlyos szaga. Elég sokáig így maradtak, önkéntelenül lehunyt szemmel. A maguk módján élvezték egymás meleg lélegzetvételét. Ebben is André volt a legerőteljesebb, valósággal fújtatott. Lélegzetén átütött az íny, a nyelv, a szájpadrás nyers illata. Hans-Jürgen is azonnal vele fújtatott, átvette az ütemét, játszott vele, megnagyította, bohóckodott. Akárha azt mondaná Ágostnak, látod, ez tényleg olyan, mint egy állat, de mégiscsak szeret. S ezzel másik karját André nyakára fonva, mintegy össze is fogta hármukat.

Jürgen lélegzetének édes volt az illata.

Lehunyt szemük sötétjében ültek a folyosó végén, mind a hárman a saját sötétjükben.

A világos üvegházi csöndben, a szél és az eső csapódásain kívül nem lehetett sokáig semmit hallani.

Az ilyen finomságokkal csak az a baj, Janikám, szólalt meg ekkor a kövér nő a bejárati ajtó mellett oly vontatottan és halkán, mintha horgolás közben csak úgy magának mesélné: erősen illatoznak. Ez a baj. A fogát is moshatja az ember, ahogyan akarja. Nem azért mondom, mert én is szeretem, a jó disznósajtnál nincs jobb reggeli, meg kell egy kicsit ecetezni, de hát így is visszajön az ember gyomrából. Az orvos azt mondja, hogy csak a rossz fogaktól bűdös az embernek a szája, de hát szerintem bűdös a gyomrától is. Ahol meg ilyen nagy a páratartalom, mint minálunk, ott mindent erősebben lehet érezni a levegőben.

Egy pillanatra fölnézett. Látta, hogy a fiatalember elérte, egészen lassan visszafordul, és már vörösödik is a nyakától fölfelé. Ezt azonban nem várta be, mert meg akarta kímélni őt a saját kéjesen kárörvendő tekintetétől.

Én nem tudom, hogy ezt maguk a Gellértben miként csinálták, folytatta a saját horgolására tekintve, de itt ezt mi tudjuk, és mindenki betartja a rendszabályokat. A vendégeink erre is elég kényesek. Majd látni fogja. Mindent, de mindent számon tartanak, és mindenbe bele is beszélnek. Hogy ők most határozottan úgy érzik, legalább két fokkal melegebb a víz a férfimedencében. A másik meg azzal jön ki, hogy ma hidegebb. Melegebb, hidegebb, én ugyan mindent rájuk hagyok. Nekem olyan mindegy. Ha akarják, naponta tízszer megmértem nekik a víz hőfokát. Akkor láthatják a saját szemükkal. Megcsinálja nekik az ember, megmutatja, mert honnan tudhatná, hogy ki kicsoda. Később majd tudni fogja, nagyon is pontosan fogja tudni. Sajnos, ez így van, Janikám. Csak azért mondom, rájuk kell hagyni. Jé, mondja az ember, tényleg hidegebb, és akkor örülnek. Vagy annak örülnek, hogy tényleg melegebb. Úgy kell csinálni, hogy örülhessenek. Mindent nem kell rájuk hagyni, de majdnem mindent rájuk lehet hagyni. Maga még nem tudja, ennyi tapasztalata az életkorából kifolyólag nem lehet, de higgye el, hogy hasonlítanak, nagyon hasonlítanak, mégis sokfélék az emberek. Néha arra megyünk rá, hogy mennyire hasonlítanak, máskor meg arra, hogy mennyire különböznek, mást a Józsi bácsitól sem tanulhat, higgye el, Janikám. Kicsit elhallgatott, s mivel válasz egyáltalán nem érkezett, sem kérdés, sem ellenkezés, egyetlen mukkanás sem, szinte bocsánatkérően hozzáfűzte még, bizony, nagyon sokfélék, sokfélék az emberek, Janikám.

Nem volt türelmetlen.

Arra várt, hogy a másik mindent rendesen földolgozhasson magában, s amikor felpillantott, elégedetten vette tudomásul, hogy hosszú időre jól elirányította a fiatalembert. Az új kabinos vérvörösre válva állt előtte, idegesen váltogatta a lábát, szinte rugdalódzott, mint aki nem bír magával, vagy szét akarnak szakadni a tagjai. Tulajdonképpen tetszett neki. Hiszen ez egy egészen helyes fiú. A széles, parasztos arca, a kiugró s most minduntalan megmoccanó pofacsontja, a tejszínű bőre, a sűrű, dühödten összevont szemöldöke. Kicsit sajnálta, amiért ilyen gyámoltalan. Anyátlan. Ez jutott először eszébe, s ettől a megállapítástól aztán nem tudott többé megszabadulni.

Na, menjen a dolgára szépen, Janikám, tette hozzá mégis igen keményen. Mossa már föl a folyosóját, mert lassan tényleg tíz óra lesz. A fürdőmester meg nem fogja maga helyett fölmosni, arról biztosíthatom.

Ez azért sok volt az új kabinosnak, több, mint amennyit elviselhetett.

Egy pillanatig mérlegelt, s a mindenféle hamis ékszerrel feldíszített asszonyság le is olvasta az arcáról, hogy mivel küszködik, mégsem tudta az indulatát tovább visszatartani.

Ne mondja már, ne mondja, hogy büdös a szám, hörögte magából kikelve.

Azt én nem mondtam magának, Janikám, hogy magának milyen a szája, hangzott az asszonyság méltóságteljesen szigorú válasza, már hogy mondhatnék ilyen rondaságot. De hogy majdnem minden reggel disznósajtot meg fokhagymás kolbászt eszik, arra a fejemet teszem. Még a piros paprikát is kiérzem. Lehet, hogy a kis menyasszonyának tetszik így, de másokat zavar. És most vegye úgy, hogy én ezt őszintén meg is mondtam magának a szemébe.

Majd maguk fogják nekem megmondani, hogy mit reggelizzek.

Azt én ugyan nem mondom meg magának, kisfiam, hogy mit reggelizzen. Ha viszont a fürdőmester találná megmondani, akkor abból nem sok jó származik.

Érezte az új kabinos, hogy valósággal beleborzad, mert szeretett volna ennek a nőnek a nagy, nyugodt, fényes arcába belesújtani vagy az asztalát rúgni fel. Ez a rohadt nő nemcsak azt tudta ki, hogy neki van menyasszonya, hanem még azt is, hogy reggelire kolbászt eszik. Amit józan ésszel nem lehetett sem felfogni, sem elviselni.

A Lukácsban a kabinosok az évszaktól függetlenül mindig fehér vászonnadrágot és fehér atlétatrikót viseltek, s fehér, rövid ujjú inget csupán a fürdőmesterek. Most úgy érezte, mintha jeges szél csapná meg meztelen vállát. Mint mikor a jeges szél rátapad a forró izzadásra. De hiszen a szél nem is tapad rá semmire. Mi történt, kérdezte riadtan magától, mit tett ez a nő velem, mi történik itt velem. Ami nem föltétlenül a helyet jelentette, ahol állt. A kérdés oly nagy lett és hangos, holott valójában szólni sem tudott. Hanem ő maga is erős undor kíséretében vette tudomásul a fokhagyma bűzös illatát. Egy kiszáradt, néma száj, amelyből nem tudja kiköpní, és émelyeg tőle. Mosott ő már eleget hányást, pumpált ő már szartól és papiroostól eldugult véccészsét nemegyszer, s mintha ezek az élményei ömlenének vissza a szájába: a gyomrából öklendezte föl. Pontosan úgy, ahogy ez a rohadt nő előre megmondta neki. Hat hónapja szerelt le a katonaságtól, s azt hitte, hogy ettől majd jobb lesz, mert ott folytonosan őt baszogatták. Mosta elégszer a sáros folyosókat, és a mosodában neki kellett a szaros gatyákat a gépbe tömnie, vele kotortatták ki a rácsok alól meg a lefolyókból azt a sok szappanos szórt. Ha meg nem húzott eléggé bele, akkor az edzője szidta a jó kurva édesanyját, ezt is, mindent el kellett tűrnie. Mégsem érezte még soha, hogy ilyen körmonfontan alázták volna meg. De hiába nézte, minden ajtó csukva volt, és a rohadt

nő sima arcán semmi nem változott meg. Akkor meg mitől érzem ezt a rohadt hideget a hátamon? Mint aki soha többé nem tud majd megszabadulni e moccsatlan szempártól. A fényes homlokára fölrajzolt neveltség szemöldökétől. A vérpiros gyöngyeitől, amelyek a nyakában, a fülében és a karján csörögtek. Ám hiába rettegett, szitkozódott és őrzöngött magában, ha egyszer az asszonyság ezt is látta rajta, mindent látott, mert rajta mindenki mindent láthatott.

Ordítani szeretett volna, ordítani, ám olyannyira visszafogta, hogy szabályos vinnyogásba csuklott a torkán az ordítás. Amivel meglepte önmagát, nem tudott vele mit kezdeni. Egyszer csak csorogtak a szeméből a könnyei, a torkát pedig valami annyira elszorította, hogy még egyszer felvinnyogott. Teste megmeredt, lábát sem rázta már, hanem úgy állt ott az asszonyság asztalánál, mint akit lecövekeltek. A fejét pedig a nagy erőfeszítésben hol felvetette, hol meg lehorgadt, a mellére bukott. Bugyborékolva jött a sírás. Az arca is olyan kis helyes, gondolta a jegykezelőnő elég részvétlenül. De hát mit is csináljon egy ekkora síró gyerekkel. Mindenre el volt készülve. Arra is el volt készülve, hogy az új kabinos netán az esztét veszti, és meg találja támadni őt. Ebben a bejáratú ajtó melletti sarokban eléggé be volt szorítva, nem nagyon volt hová kitorlnie innen. A másodperc tört része alatt tett meg minden szükséges elővigyázatossági intézkedést. A folyosó végén meg úgyis ott vannak ezek az erős férfiak.

A cérnagombolyagot egy nejlonzacskóban tartotta, a zacskót az ölében. Ezt most kiemelte, s az ujjára feszített horgolással együtt várakozóan az asztalra helyezte. Csak hogy a nagy, vastag ujjai között azért gyorsan kifordította a horgolótűt, s ez úgy meredt elő a vérpirosra festett körmei közül, mint valami veszélyes fegyver. Védekezni fog. Kisé előredőlt. Ha támad a fiatalember, akkor először is az asztalt fogja ráborítani. Kézenlétbe helyezte a lábát. De akár a szemét kiszúrom a kis disznójának, ha támad.

A folyosó végén a férfiak ebből mit sem vehettek észre. A bensőséges pillanatnak elég gyorsan vége lett, mert Ágost nem éppen gyöngéden eltolta őket magától. Ami közel sem jelentette, hogy azonnal sikerült volna az ölelésükből kibontakoznia.

Engedjétek már, mondta ingerülten. És nagyon kérem, ne fogdossatok. Utállak mindkettőtöket.

Ami a másik két férfi számára olyan volt, mint egy nem is remélt szerelmi vallozás. Felröhögtek, valósággal hörögtek az élvezettől. Diadal, melyet ünnepelni és élvezni kell.

Gyakran mondtak ki igaz dolgokat, csak hogy ne lehessen igazi foganatja. Vagy ellenkezőleg, úgy hazudtak, hogy jó átlátszó legyen. Hans-Jürgen göcögve nevetgált, időtlenül, André pedig durván, túl hangosan. Elvezték, hogy a szavak tényleg egyáltalán nem azt fejezik ki, amit jelentenek, s így rejtett értelmükkel megerősítik titkos párbeszédüket. Ágostnak viszont az volt a célja, hogy a titkos dialógus nyelvén állítsa le őket. Volt itt egy zárt terület, amelyre egyikük sem, idegen nem léphetett. Ágost is élvezte a helyzetet, a játékot élvezte. Hans-Jürgen időtlenül göcögő kacagásai, André erőszakos hahotázása, ezek az idegen füleknek bizonyára kellemetlen kamaszhangok a legkevésbé sem voltak ellenére. Bántó túlzásuknak az volt ugyanis a jelentése, hogy veszik a lapjait. Vagy legalábbis úgy tesznek, mintha vennék. Még ha nem sikerül is azonnal a hurokból kibújni, jó úton halad.

Ha nem akartak óvatlanul rálépni e zárt területre, akkor a saját nyelvükön majd nem minden az ellenkezőjét jelentette annak, amit normálisan jelenthetett. Még soha nem léptek rá. Nő sem volt, aki ide beléphetett volna.

Ha sikerül a hurokból tényleg kibújni, ha titkos családja sem foghatja vissza többé

semmitől, akkor szabad ember. Végre egyedül marad, zuhanni fog. Ők pedig oly nagyvonalú és nemes gondolkodású férfiak, akik ösztönösen eddig is mindent megtettek e baleset elhárításának érdekében, arra azonban nem vetemednek, hogy önpusztító szabadságában bárkit szándékosan korlátozzanak. Ellenkezőleg, saját jól felfogott érdekükben engedélyezik, s még ezt is élvezik. Rátesszik a nihil obstat vérpiros pecsétjét. Legyen. A létezésnek tényleg semmiféle kézzelfogható értelme nincs. Tegye. Bármit bárki megtehet.

S mivel mindez ilyen élesen vetődött fel közöttük, Ágost végül is a határán állt annak, hogy beszéljen. Ez lett volna a másik megoldás, amely mégiscsak értelmet ad, legalább bizonyos dolgoknak, rövid határidőre. Ingerültségének az adott hitelt, hogy a saját valódi tehetetlenségére utalt vele. Nem volt elég ereje, nem volt elég humora a saját nihiljébe bepillantani, holott ő volt közülük az egyetlen, aki nem ápolt magában semmiféle elképzelést valamilyen szép jövőről.

Az egyszerűsítés érdekében a saját beszédképtelenségétől kellett volna megszabadulnia. Azt sem állíthatta, hogy ne lenne nyelve a beszédhez, hiszen az egész nyomorú dolog minden bonyodalmával együtt sem volt annyira komplikált, hogy ne lehetett volna értelmesen megnevezni. Fiúk, mondhatta volna könnyedén, az a nagy büdös helyzet állt elő, hogy hónapok óta tökéletesen örömtelen az életem. Ezt azonban nem mondhatta ki, nem könnyíthetett így a rettenetes gondjain, mert ezek a döggeszélyűk jól tudták, hogy nem impotens, s csupán azért kívánja a figyelmüket elterelni, mert még ennél is nagyobb, ennél is megoldhatatlanabb gondokkal küszködik. Azért szeretett volna nagyot mondani, ami részben igaz lehetett volna, nehogy önkéntelenül a zárt területre sodródjanak, s ott megláthassák egymás valódi ábrázatát. Vagy mondhatott volna mást. Fiúk, az a baj, hogy megint szerelmes lettem. Ezt a mondatot valamivel könnyebben ki lehetett volna mondani, valójában azonban jóval veszélyesebb területekre sodorhatta volna őket, mint az előbbi kijelentése. Hiszen ezek a döggeszélyűk jól tudták, hogy nem szerelmes, mint ahogy soha nem volt, nem lesz szerelmes, hanem valamit már megint nagyon meg akar oldani, ő is tudta, hogy menekül. Legalább lenne impotens, ha egyszer már az élete ilyen végtelenül vigasztalan és örömtelen.

Ebben a pillanatban rettenetes kiáltást, csörömpölést lehetett valahonnan hallani, s ezzel hármuk bensőséges kis történetének hirtelen vége lett.

Valaki elvágódott, vagy ütötték, puffant és dőndült egy test, bár az ablak talán még előbb betört. Valami ugyanakkor fölborult, és nagyot csattant a kövön. Egy női hang segítségért kiáltozott.

Hans-Jürgen azonnal felugrott, testüknek verődött, s valószínűleg a rémület hatására letépte nyakáról a törülközőt, de mire mindhárman odanéztek, és túl az első meglepettségükön már láttak is, csupán a folyosó fenyegető nyugalalmát találták.

Felborult asztal, testet a nedvesen csillogó sárga kerámián.

Valósággal visítózott a törött ablakon beszökő szél.

Mi történt, Rózsika, kiáltotta át Hans-Jürgen a jegykezelőnőnek, aki úgy állt a fölborult asztal felmeredő lábai között áthajolva, mint aki éppen leterítette ezt a másik embert, s hirtelenében nem tud vele mit kezdeni.

Talán megölte.

Igaz, arra készült föl, hogy védekezzen, nekifeszítette a keresztrúdnak a vaskos lábát, de végül is nem kellett védekeznie. Meglepettségében és főként ijedelmében döntötte föl az asztalt. A segítségére akart sietni ennek a szerencsétlennek. Láta, hogy sápad, s amikor megint csak fölnezzett, akkor a kifordult szemét is látta, illetve csak a sze-

me fehérjét, ami elég ijesztő. Valahová elfordultak a szemgolyók. De nem gondolt, akkor sem gondolt semmire. Pedig látta, hogy a fiatalember kissé elnyílt ajkán habos lesz a nyál. És valami rettentőt kiált, mintha valamit mondana, kérdeznie kéne; s ebbe a kiáltásba aztán az egész zuhanó testét, mert oly nehéz, olyan nehéz kimondania, akárha belefeszítenék.

Ágost közömbös maradt, mint aki éppen csak látja. André éles vonásaira azonban kiült a gyermeki meglepettség, s főleg a rettenet, hogy mindehhez netán neki is valami köze lehetne.

Hans-Jürgen volt, aki legelőbb fölmerkte és megértette a helyzetet.

Verdammt, schon wieder, mondta csöndesen és bosszúsan inkább csak magának, miközben villámgyors mozdulattal fölkapta a padról André testápoló krémjének lapos, rózsaszín flakonját, és a másik kettőt félretolva nekilódult. Egymás között máskor is beszéltek idegen nyelveken, de ez a furcsa kis megjegyzés más volt; inkább valami régi, ami éppenséggel az idő mélyéről visszatér. Óriás léptekkel szaladt, s még az egyik papucsát is elhagyta közben. Ordított. Valami puhát adjanak, Rózsika. Adja a párnáját, a szvetterét, valamit. Ezt olyan természetességgel követelte, mint aki jártas az ilyen dolgokban. A nő tudatán azonban nem tudott áthatolni az ordítása, holott ezekért a tárgyakért csak hátra kellett volna nyúlania. Nem értette, hogy milyen párna, miféle szvetter lehetne, s vajon minek, ha egyszer elvérzik egy ember. Ott állt az asztal fölött, mint valami bálvány. A földön heverő test pedig mintha nyomban föl akarna ugrani, ívben fölfeszült. A feje alól folyt a vér. Lassan terjedt a sárga kerámia vizes bordáiban. Az asszonyt a vér látványa tartotta fogva.

Ömlik a vér, mondta csaknem áhítatosan és csöndesen.

Hans-Jürgennek futás közben jutott eszébe, hogy hiszen még le sem vetette a fürdőnadrágját. Így aztán mire hozzájuk ért a rózsaszín flakont a kezében szorongatva, kibújta a kék fürdőköpenyéből. A folyosó, a visító szél, a futó léptei, akárha mindez már megtörtént volna, s nem is csak egyszer.

Ömlik a vér, mondta az asszony másodszor is, még mindig csöndesen.

Ne beszéljen már annyit, a párnáját adja, Rózsika, vetette oda, és letérdelt a követzen heverő test elé.

Látta, hogy a hézagtalanul összehérséledett fogak kivicsorítanak a kissé felhúzódtott habzó ajak mögül. Akár szétharapta már a nyelvét, akár nem, többé nem lehet beférkőzni közéjük semmivel. Egy pillanatig sem késlekedhetett. Egyszerűen kiejtette a kezéből a fölöslegessé lett flakont, s két karjával, mintha csak gyöngéden alákarolna, betúrta, begyömöszölte kék köpenyét az ívesen fölmeredő test alá. A hohowaldecki internátus földszinti zuhanyozójában tett utoljára hasonlót. A párnára várt. Az ismeretlen test tónusos görcse ekkor fölengedett. Olyan volt, mintha a puha köpenyén lazulna el, ami természetesen közel sem jelentette azt, hogy a rohamnak vége.

Ömlik a vér a fejből, ismételte az asszony immár hangosabban.

Hans-Jürgen a fiatalember kifordult szemére, fehéren habos ajkára, a görcsök ütemére figyelt, ám közben azt is érezte, hogy miként fog ennek az asszonynak a moccanatlanná merevedett testéből kiáradni rá a rettenetes hisztériája. Érezte, hogy rögtön előnti, s nem is tévedett.

Jaj, istenkém, sikította az asszony magából kikelve, csináljon már valamit vele. Ömlik a vér a fejből. Nem látja, hogy folyik, ott folyik, rikácsolta. Ömlik a vér a fejből.

Mire Hans-Jürgen elég lassan megfordult, fölpillantott rá, s szinte fáradtan vála-

szolt. Hát persze hogy látom, mindent látok, Rózsikám. Aztán akkorát bődült, hogy az asszony hatalmas teste belereszketett. Csinálja a dolgát. Adja azt a kurva párnát.

Ettől aztán legalább fölfogta, hogy mit kell tennie.

Adta a párnát a székéről, a vastag, kézzel kötött kardigánját is nyújtotta, de azonnal méltatlankodott, hogy akármi történjék, vele Hans-Jürgen így nem beszélhet. Mert valójában úgy értette, mintha a férfi őt kurvázta volna le.

Well, mondta erre a folyosó végén André a megkönnyebbüléstől nevetve, ha nem tévedek, akkor ez egy kiadós epilepszia.

S mielőtt mindketten sarkon fordultak, úgy néztek még egymásra, mint a tapasztalt diplomaták, amikor nemcsak fölmérik a hadviselés okozta pusztításokat, hanem elhárítják a következményeit. Andrénak nagyon gyorsan el kellett könyvelnie a vereségét. Ágostnak viszont a váratlan szerencséje fölött érzett olcsó öröme kellett úrrá lennie. Ott csillogott mélyen ülő szemében.

Mivel minden további nélkül úrrá is lett rajta, mert tényleg nem esett neheze, hogy ne hivalkodjék semmivel, még jobban megörült, ettől pedig visszatért szemének régi fénye. Aminek André is csak örülhetett. Hiszen akkor a véletlen esemény miatt mégis megúszták, és nem lesz belőle háromhetes depresszió. Bólintott rá egy kicsit, ami egyrészt elismerést jelentett, meg azt is bejelentette vele, hogy a dolgot legfeljebb elnapolják, ám részletes vallomás nélkül Ágost biztosan nem ússza meg.

Ezzel el is engedték egymás tekintetét. André visszavonult a kabinjába, hogy felöltözzön végre. Ha Waldeck így elrendezi, akkor ő minek fárassza magát egy vadidegen ember epilepsziás rohamával. Ágost pedig a kabinos sötét fülkéjébe ment, mert jobbnak látta, ha gyorsan átszól a fürdőkörházba valamilyen orvosért. Az új kabinos epilepsziás rohama nem rázta meg különösebben, de Hans-Jürgennek szívesen segédkezett, szerette látni, amint Hans-Jürgen önzetlenül és ösztönösen mindig mások rendelkezésére áll. Belőle ez a készség teljesen hiányzott. A falra rajszögezve talált egy elrongyolódott listát a házi vonalak többszörösen átírt számaival. Ott állt, hogy ügyeletes orvos, de a számot nem lehetett kivenni. A pokolba kívánta az egész országot a komolytalanul feltűzködött céduláival. A telefonban sem volt vonal, ütögethette a villát.

Az üres földszinti folyosó közben hirtelen megélénkült, megtelt olyan emberekkel, akik az ijesztő hangok hallatán jöttek elő és futottak össze. Félig öltözött fürdővendégek és a személyzet kétségbeesett, tehetetlen tagjai. Egy idősebb kabinos, akinek a koponyáján szörnyű háborús sérülés, két fényes horpadás éktelenkedett, a két fiatalabb nő a ruhatárból, akik szívesen gyámoltották volna ezt a csinos fiatalembert, csak hogy a Rózsika orra alá némi borsot törjenek, no és a hullámosított hajú úszómester, egy kis sé már megroggyant, ideges szépfiú, akinek ebben az órában nem akadt egyetlen tanítványa sem. Mindenki mondta a magáét, mindenki összefüggéstelenül kiáltozott és kérdezett, mintha nem látnák, hogy mi történik, Rózsika pedig egyre hangosabban méltatlankodott. A roham a tónusos szakaszból a klónusos szakaszba lépett, ami azt jelentí, hogy a kövezeten heverő test gyors egymásutánban hol elernyed, hol megfeszült, arcát pedig mintha összegyúrta volna egy szörnyű kéz. A vér szépen terjedt tovább a sárga kerámia bordáiban, ám csak Hans-Jürgen vette észre, hogy egyre vizesebben.

A párna pedig még meleg volt a méltatlankodó asszony nagy fenekétől. Kivárta, míg ernyed a tehetetlen test, s akkor be tudta lökni a párnát a fej és a kő közé. Amint megemelte ezt a kőmerev fejet, vastag vérbe nyúlt, s úgy érezte, mintha bele is csúszna az ujjá a nyitott sebbe. A fejbőr telve van hajszálerekkel, s amilyen bőségesen fakad ki a vér, oly gyorsan apad el. Legalábbis reménykedett, hogy nem súlyos a fejsérülés.

A tónusos és a klónusos görcsök mindenesetre egyre hevesebben váltakoztak, amitől a fiatalember nyakának feszítő izmai ellazultak, s ezért az ellentétesen rángatózó test valósággal dobálta az élettelen fejet a piros párnán. Figyelt, várta, s adódott is egy alkalmas kis pillanat, amikor a rózsaszín flakont mégiscsak sikerült ügyesen belöknie a fogak közé. Közben mintha egyre hangosabbá vált volna a fejük fölött az értelmetlen kiáltozás.

Ráadásul újabb vendégek érkeztek, s épp a legrosszabb pillanatokban. A földön küszködő test, az előtte térdeplő férfi hosszú lába, a felfordult asztal és a mindezek fölött hangosan méltatlankodó természetes asszonyosság miatt éppen csak be tudtak lépni, illetve ketten kint rekedtek. Két rémült kamasz lány, akik kíváncsian néztek be a kissé mindig párás szélfogón.

(Folytatása következik.)

Jules Laforgue

VIDÉKI HOLD SIRÁMA

Oh szépséges Hold, te kitelve
Kövér vagy, mint a jószerencse.

Takarodó üt messzi zajt,
Hivatalnok úr hazatart.

Szemből szól egy zongora hangja.
A téren oson át a macska.

A vidék már elszenderül.
Egy akkord még végezetül,

S ablak zárul a zeneszóra.
Ekkortájt hány lehet az óra?

Csendes hold és táj, néptelen.
Mondjuk azt erre: Úgy legyen?

Beh műkedvelő vagy te, Hold, oh,
Te minden égaljon hasonló,

Láttad tegnap a Missourit
És Párizs város sáncait,

Kék fjordokat a norvég parton,
Tengert, sarkot – számon se tartom!

Boldog Hold, megpillanthatod,
Órájuk ez, nászutasok

Im sereglő fölvonulása!
Útnak eredtek Skóciába.

Csuda látvány, télidei,
Ha versem szó szerint veszi.

Hold, te csavargó holdvilágunk,
S ha cseresznyézni egy a tálunk?

Gazdag éj! belehalok én,
A vidék szívem közepén.

Lám a Hold, ez a drága néne
Vattát gyömöszölt a fülébe.

EGY MÁJUSI LÁBADOZÁS SIRÁMA

Lábadozom, legyöngültség dönt ma ágynak,
Panaszom kék mintájú takarómnak árad.

Untat, hogy napnyugta bája idézze fel:
Szemközt a hölgy járókelőkre mint figyel.

Ha a Halál lényemet egyszer kirotálja,
Többé nem ülne ki esténként ablakába?

Halál, teljes Halál, örökké bús kuvik
Az éj hiteles semmijén sivalkodik.

S íme csupa hallucináció a lelkem.
Letörök, mielőtt sorsom kihüvelyeztem.

Hány est akad ehhez hasonló, májusi!
Egyhangú élet, a szívemet keményíti.

Sok apró nyomorúság megfoszt már eszemtől,
De most tudom, mi lesz a további teendő.

Ki álmodott rólam? Sejteném legalább!
Nők lelke derül rád, aztán jó éjszakát,

Se hit, se hang. Divatos lelkük újra horgol,
Nézzétek csak őket, közönyös fonalakból.

Szertenevetnek, ám árnyat arcukra vet
Lecsúszott Krisztus és sok más gyanús egyed.

De áldásom falusi nagy tejescsuporra,
Bárcsak az én csókom kemény ajkára forrna!

Senkit sem vádolok, jóllehet úgy hiszem,
Megtehetném, mivel ismert volt jó szívem.

Ugye, tudjuk, mi a törlesztendő adósság,
Arany Szív, átjárnak irodalmi arómák,

És rólad azt, a Góg szeszén csávált agyunk,
Előbb fél-gyász az út, melyen elindulunk.

Metafizikai, pro primo, rettegésem
Háztáji keservekre fölcseréltem.

Egy-két csip-csup csömör – utazni, irgalom,
Pár évig legalább idegen utakon...

Homlokom mártani tenger vizébe, nyári
Hőségben, a korai reggelnek nekivágni,

Számlálni tornyokat, s megülni, ha meszelt
Házak vakítanak, s a forróság levert.

Békés Gangesz-parton, álomi Indiákon
Mennyi telepem és tartalék függőágyam!

– Kigyúl a lámpafény, és itt a lágy tojás.
A bizonyosság ime: bolond lábadozás.

NÉMELY BOSSZÚSÁG SIRÁMA

Csillagrendszerek naplementje!
Milyen hétköznapi az Élet...
Ötlettelen, gyarló legények
Voltunk, ezt védj jól az eszedbe.

Hány elképesztő vallomásra
Már menet közben volna kedvünk
Fittyet hányni, hogy igyekeztünk
Mí pózolgatni egyre-másra.

Erét fakasztanánk a Csöndnek,
Meggzegnénk csevegés tilalmát,
A rangelsőbbség bonyodalmát:
Belesavanyodtak a hölgyek.

Duzzognak, s ajkukon a lényeg,
Hirdetik a földön ezerszám:
Legfőbb esztétikai listán
Imádandók ezek a lények.

Elvesztett gyűrűjét keresnénk,
Int magához az egyik dáma,
(Üres telken hogy a csudába?)
S mondogatja: SZERELMI emlék.

Imádandók ezek a lények.

Rába György fordításai

POJÁCÁK

I

Nyakuknak merő oszlopára
Mereven felszökken, *idem*,
Kenceficétől szőrtelen
Orcájuk nagy vízfejü spárga.

Szemük kába a végtelen
Megbocsátás ópiumától,
Bohóc-szájuk úgy bűvöl-bájol.
Mint furcsa nagy muskátlifej.

E száj hol elrekedt csatorna-
Nyílás, amely jéggel teli,
Hol meg éppen földöntuli
Transzcendens mosolyú Gioconda.

Lisztes pofájuk fekete
Selyem tökfedőbe csavarva,
Nagy lúdtalpuk klaffog kacagva,
Orruk fintorgó lóhere.

Gyűrűjük pecsétjébe zárva
A szent ganajtűró bogár.
Gomblyukukban pompázva áll
A parlagok pitypangvirága.

Azúrt falnak, kék égi színt.
Máskor meg éppen főzeléket,
S rizst, mely kosztümüknél fehérebb,
S kemény tojást meg mandarint.

Sápatagok e nagy családjá,
Istenhez nincsen sok közük.
Hisz': „Minden a leggyönyörűbb
E leggyönyörűbb karneválba!”

II

Holdból kapott igék
Szívükre tetoválva,
S mindjük fő tudománya:
„Meg kell halni, komék!”

Ahol szűzet temetnek,
Buzgón kísérik őket.
Nyakukat úgy vivők,
Mint kik gyertyát emelnek.

Fárasztó egy szerep,
Kívált mert hazatérve,
Nekik nem jut becézve
Hű hitvesi kenet.

E sok holdbéli dendi,
 Ki válogatni rest,
 Szőkét-barnát vegyest
 Kész körülédelegni.

Mert e nép ám blazírt,
 S ha tán elő is fordul,
 Hogy Szoknyáért bolondul
 (Mi sebre kötöz írt),

Higgyétek el, csupán csak
 Hogy jusson egy kebel,
 S ha nem, hát párna, mely
 Tudós fejükre várhat.

Nyakuk meresztve, míg
 Teszik, hogy mit se tudnak,
 Hangjukkal sűgva-bűgnak,
 De csalfák szemeik.

– Erkölcsük tiszta-kényes,
 Jobb már nem is lehet
 (Akár a kromlecek,
 Vagy a nagy gyárkémények).

III

Mert éjente szobrok körül
 A parkok mélyén leskelődnek,
 De csak lepleket viselőknak
 Nyujtják karjuk – ígéletül.

Kettesben maradva a Nővel,
 Olyanok, mint egy *harmadik*,
 Holnap, tegnap – mindegy nekik,
 S *szívből* semmit se várnak ők el.

Elfúlt hangon, révetegen
 S őrzöngve esküsznek: „Szeretlek!”
 Aztán egyszeriben lehülnek:
 „Ha nem, hát nem, jó istenem!”

Míg a nagy Ó, magafeledve
 – Micsoda holdkór szállta meg? –
 Karjukba omlik, a bevett
 Illemnek nem épp megfelelő.

IV

Köpenyujjuk mint fűzfa, lig-leng,
S a mély megbánást színlelik
(Hát hevesek voltak kicsit),
Aztán vadul járják a dzsigget,

S bőgik: „Angyal! Lelkünk rokon!
Örökké!” – s közben azt gondolják:
Na most már gyorsan rá a spongyát!...
S tőlük ezt ne is vedd zokon,

Mert az ötletre, hogy akadna
Századunkban is nő, aki
Magát még komolyan veszi,
Olyat kacagnak ők, hogy csak na!

Követ rájuk ne dobjatok,
Kik egy bugyogónak bedőlnek!
Csak meg ne kövezzétek őket!
Ó, páriák, ó, pierók!

V

Kis ministránsai a Holdnak
S kiváló lunológusok,
Egyházuk bárkinek nyitott
S mindennél felvilágosultabb.

Úgy vélik – s szemük ráncban ül,
Papi ornátusuk világlik –,
Hogy a botrányos alvilág itt
Csak egy a száz kocka közül,

Mit Szerelem és Eszme vet,
Nyilván, hogy játszva ezt a játszmat,
Végre maguk is kihalásszák
A saját létértelmüket.

S hogy nincs köztük, ki többet érne,
De garniszállónak ne vedd,
Mít halhatatlanabb követ –
Hisz' egymásra vagyunk ítélve.

És végül is – egyszerűen –
E botcsinálta ellentétek
Mihozzánk fel amúgy se érnek,
S legfőbb tudás az *Úgy legyen!*,

A szép szerep az, drága társunk,
 Hogy életed teljesen éld,
 S ha le is törik a veséd,
 Az egészre csak rá se rántsunk.

Somlyó György fordítása

Bán Zoltán András

HÖLGYSZÓNÁTA (IV)

5. Egy bejzliben – Aztán Olgánál – Tándelei

Robert a folytatásban – mert kétségkívül már a kidolgozás („Durchführung”) volt ez, mi több, a finálé kezdete – rájött, hogy a szavak zavarják a gondolkodásban, következésképp a kidolgozásban is. Ezért elgondolta, hogyan lehetne szavak nélkül gondolkodni, de úgy elmerült gondolataiban, hogy később el sem tudta gondolni, hogyan kerekedtek fel Olgával a parkban, és miként indultak el a városba – ráadásul Olgát, mint hamarosan kiderült, egészen másként hívták a valóságban, ám Robert Wolfgang néven mutatkozott be, így aztán nem sérült az álnevek képzeletbeli rendszere. Azt ugyancsak eltitkolták egymás elől, hogy magyarok; Robert szándékosan, Olgáról nem tudni, miért. Egyébként sem sokat beszélgettek. Némán és véletlenszerűen kapcsolódott egymáshoz a parkbeli két test. Kurz und gut: Annyi bizonyosnak látszik, hogy mintegy karonfogva indultak el a Volksgartenből; Robertnek ekkor tűnt fel Olga kissé vonszolt, széttett lábú járása. Ezzel a vonszolva haladással jutottak ki a zöldből, vettek búcsút a zeneköltőszobroktól, de nem a Ring, hanem a Hauptstrasse irányába fordultak, át a Bécs-patakokcán, miközben a mocskos víz a következő szavakat mosta bele barátunk füljárataiba: „Wiener seid froh!”, amire Robert csakis azt dalolhatta: „Oho, wieso?” Ha valaki távolabbról nézte volna őket, bizonyára elcsodálkozik ezen a hevenyészve összefércelt párocskán. De – Robert legalábbis így gondolta – nem nézte őket senki. Az ábrázolásnak ez a síkja elmaradt ezúttal. Végigvonszolódtak valami forgalmas főutcán – az egyik sarkon a Tritonus vonósnégyes felléptét hirdető plakát rázkódott a könnyű szélben; aztán betértek egy mellékutcába, legyen, mondjuk, a Girardigasse –, fölhaladtak egy emeletnyi lépcsőt, így hamarosan elérték Olga nyilvánvaló úti célját. Ha jól írom, akkor most egy első emeleti bejzliben ültek, Olga bécsi szeletet kért a nyilvánvalóan ismerős bejzlisnőtől, Robert csak bort; igaz, hamarosan újdonsült barátjánője előtt is harmatozott egy negyedliternyi zöld veltelini az asztalra kiterített kották mellett.

Ez jól kezdődik. Noha már a folytatás.

Gondolta Robert.

A zöld veltelini valójában sárga. Mustsárga, mondhatni.

Gondolta Wolfgang maszkjában Robert.

Gondolta Robert Wolfgang álarcában. De mivel csakis ő tudott az inkognitóról, ál-

arc volt-e az valóban? – kérdem most én, noha Robert sem kérdezhetné találobban. Hiszen Olgának, akinek természetesen én adtam ezt az álnevet, tökéletesen mindegy lehetett, gondolta Robert, hogy őt, mármint Robertet, hogyan hívják valójában. Az inkognitóban, írja valahol a Filozófus, a személyiség csak mintegy dereng. És Robert úgy érzi, e pillanatban ő csak mintegy tompított lánggal ég, ráadásul ily létmódban is kívülről látja önmagát, önmaga fölött lebeg, ahogy szintén a Filozófus írja az inkognitós személyiségről. Mint egy filmben. Örült az inkognitónak, megtalálta magát benne. Mert miközben Robert valóban csak derengett, ezzel egyidejűleg Wolfgang fölragyogott. Robert látja fölülről önmagát – önmaga fölizzott dublőrjét –, ahogy a kissé vonszolt járású, ingakeblű Olgával belép az első emeleti, harciasan hűgyszagú, kockás terítés bejzlibe; látja, hogy odakormányozza a sarokasztalhoz, látja és hallja, amint a rakott szoknyás, kövér kellernő („Wirtin”) bécsi rémdialektusban fölveszi a rendelést, látja a többi asztalnál evő és ivó, fölületesen odacsodázott embereket – ezúttal egyetlen ismerőst sem lát közöttük. És látott Robert még más is: az egyik asztalnál egy magányos japán buzgón jegyzetelt. Limonádéja mellett két vaskos szótár hevert. Ha Robert megfogott valamit az asztalon, a japánka azonnal a szótárjaihoz nyúlt. Robert rávigyorgott, a japán pedig a szótárakhoz kapott. Robert remélte, hogy a vigyor megtalálható bennük. (*Kennst du mich?*) Rágyújtott egy cigarettára. A japán a szótárhoz nyúlt.

Olga mohón eszik. Ebben a műveletben a legkevésbé sem zavarja gyökérgumós bal keze. Buzgón eszik, fogalmazom most meg Robert szavaival. Megremeg a keble. Robertnek feltűnt, hogy milyen ragyogóak a nő fogai. Ingaként – tömött fűrtként! – libbent meg Olga keble, gyorsan kikapcsolt egy gombot feszülő blúzán. Most Wolfgangon volt a fölhevülés sora. Tehát azt képzelem, hogy fölhevült, szája kicserepesedett egy kissé. Belekortyolt a zöld veltelinibe. Régebben Meursault-t ittam. Most örülök, ha ezt kifizetem. Lassan már fordítást sem kapok. Néhány recenzió, és más semmi. Nem baj, ha nem futja a pénzből, zálogba csapom az órámat a kellernőnél. Végül is tanultam valamit apámtól. Zálogba csapott órák tucatjai az operaklubban; adakozó büfésnők – anyám. Újabb cigaretta után kutatott zakózsebében, ujjai félrekotorták Robert zsebpi-szokban fürdő gyógyszeres kapszuláit.

Ez jól kezdődik, gondolom.

Mit keresek én itt voltaképpen? Lehet, hogy végképp elbukom itt. Valami sötét liftben utazom a föld alá, a hullaszappant termelő friss hullák közé.

Gondolkozni kell.

Délután próba. Fellépőruhában.

Most eszembe jut, hogy Robert hajnalban megleste Charlotte szekrényében a szépen aláomló mályvaszín köntösöket. Rajtaütött a ruhákon. Lecsapott a vadonatúj („brandneu”) fellépőruhákra. Már látta is Edithát a Minoritenkirchében a mályvaszín ruhában. Oldalt áll, szokása szerint a nézőknek balra, előre-hátra ing éneklés közben. Ring a zene támasztotta szélben; elrepülne, ha nem kapaszkodna bele a kezében tartott kottába. „Ha... akkor..., ha... akkor...”, visongták barátunk fejében a csodamadarak. Robert arcát mohón beletemette az egyik ruha kivágásába. Még illattalanul libgett a puha anyag. Nőszagtalan. Nem vallok be semmit. Nem öltem meg az apámat. A világrend melletttem szól. Noha makacsul hallgat. Nem öltem meg az apámat a taknyos esőben, bár annyi igaz, hogy magamhoz vettem a zakójába varrt háromszáz dollárt. Már halott volt, amikor a nadrágzsebembe gyúrtem a pénzt. Apám nyitott szemét elöntötte az eső, ha jól emlékszem. Habzott körülöttünk a sár.

Körülnézett a bejzliben. Az ablakokban plüssből meg mindenféle más csodaanyagból készített állatkákat helyezett el az alkotókedvű kocsmatulajdonos, alvó kutyákat,

kackiás tollazatú kakasokat. Tyúkanyó költött a póknyomos sarokablakban. Nyuszi ült a műfüben, arcába belebégetett a poros karácsonyi báránka. Robert és Olga a tollkoszlott tyúkokcska társaságában foglalt helyet. Sarokasztal volt, barátunk – ha kisé fölegyenesedett – lelátott az utcára.

Emberek nyüzsgöttek odalent, tették a dolgukat ebédidejükben. Járásuk határozottabb a szokásosnál, ételcélok felé tartottak, különféle csemegés, gyümölcsös zacskókat lóbáltak a karok. „Brotzeit, Leberkäse, Knackwurst”, gondolja Robert viszolygva. Ilyenkor többnyire párosával, hármásával közlekedtek az emberek. Valószínűleg ebédidőt vett ki a diktálócsapat is, gondolhatja Robert. Velük mentek a kiegészítendő félmondataikkal tündöklő csodamadaraik is, az ablakban darvadozó kitömötték nem számítanak. Csend támadt az agyban, remélhetőleg több mint félóráig. Robert megnyugodott. Most egyetlen ismerőst sem látott a bejzliablak alatt kolbászsiros kézzel promenádózó halottak között. Persze, hiszen Wolfgang vagyok, gondolja vihogva Robert. Rajtam kívül nem ismer senki. Az apám sem ismerne rám. Majdnem fölnevet. De aztán inkább belekortyol a sárgászöld karcosba. (Régebben Berlinben bezzeg Meursault-t ittam Charlottéval.) Eszébe jut, hogy a bejáratnál vendégszobákat hirdett egy lombzöldre zománcozott tábla. Gót betűk, kedélyhangulat. (*Vergnügungszug-Schnell-Polka.*) Robert hirtelen valami filléres rémregényt fantáziált e szobák mélyére, mosúszos nőillattal odacsalt, aztán pedig saját nadrágtartójukkal megfojtott, kifosztott férfi áldozatokat, beásott hullákat a tapéta mögé. Lehetséges lenne, gondolja a Wolfgang maszkjában bécsiesen kvaterkázó Robert, hogy ez a lompos felszolgálónő részese a Volksgarten padján indult összeesküvésnek, lehetséges, hogy a vínersnicli voltaképpen rendelésbe burkolt jelszó, melynek célja, hogy jelezze: előkészíthető a Robert lemészárlására leginkább megfelelő vendégszoba? Lehetséges, hogy e filléres komplot mögött voltaképpen Editha ördögi és Charlotte éteri alakja áll? De hát egy ilyen összeszűrés (*Alliance-Marsch*) kizárólag Robert, nem pedig Wolfgang ellen irányulhat, gondolja a vele szemben falatozó Olga szőlőfürtként incselgő keblét figyelve Robert. Wolfgangnak semmi félnivalója ebben a barátságos bejzliben. Olga még azt sem tudta, hogy magyar vagyok. Vagy ha igen, nem mutatta. Németül beszélgettünk mindaddig. Csak az okozott nagy kint, hogy a nő tegezte Robertet, aki ebben megint a förtelmes magyar világ hánytató emlékét látta. Németül ragyogóan lehet magázódní, ezért is szerette ezt a nyelvet. A magyaros, rögtöni tegeződés fölkavarta a gyomrát. De Olga nem sokat beszélt, és az is igaz, hogy mondatai inkább valami általános hallgatóságnak szóltak. Belebeszélt a kocsmagözös levegőbe. „Jó itt az apfelstrudli.” Nem Roberthez szólt közvetlenül. Barátunk nemigen figyelt Olgára, inkább a kocsmát tanulmányozta. Apját nem látta a vendégek között. Az egyik falon hatalmas üvegtáblában a *Lied vom Weim* című költeményt tette közszemlére az alkotó szellemű tulajdonos: játszi keblű, múlt századi lányka dús szőlőfürtöt emelt az arca elé. Dalolt a bor, és dalolt a kebel. (Olga fekete lábkarma hallgatott.)

Volt-e bármiféle kapcsolat e két nőcike között? – ez lett most Robert egyik égető kérdése. Lehetett-e bármiféle viszonylat egyáltalán? Hiszen az egyik már régen hullaszappanosodott, és csak a fényképen kebleskedett, míg a másik, Olga kétségkívül frissebb halottnak látszott. Hogy odacsodázott hullá volt ő is (*Diabolin-Polka*), abban Robert egy pillanatig sem kételkedett. Wolfgangot meg a legkevésbé sem érdekelte, melyik sírból mászott elő a kátrányhajzatú cicalány. Volt tehát értelme az inkognitósdinak.

Egyébként – gondolja Robert – Olga valóban zongoratanárnő. Ez világosan kiderült egy elejtett megjegyzéséből. Robert – *seltam genug!* – egy nagyobb számítógépes cég elemzőjének vallotta magát. De ez a legkevésbé sem érdekelte éhes barátnőjét.

Csak a citromdíszes snicli, az libbentette súlyos fürtként keblét. Ha csalinó volt valóban, akkor ragyogóan tette a dolgát, mert miként a Filozófus írja, azt tapasztalhatjuk, hogy az állatokat gyakran megtévesztik a különféle csalétek, és a kisebb bajok elkerülése miatt a nagyobbakba vetjük magunkat. Ezért használnunk kell eszünket és tapasztalatainkat. Stb. Ugyan mit érdekelte most e betanult verkleibölcelet Robertet? Neki tetszett e csalétek. Állat volt most barátunk. Ha, akkor. A részeg állapotban leledző egyén nem érdemel más bánásmódot, mint az állat; ételekkel és szeszes italokkal túlterhelten bizonyos ideig megbénul a képessége olyan cselekedetekre, amelyekhez az erői használatában tanúsítandó jártasságra és megfontoltságra van szükség. Nem lehet vita tárgya, hogy ebben az állapotban megsérti önmaga iránti kötelességét. Az ital csábító ereje abban rejlik, hogy átmenetileg soha nem álmodott boldogságot és gondtalanságot idéz elő, sőt akár az erő képzetét is kelti – szötte tovább a szószátyár Filozófus.

Roppant merevedése támadt. Egy pillanatra attól félt, a feszülő hús kipattan az asztalra, és vad dobszólót ver ki a kockás terítőn, miközben a poharak és a tányérok csörmpölvé hullanak a földre. (*Schwungräder.*) Rég nem érzett hasonlót. Aligha kétséges, hogy az ital most az erő képzetét keltette. (Boldogság nem jelentkezett.) Robert úgy emlékezett, nagyjából két éve végleg kiköltözött felesége ágyából, azóta egy zöld bőrdíványon hált igénytelen dolgozókamrájában. Ott írt és gondolkodott; néha belelapozott a Johann Strauss-műjegyzékbe – „Denkzwang und Schreibzwang”. Ma reggel is a zöld díványról indult a Volksgartenbe; felesége, Robert úgy tudta, Marinával osztotta meg a hitvesi ágyat. Hallotta, amikor az orosz szépség hazatért éjjel, egymásba botlottak a konyhában; Robert rávigyorgott az esőillatú nőre, mert világosan elképzelte, mit művelt bent a városban attól kezdve, hogy elviharzott a küldönctaxival. Robert képzeletében a taxit Jean-Paul küldte; igen, Robert most úgy képzelet, hogy Marina a férjével, Jean-Paullal találkozott egy szállodában, noha Charlotténak álnokul Guillaume-nak hazudta a férjét. A szállodában Jean-Paul és Marina megnézte a Párizsban készült videót. Jean-Paul büszkén mutogatta a képeket. Robert most képtelen visszaemlékezni, vajon Marina vagy a Cécile-szajha viselte-e a fekete álarcot. Annyit tud, hogy Marina és férje élvezett. Többször is lejátszották a szalagot. Élveznek ezek mindent. De Robert most képtelen a pontosabb képzelődésre. Úgy dönt, majd később gondolja el szemléletesebben a szállodai jelenetet. Most Olga felé fordul merevedésével.

Talán a bor okozza, gondolja Robert. Talán ez az idióta helyzet. (Délután próba.) Talán Wolfgang miatt van ez a felhajtás, gondolja Robert. Nekem már nincsenek vágyaim, Wolfgang viszont tette kész. Ez a gondolat megnyugtatja. Annyi bizonyos, írja a Filozófus, hogy a bor gőzei hirtelen bejutva a vérbe, a szívből fölszállnak az agyba, ahol szellemekké alakulnak át, amelyek – lévén erősebbek és bőségesebbek az egyébként ott föllelhetőknél – külön-külön furcsa módon képesek megmozgatni a testet. Úgyhogy az összes mozgás, melyet az akaratunk hozzájárulása nélkül végzünk (amint az gyakran gesegik, amikor lélegzünk, járunk, eszünk, iszunk, végeredményben minden olyan tevékenység során, amely közös bennünk az állatokkal), csak végtagjaink alkatától, valamint annak a mozgásnak az irányától függ, melyet a szív boros hője által fölizgatott szellemek természetüknél fogva az agyban, az idegekben és az izmokban követnek. Sebaj, gondolta Robert. Wolfgang teste a boros hőtől fölizgatva különféle furcsa mozgásokat végzett, tapasztalta Robert. Most hirtelen testies, állatias lett minden: szagolható, fogható, szopható, nyálható. Megint eszébe jutott egy Filozófus, aki szerint, ha egy világotatót megkérdenének, mi a legcsúnyább a világon, akkor az bizonyára az emberi arcot nevezné meg. Igazat adott neki. A bejzlis arcokra kiült a

testek bágyadt halálraítéltsége. Ki tudja, hányadik agyonhasznált sírküjből másztak ki ezek a makacs menthetetlenek? Elnézte a bejzliben ezeket a knédliarcú, önelégült dominózókat, hurkaujjú snapszlizókat, számárhasú máriásbajnokokat, ragacos fogsorú zabálószerkezeteket, buta ülepű folyamatos vécére járókat, két lábra fölegyenesedett bélrendszereket, és elfogta az iszonyat. Ó, mennyire megvetette most Istent, aki csak ilyen förtelmes arcok előállítására képes, csak velük érzi magát biztonságban, tőle, Roberttől pedig retteg. És elfogta az öngyűlölet ezzel egyidejűleg. Utálta magát, és ez az iszonyat egyszerre volt testi és szellemi természetű. Utálta izzadékony ujjait, utálta a zsírt szaporán termelő hajhagymáit, utálta dohányzástól elsárgult fogsorát, utálta természeti csapásként támadt merevedését, utálom rosszul kitörölt seggemet, utálom majdnem hatvan, fölöslegesen lepergetett életéveimet, utálom félresikerült regényterveimet, utálom egész múltamat, jelenemet – jövőre pedig semmi jót nem jósolhatott magának. Zárt intézetben való elhelyezésem küszöbönáll. Eszébe jutott Charlotte, a kis zöld kígyó: „fömládozom magam, mielőtt még fömládoznának”. Eszébe jutott felesége régi levele a Sperlből. Mennyire rá vallott, hogy háromszorosan is paráznának vallotta magát, holott az én karomban vesztette el a szüzességét. Charlotte, kedvesem. Mit keresek ebben az undorkocsmában, egy sístergő lábkarjú zongoratanárnő társaságában, miközben egyre csak azon töröm a fejem, megengedi-e majd, hogy seggbe basszam. Délután próba. *Brumas est mort*. Ha, akkor. Ha együtt vannak, akkor Editha mit enged meg Georgnak? Ha iszom még egyet, akkor összeroppanok. *Homo miserabilis*.

Végignéz a bejzli közönségén. Lehetséges, gondolja hirtelen, hogy órá, Robertre hárul a Teremtés kudarcának kiigazítása? Lehetséges lenne, hogy ő és Editha mintegy második Ádám és Évaként arra rendeltettek, hogy húruk nedveit összefolyatva létrehozzák az új, az immár szép és nemes arcú emberiséget? Lehetséges, hogy ez a küldetésünk ezen az Isten által végletekig elállatiasított Földön? Lehetséges volna, hogy Isten fölismerte mindezt, és éppen ezért retteg tőlem?! Lehetséges volna, hogy a komplett éppen ezért szövődik ellenem, és a Georg-fetregésbe keveredett Editha nem más, mint egyike Isten megtévesztettjeinek? Lehetséges, hogy valójában az Apát akarta választani, és csupán Isten ravasz cselvetése révén választotta mégis a Fiút? Lehetséges, hogy Isten szándékosan gonosz? Igen, gondolja Robert, miközben rendel még egy fél litert, igen, gondolja, miközben tölt magának és a kátrányhajú Olgának, igen, gondolom, mindez fölöttébb lehetséges és elgondolható. (Mindamelltt Istent mégsem lőhetem agyon.)

Régebben persze Meursault-t ittam, Berlinben is, amikor először ültem egy asztalnál Charlottéval. Összeharapja a száját; a felesége emléke könnyeket csal a szemembe. Milyen meghatóan borozott a régi lány, hamuszőke („strohblond”), hosszú fürtjeivel, nemesen formált német koponyájával, skót kockás szoknyában, fehér blúzban, sziszegő fekete selyemharisnyában. Kócsagszuklójával mily szívábemarkolóan rebbetette szájához a borospoharat. Kifestette a szemét amúgy nagyvilágiásra. Még sosem ivott Meursault-t. Becsípött egy picit. Nedvesen fénylett a fogsora.

Ellopta a tollamat. Azt hitte, nem veszem észre. Azzal írta a levélkéjét, még ma is világosan emlékszem az elejére. *Úgy döntöttem, hogy írok egy levelet Magának, és – nevéssen! – még a megszólításig se jutottam. Talán már nem is emlékszik rám, és tolakodásnak véli ezt az egészet*. Dehogynem emlékeztem, inkább azon csodálkoztam, hogy ennyi ideig várt a jelentkezéssel. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy már Berlinben nyakig szerelmes volt, persze nem belém, hanem abba a gondolatba, hogy megmenthet. Apakomplexus, mi más. Egyébként talán valóban rászorultam az istápolásra. Magányos voltam akkoriban. Má-

sodik regénytervem is megíúsult. Rájöttem, hogy csak magyarul tudnék írni, ez viszont iszonyattal töltött el. *Beethovens Neffe* – magyarul. Nem. És magányos volt a kis-asszonyka is: *fölszív a lepedő*, ezt írta hangzatosan. Magányosak voltunk mindketten. Ha létezik apakomplexus, miért ne létezhetne lánykomplexus is? Ha Charlotte apára vágyott, én, gondolja most el Robert, miért ne vágyhattam volna egy lánygyermekre? Úgy képzem, ez korántsem lehetetlen. Eduard és Otilie szerelmét vajon nem ez táplálta-e? („Die Wahlverwandschaften als Vater- und Tochterkomplex” – egy ilyen esszével talán visszatérhetnék az irodalmi világba.) Robert úgy véli, ez a legkevésbé sem képzelenség. És feltehetően így gondolom én magam is.

Aztán Bécsben nem kaptunk Meursault-t, a Sperlben nem tartottak ilyesmit. Be kellett érünk a Chablis-val. Vagy Montagny volt? Nem emlékszem. Majdnem húsz éve éltem itt, és még nem jártam a Sperlben. Neki, a későbbi feleségemnek köszönhetem ezt a kávéházat is. Ugyancsak Charlotte, a kislányom hívta fel a figyelmemet a márvány falikútra. Együtt mostunk kezét benne, persze ez már a második konyak után történt. Csorgott a víz összekulcsolódott ujjainkra. Kicsit becsíptünk. Húsított a víz. A pincéző csak mosolygott. Szilveszter volt, az ördögbe is. Valaki Schubertet klimpírozott a pianínón. *Moments musicaux*. Aztán persze jött a Császárkeringő meg a Denevér-nyitány. És a megdönthetetlen bölcsesség: „Glücklich ist, wer vergisst, was nicht mehr zu ändern ist.”

De ezt mi már csak az ajtóból hallottuk. Rohantunk ki az utcára, apa és lánya, ki a papírtrombitaszóba. Esett hó? Már nem emlékszem. Meg kell majd kérdeznem Charlottét. Bizonyára emlékszik a kicsi lányka. Aztán rohanvást be az egyetemi klubba, be a művampok, műarszlánok közé, egzisztencialista arccal várva a szenzációnak ígérkező Auer-performance-re; meghallgatni a száztagú metronómzenekart: *Poème symphonique*. Auer magyar, de én nem akartam vele magyarul beszélgetni. A forradalom után szökött át a határon. Apa nélkül, ha jól sejtem. Döbbenetes volt, belépett a zsúfolt terembe, és egyetlen pillantásával regisztrálta, hogy 100 helyett tévedésből csak 99 metronómot állítottak fel a megadott ábrája szerint. (Charlotte azt állította, hogy Auernak ehhez csak az utolsó két sort kellett megszámolnia. Lehet.) Hogy üvöltött az ősz bohóc: „Österreichische Schlamperei! Neunundneunzig statt hundert! Sie wollen mein Werk, mein Jahrhundertwerk abschlachten! Absichtlich abschlachten!” Aztán magyarul is odadörmögte: „Sznob bagázs!” Az előadás persze elmaradt; képtelenség volt még egy Altschuller-féle metronómot előkeríteni a szilveszteri városban, a kaján Auer persze ragaszkodott ehhez a márkához. Charlotte szerint örült a kravallnak, ez növelte legendáját. Lehet.

Éjfél előtt taxival érkezünk Charlotte házába; kibontott egy pezsgőt a nagybácsi székében. Nem, ha jól emlékszem, abban a székben én ültem; a nemes német lány velem szemben a díványon foglalt helyet. Várakozott. Szűzen, mint néhány hét múlva kiderült. Idéztem neki a Költőt: A szeretkezés szétzúzza a szépséget, legszebb az azt megelőző pillanat. Menekülés volt ez, mi tagadás; kiütkeresés, gondolta később Robert. (És Charlotte feltehetően ugyancsak így gondolta. De ő már akkor éjjel.) Csendben vártuk be az éjfélt. Homlokon csókoltam, aztán kiléptem az utcára. Eláradt bennem a lányka személyének költészete. Az ajtóban még megcsókoltam a szemhéját. Most mégis úgy képzem, hogy hó borította az utakat.

„És egyre borzalmasabban viselkedik, mert ki akar túrni a lakásból, hogy végre nyugton lehessen a kurvájával, pedig alig tizenhat éves, tönkretette a kezemet is. amivel a kenyeret kerestem, az ő kenyerét is többek között”, hallatszik a poharak közül a kissé éneklő karattyolás, és ekkor Robert, nem Wolfgang, rádöbben, hogy valószínű-

leg már percek óta közvetlenül felé irányulnak a mondatok. Nem, ezúttal – ez talán megnyugtató? – nem a köröm beszél, Olga borfényes ajkából másznak elő a szavak. Olykor csorognak, olykor spriccelnek – bele egyenesen Robert arcába. Miközben a dirndlis bejzlisné prolikézzel odacsapja az asztalra a vaníliaszószos apfelstrudlit, Robert dermedten hallja, hogy Olga folyamatosan beszél, tévedhetetlenül magyaros zenével, noha csaknem tökéletes kiejtéssel („fast akzentfrei”). „Igen, mert belevezetett valami villanyt a lábamba, villanydrótot kötött az egyik lábamba, és akkor megrázott, amikor főztem, és megbénult két ujjam, de szerencsére még tudok azért tanítani, mert mégiscsak a fiam és akkor is hiányzik hogyha ilyen gonosz mert az a magyar cigány kurvája beszél rá hogy a múltkor is befűrészelte az egyik szék lábát persze nem tudtam és ráültem és lezuhantam a földre máskor meg gombostűt tettem az ágyamba összeszurkáltam magam már két napja nem láttam és nagyon hiányzik nem tudok csinálni semmit teljesen kétségbe vagyok esve nem tudom hol lehet még egy üzenetet sem hagyott azt akarja hogy teljesen megbolonduljak két napja még csak nem is üzent...” – hallgatja Robert a vartyogást, és arra gondol, bár sötétedne el az ég, bár zsírosodnának fröccsenésig a felhők, bár csapna le valami bádogszín zivatar a városra. Mi sem egyszerűbb ennél. Hiszen jól tudom, hogy az időjárás bizonyos fokig az *én* gondolkodásomtól függ. Kinéz az ablakon, némi szél támad, meglibbennek a függönyök. Még több léghuzatot, több szelet, zúgjon a világ, gondolja Robert, röptüljenek fel az asztalokról a szalvéták, a kártyák, csörrenjenek meg a poharak. A levegőfonatok megsűrűsödnek, fekete lesz az ég, a felhők zsírosan töppednek a város fölött. Olga ijedten néz Robert szemébe, aztán ki az ablakon. Vajon meglátta-e az összefüggést? Oldok és kötök, gondolja Robert. Fenséges Esz-dúrban jártatta körül imperatori tekintetét a kedélyes osztrák kocsmában, mely a Zeneteoretikus szerint az Istennel való bizalmas beszélgetés hangneme, ahol is a három *b* előjegyzés a szent triáoszt fejezi ki. Robert képzeletben most hatalmasra nő, ereje túlhabzik; látja, amint Isten szepelve menekül birodalma galambszaros hátsó udvarába. Már ömlik, a víz rálöttyen az ablakban kotló tyúkanyóra. Bárányka béget az esőben. Még egy bort. (Robert hallja, hogy szörcsögve-harákolva, székeiket tologatva visszatelepül agyába a diktálógárda. Vajon hol tart most Editha? Lassan majd megérkeznek a képek. És megjön majd Guillaume és Charlotte közös képe is a szállodai ágyon. Rajta, diktálóhuszárok! *Nur fort!*) Jön az álamerülés mámora, jön a mocokban hempergőzés kéje. Hamarosan majd útnak indulunk, gondolja Robert; Olga, úgy képezem, nem lakik messze. Gyalog megyünk, remélem. Wolfgang hamarosan útnak indul Olgával, aki valahol a közelben lakik föltehetően. Gyalog, összeölelkezve vágnak majd neki az útnak.

A zongoratanárnő tovább vartyog a fiáról. Robertnek eszébe jut, hogy a Filozófus szerint létezik az Irtózatból eredő Vágyakozás, hiszen az Irtózat a természet rendése szerint valamely hirtelen és váratlan halált ábrázol, úgyhogy: bár olykor csak egy kis féreg érintése vagy egy megremegő levél zizzenése vagy ugyanennek az árnyéka kelt bennünk Irtózatot, mégis eleinte akkora megrettenés vesz erőt rajtunk, mintha nyilvánvaló életveszély nyúlna meg a lábunk előtt. És ez hirtelen oly nyugtalanságot kelt, amely arra viszi a lelket, hogy minden erejével a jelenvaló pillanatnyi rossz elkerülésére törekedjék, és kivonja magát a pillanatnyi borzalomból. Ezt az Irtózatból eredő Vágyat nevezik többnyire Menekülésnek vagy Kiútkeresésnek.

Am Robert most másként érzett, ha kissé tovább gondolta helyzetét. Mert Wolfgang vágya, noha irtózatból eredt, ám ez a legkevésbé sem készítette menekülésre vagy kiútkeresésre, inkább éppenséggel arra irányult, hogy minél mélyebben gázoljon bele az iszonyatba. A fürtelem lett most a kéjes kiút. Elmerülni végleg ebben a kátrányszí-

nű hajzatban, beletemetkezni keble konyhaszagú halmai közé, eltűnni hetek óta takarítatlan lakása pormacskás förtelmében – ez hevítette a Wolfgang-bőrbe bújt Robert vágyát. Ugyan ki keresne, ha végleg letanyáznék Olga zongorájának lába között? Georg? Charlotte? Charlotte a telefont bámulta, amikor ma reggel eljöttem. Ült fegyelmezett iskoláslány-térddel. Valami Guillaume-ra várakozott. Milyen izgatott lesz a hangja, ha majd a kagylóba beleszól.

E képzelődések nem a semmibe futottak, hiszen közben is telt az idő, a japán lekopott, helyén gyér szakállas, szemüveges férfi ült, középkorú, nyugodt kezű; Robert úgy képzelte, valami vonósnegyesben játszik. Mintha korábban látta volna a Volksparkban. Annyi valószínű, hogy most éppen egy partitúrát tanulmányozott, nem jegyzetelt. Közben Robert, Wolfgang sürgető kívánságára, megváltoztatta az időjárást, az esővíz ripszropsz („unplötzlich”) visszaszivárgott a zsírfelhőkbe, kibukkant a napocska – Robert úgy látta, jelentősen kisebb, mint tavaly ilyenkor –, színek tűntek elő, vagyis a fény tettei. Az utcai járókelők elmosolyodtak – apám nem volt köztük –; néhányan fölnéztek az égre, de nem valószínű, hogy észrevették a bejzliablakból őket vizslató Robertet, aki most megszeppenve pillantotta meg az utcán kellemesen andalgó Hilariát. Robert régen látta Editha Bécsben tanuló lányát, de klasszikus fényű homlokáról azonnal fölismerte. (*Die Göttin der Vernunft.*) Friedrich nem mutatkozott. Ami nem csoda: úgy hírlett, Hilaria apácának készül. Vagy valami szektatagnak. Azt állította magáról, hogy különös kapcsolatban áll az égitestekkel. Vagy a naprendszerrel; már nem emlékszem pontosan. Mint minden mélyen szellemi lény, mondja nagyjából Hilaria, ő egyre távolodik naprendszerünkötől, míg a testi lények közelednek hozzá. E rajongás talán válasz az Editha-fetregésekre? – kérdezi magában Robert. Nem, ez nem elegendő indok; Robert ennél többre tartotta a lányt. Magsajnálja hirtelen. Milyen csalódott lesz, ha majd szembetalálkozik a galambszaros udvara mélyén reszkető Istennel, képzelgett Robert. És feltehetően így képelem én is.

Felröhögött. A szemben ülő vonósnegyestag futólag belepillantott barátunk arcába. Találkozott a tekintetük. Noha a legkevésbé sem hangolókvintheben. Később majd megint összetalálkoznak. Hogy hol, azt már eldöntöttem, de csak a fináléban képelem el szemléletesebben.

Kint egyre barátságosabb illatokkal telt meg a lég, és ez így volt jó, Wolfgangnak ugyanis derűs, napsütéses időre volt szüksége; kellemes andalgásban akarta hazavonszolni az immár félrészeg Olgát, nem táskás felhők alatt, permetesőben. (Taxira már nem futja.) Ám legyen jó ideje Wolfgangnak; kedvére tehetek: az időjárás bizonyos mértékben az én akaratomtól függ. Boruljon ismét kéklő harang a városra, piruettezenek a léha menüettek. Hadd dőljön a giccsittas hársfaillat. Induljunk. Induljunk el te meg én. Noha félrészeg vagyok magam is.

Wolfgang jól sejtette, a zongoratanárnő valóban a közelben lakott. Mindamellet Robertnek most, az utcai sétatántorgás alatt nyílt rá lehetősége, hogy elgondolja feleségének és Marina férjének a találkozását az egyik félelegáns belvárosi szállodában. (Azt a képességet, hogy olyasvalamire emlékezzünk, amit nem ismerhettünk meg közvetlenül, képzelőerőnek nevezzük – írja valahol a Filozófus.)

Guillaume, vagyis Jean-Paul a hallban virágcsokorral fogadja a választékos visszafogottsággal öltözött Charlottét, aki hosszú, sötétlila szoknyát visel és fekete kasmírpuólóvert. Robert úgy képzelem, és ehhez csatlakozom magam is, hogy az asszony nagy gonddal választotta meg fehérneműjét. (Szerintem Marina kapcsolta be a melltartóját. Ebben majdnem biztos vagyok. Valószínűleg ő is választotta ki, mégpedig azt, amit Charlotte tán hat éve kapott tőlem, de csak egyszer volt rajta; egy születésnapra vásá-

rolt félkosaras, hínárzöld csábtartót vett elő a szekrényből az orosz nócike.) És nem harisnyanadrágot húzott fel, hanem természetesen harisnyakötővel ajzotta föl fekete harisnyáját, én magam sem képzelhetem máshogy. De ahhoz már nincs erőm, hogy kisanadrágot is elképzeljem. A hallban Guillaume virágcsokorral fogadja a német asszonyt; koktélokat rendel a bárpultnál. Charlotte engedelmes iskoláslány-térddel ül a magas széken; valami film ez, gondolja; zavarja kissé a Marina által megszabott jelmeze. Legalábbis ezt mesélte évekkel később Geornak. („Valami szánalmas maskarának képzeltem magam.”) Jean-Paul elárasztja bókokkal, a Tricinium szerinte szárnyas ol-tár, az oldalt álló két nőalak szárnyként emeli Charlottét, aki madonna és *salve regina* – ha jól képelem, ilyesmiket mond. Délután próba, gondolja Robert felesége, essünk túl ezen. Ekkor hirtelen, nem is képzelhetem másként, megkívánja a hevesen udvarló, voltaképpen roppantul vonzó Jean-Pault. Úgy dönt, mégis szobára megy vele. (Bizonyára Robert is ezt akarja.) Noha teste régóta csak anatómiai ábra, nem adja át magát ösztöneinek; azt akarja, hogy ő maradjon a helyzet ura. Ezért egy hirtelen mentőötlettel megfordítja a jelenet irányát, úgy képzelem, Guillaume amolyan *call boy*, bérelt amorózó, akit ő, Charlotte rendelt ide telefonon egy vad kaland reményében. Megpaskolja a férfi arcát. Mennyire lenézi most a buzgólkodó bájgúnárt, mennyire megveti Guillaume sündörgő arcát. Még a füle is eláll az alázattól. A feleségem kihúzza egy szálat a csokorból, a félig kifeslett rózsabimbóval megütögeti Guillaume szemhéját. Charlotte úgy képzelem, ez elég megvető gesztus. Megfizetlek, gondolja a német asszony, de teljesítsd minden kívánságomat. És Charlotte, az úrnő, ha jól gondolom, valóban kifogyhatatlan volt a buja ötletekben, miután magukra csukták a szállodai szoba ajtaját. Hogy miket kért egészen pontosan, hogy mikre kényszerítette a férfit, mi mindent parancsolt neki, azt inkább nem képelem el. Guillaume szorongva követte a nemes német asszony parancsait, kiesett a szerepéből. Charlotte leigázta Guillaume-ot, aki fejvesztve menekült; így esett, hogy Jean-Paul magára maradt. „Nevetséges volt”, mesélte Geornak évekkal az események után Charlotte.

Robert odulakásra számított, pormacskákkal, szörnyszülött emléküvegekkel a szekrénytetőn, félig kievett konzervdobozokkal, morzsapettyes tejfölfoltokkal a konyhasztalon. Tisztaság uralkodott a második emeleti lakásban; rend, mondhatni. Csak a mindent elborító cédulák, azok vallottak Olgára. Már a csengőnél is fityegett egy: „Kéretik erősen nyomni!” Aztán jöttek az ajtók, a falak: „Óvatosan nyomd le a kilincset!”, „Ha ablakot nyitsz, ezt csukd be!” – és még egyebek, Olga helyesírásmentes, határozott vonásaival, különféle színű tollakkal, vörössel, zölddel, kékkel. Némely felirat magyarul szólt, némelyik két nyelven. És ekkor vette észre Robert, hogy Wolfgang, teljesen váratlanul, az ajtón kívül rekedt, ő már nem lépett be ebbe a lakásba. Robert utánakapott, hogy berántsa az ajtó mögé, de mindhiába („umsonst”), megköltött szellem-társa fölemelkedett és elszállt valahová, túl a házlépcsőn, túl a Volksgartenen, túl a bejzliken, túl a valcerekén, túl a Dunán; elfoszlott valahol a városra boruló kék harang peremén. Nem maradt más belőle, csak némi izzadságszag Robert hónaljában. Barátunk egyedül maradt. Ezt, úgy képelem, Olga is észrevette, mert a következőt mondta: „Dobd le magad, de óvatosan, hozok valami piát.”

Olga ezt a mondatot magyarul mondta. Teljesen gátlástalanul, gondolta Robert. Tökéletesen fesztelenül törölte az arcomba ezt a magyar mondatot. Vége Olga elővigyázatosságának, gondolta szorongva barátunk, magyarul beszél; az inkognitós, németes Olga leleplezte a menekülő Wolfgangot, rájött, hogy Robert immár egyedül van. Vége az inkognitónak, gondolja most Robert egy bizonytalan fotelban kuporogva, mely támláján ezt a magyar–német feliratot viseli: „Óvatosan! Kijár a karfám!” Robert

óvatosan ült, óvatosan gondolkodott. Végem van, gondolta elővigyázatosan. Olga egyetlen mondatlalt elbánt Roberttel. Cigaretta után kutatott. De elfogyott a cigaretta; csak gyógyszeres kapszulák zörögtek a zsebpiszokban fürdő zakózsobekben. Olga legyűr, gondolja Robert, és körülnéz a lakásban. Persze a zongorát pillantja meg legelőször; hogyan is lehetne másként, gondolom én, hiszen a hölgyszonátákat többnyire zongorára írják. A zongora nem fekete. Olga nyitott zongorája barna, mégpedig zongorabarna, vagyis mókusszínű, valamint nincs rajta cédula, gondolja Robert, és máris kibámul az ablakon. Nem sok a látnivaló, olyannyira kevés, hogy semmi kedvem most elképzelni. Tekintete a másik ajtó felé siklik, valószínűleg az vezet a hálószobába. Két egymásba nyíló szoba, ennyi a lakás, lehet még egy cselédszoba is valahol; ha otthon van, nyilván ott fetreng Olga fia a barátnőjével. De most nincs itthon. Madárszó kapingál bele Robert füljárataiba, de ez nem beszélő csodamadár, csak a zongoratanárnó papagája karattyol a hálószobában: „Pa... Pa... Pa... Papageno!”

„El kell tűnnöm”, gondolja barátunk, akit Wolfgang nélkül elönt az undor és a vakrémület. „Ráadásul elfogyott a cigarettám.” (A szállodában Jean-Paul, akit Marina Guillaume-nak keresztelt, valószínűleg most gyűjt rá a szeretkezés után oly kéjes első cigarettára. Rágyújt, mint egy filmben, miután megbaszta a feleségemet. Marina komplottja célba ért. Mindenki jól járt. Charlotte is? Most nyilván Robertre gondol, aligha képzelhetem másként. És föltehetően így képzeleli Robert is. Aztán a Guillaume-nak nevezett Jean-Paul föláll, kimegy a szobából, eltűnik egy ajtó mögött. Kisvártatva hallani, ahogy a bőséges húgysugár dübörögve belezúdul a kagylóba. Charlotte lassú arccal ül a takaró alatt. Szeme nedvesen fénylik. Robert nem akar több könnyet, ezért óvatosan visszacsorgatja felesége könnyzacskójába a túlsordulni kész sós vizet. Hamarosan próba.)

Rám gondol Charlotte, képezeleg most Robert, de hirtelen eltűnnek a szállodai képek, Olga lép a szobába, bizonytalan baljában tálca billeg, valami olasz *vino da tavola*. Vörös, úgy képezem. Van ott egy kis vodka is; az üvegcese harmatos. És még mást is elképezek: Olga átöltözött, sötétkék, rózsaszín rózsákkal díszített selyemköntöst visel, alatta nyilván meztelen. Nem, nem teljesen meztelen; apró, fekete nadrágocskáját magán tartotta. A nadrágocska selyme közepén furcsán kidudorodik. Basznivalóként billeg át a szobán, Wolfgang bizonyára így mondaná. De Robert mást gondol, Olga vonszolt, kissé szétterpesztett lábú járása nem vággyal, hanem riadalommal tölti el, ő – Wolfgang szokása után – képtelenségnek tartja, hogy magáévá tegye ezt a rózsás köntösű zongoratanárnőt. De hogyan szokhatnék meg én? – ez most Robert legégetőbb gondja. Cigarettagondját Olga már megoldotta, az ital mellé egy csomag Gitanes-t is odarakott a tálcára.

Belátni a combja közé, gondolja Robert, de ez inkább zavarba hozza. Fölhajt egy pohárka vodkát – bátorításként, mert nem hiszi, hogy félrészegen képes lenne magáévá tenni e görcskezü zongoratanárnőt. Ül – cigarettázva és kétségbeesetten. Nem sérthetem meg ezt a nyomorultat; mindenképpen kedvére kell tennem. Hirtelen nedveséget érez a combja közt, azt látja, hogy Olga ott kuporog előtte, fejét az ölembe hajtja, bőven ömlő könnyei elárasztják térdemet, nadrágomat. Könnyek, megint könnyek, gondolja Robert. Megsimogatja a zongoratanárnó fejét, a haj tapintása furcsán érdes, kissé halott, túl merevek a szálak. Áttér a görcsösen megránduló vállra, nyakra, paszolgatja, nyugtatgatja ezt a kivert korcsként vacogó testet. Olga fölne, könnyben úszó orral fölne Robertjére; akárha megváltója lennék, szemében – túlvilági? transzcendens? félkegyelmű? – elragadtatás. „Te olyan jó vagy”, suttogja magyarul a férfi arcába, „rögtön tudtam, amikor megláttalak, már a padon tudtam, tudtam, hogy te is ma-

gyar vagy, ahogy rám néztél, neked jóságos a szemed, gyönyörűen beszédes a szemed, te nem azt akarod, amit a többiek, te teljesen más vagy, te olyan rendes vagy, okos vagy, szép a homlokod, tudom, hogy te jó vagy. Engem folyton megaláznak, gyötörnek, a fiam megver, leköp, te biztosan nem akarsz semmi rosszat, benned megbízom, te is magyar vagy, nem mész el, ugye, nem hagysz itt, ígérd meg, hogy nem hagysz el, pokoli ez a lakás, ha egyedül vagyok benne, gyakorolni nem tudok, minek is, a fiam nem jön ide, vagy ha igen, akkor abban nincs köszönet, olyan hangosak a cigány kurvájával, vihognak, lihegnek, szándékosan nyitva hagyják az ajtót, félek egyedül, ne hagyj el, drágám, kedvesem, te olyan jó vagy, maradj velem...” Előredől, köpenye szétnyílik, a combja közt valami furcsa dudorodás a vöröses szőrbozótban; Robert meglátja hetyke keblét, vöröslő bimbóját, sima hasát, sűgőlyukívű seggét – voltaképpen nagyon ágyba való most ez az Olga, de Robert csak félelmet érez. (Hamarosan próba.) És persze szálnalmat is. Tennem kell valamit. Meg kell próbálnom. Fölállt, Olga hóna alá nyúlt, és odakormányozta a hálószoabaajtóhoz: „Vigyázva nyomd le a kilincset!”

Amint megpillantotta a belépő Robertet, a papagáj kiterjesztett szárnyakkal egyenesedett föl címerállatnyira nőtt játék hintáján. Forró levegőnyaláb sistergett elő arcocskájából. Nekiugrott a kalickája rácsának; kisebesedett csőrével tépte, koloratúrásan marcangolta a vékony fémrudacskákat. Óriási saskarmokat növesztett, tollát fölfújta, nyaka pulzált és duzzadozott. Rettentő, ráadásul magyar operaszájálás zúdult most Robert arcába: „Ha, akkor! Charlotte, sárlott-e? Editha, perdita! Marina, vad pina! Valljon színt, tisztelt úr! Nevem nem tudja senki sem. Ha, akkor. Ha, akkor.” Robert fölkapta az egyik széken heverő vastag gyapjúkendőt, és ráborította a kalitkára. De egy ideig még így is tisztán elképzelte a rikoltozást: „Kacagj, bajazzó! Ez a világ mily furcsa, lám mind bolond az ember! Nevem nem tudja senki sem. Egy tűzrőlpattant lányka. Cigánylányt úgy szeress, ne könnyet ejts, légy akaratos, büszke, vad!” Apám lett volna e fölháborodott kétlábú tollas állat? Apám sűgőpéldányai üvöltöztek volna e bohóctollas madárka képében? Noha szokatlan volt a helyzet, Robert ezt mégsem tartotta valószínűnek.

Olga az ágy felé mozdult, részegségében alig látott, rázuhant a heverőre, valahogy magára birkózta a takarót. A kétszemélyes díványon a következő cédula fityegett: „Csak lassan a testtel...” Olga hanyatt fordul, szája kinyílik, vékony nyálerecske nedvesíti fogait. Alszik, képezem elégedetten. Ekkor Robert odarántott egy széket, célba vette Olgája festett lábkörmét, és oda, a nemrég még oly beszédes karomnak mondja el magyarul az ebbe a jelenetbe megfelelőnek képzelt zárómonológját:

„Kora reggel indultunk; nyitott platójú teherautó várt a Margit hídnál. Gyenge nap sütött, kellemes szellőcske csiklandozta arcunkon a borostát. Eleinte nagyokat hallgatunk; apám gondterheltnak látszott, kalapját mélyen a szemébe húzta, szeretett volna minél előbb kijutni a városból, szerintem minden pillanatban azt várta, hogy fölkapaskodik mellénk egyik kielégítetlen hitelezője. Erősen izzadt, hiszen magára öltötte mindhárom még jó állapotban megmaradt pulóverét, valamint újonnan – persze hitelbe – csináltatott teveszőr kabátját. De csak kétszer álltunk meg a városban, és csupa ismeretlen vackolóddott le mellénk. Mindenki maga elé bámult komoran. Apám egyre nagyhangúbb, mondhatni pöffeszkedőbb lett. Végignévze az elhagyatott országúton, nyilván úgy érezte, sikerült felültetnie az egész világot. Imperátori kézmozdulatokkal gyűjtött rá az Operaházzal szemközti üzletből származó remek szivarra; ha jól tudom, apám szabadjegyekkel fizetett a wagneriánus trafikosnak. Elegáns volt most apám, arszlánosra nyújtotta magát a szalmás padlójú teherautón; minden percben azt vártam, kihúzza magát, fúj néhány füstkarikát, és megkontrázza az összes eddigi par-

tit. Útitársaink gyűlölködve nézték. Én kerültem a tekintetét. Itt peckeskedett velem szemben ez a nagyszájú kártyavitéz, ez az elfuserált baritonból lett operaházi sűgő, ez a passzionátus adós, életem egyetlen tanúja. Persze eszembe jutott anyám, a hivatásos öngyilkos, a bohém büfésnő, apám utolsó áldozata. Vagy én leszek a következő?”

(Olga megmozdult, ajkán fényes álomtajték. Lába szétcsúszik, belátni combja közé. Mintha valami duzzadna a kismadrágja alatt. Nem érdekel, be kell fejeznem monológomat. A papagáj a lepel alatt hallgat.)

„Késő délután érkeztünk meg valami faluba. Már a határ mentén jártunk. Leszálltunk, a csapat gyalog indult tovább. Apám félrehúzott, azt mondta, mi külön megyünk, *nem közösködünk ezzel a prolibagázssal*. Bekopogott egy házba, pénzt vett elő, szalonnárt vásárolt, némi bort. A pénzre olvadó paraszt botcsinálta pincérként előzékenykedett apámmal: tiszta terítéket rakott a konyhaasztalra, felesége megsütött pár tojást. Mi tagadás, apámban volt némi arszlános könnyedség ezekben a pillanatokban. Csodáltam, hogy még ebben az elsüllyedt faluban is képes vendéglátós hangulatot teremteni maga köré. *Mi muzsikusz lelkek, mi bohém fiúk*, ezt dúdolgatta maga elé. Csodáltam. Gyűlöltem.

Sötétben indultunk, a paraszt elmagyarázta az utat. Homályban, ködös nyálkában botorkáltunk előre, de azért egyre közelebb jutottunk a célhoz. Várjuk ki a végét. Cse-nevész erdőfoltba jutottunk, távolabb fények látszottak, talán Ausztria. Holnaptól németül beszélek, gondoltam. Holnaptól végre szabadon mozoghatok. Holnaptól végre egyedül lehetek. Holnaptól végre nem felügyel senki. Holnaptól nincs több áldozat. Holnaptól valóban új élet kezdődik. Apám megbotlott egy kiálló gyökérben. Nagyt esett, talán kifecamította a lábát. Fölállni nem tudott. Nyögött. A távolban lövés dördült. Lövések ropogtak valahol messze. Aztán csönd. Apám felnyögött. Lövés dördült ismét. Ezúttal az én kezemben sült el valami. Egy revolver. Apám hátizsákjából ugrott a markomba. Közvetlenül az út előtt vette, *mit lehessen tudni*. Nem emlékszem, hova lőttem. A fejébe lőttem. (*Freikugeln.*) A halántékába. Valahova a fejébe. Nem tudom.

Aztán elszívtam még egy cigarettát a halott mellett. Feltéptem a zakója bélését, magamhoz vettem az utolsó perzsaszőnyegek közül meg a zongorából összekapart háromszázötven dollárt.”

Olga most fölnéz, szemében ismét ott a túlvilági elragadtatás, tébolyosan néz Robertjére, és egyre csak darál: „Te olyan jó vagy, te kedves vagy, nem olyan, mint a többi, vigasztalj meg, drágám...” Robert odafekszik mellé, megsimogatja, próbálja leküzdeni undorát, félelmét. Hirtelen benépesül a szoba, mind Robertet vizslatják a látogatók; odahajolnak a párocska fölé, kandi szemmel lesik, barátunk mire megy ezzel a jelenettel. Olga vadul átöleli, Robert alig tud kitérni vinersniclis csókjai elől. „Ne hagyj el, kérlek.” A zongoratanárnő széttárja lábát, Robert az őt figyelő szemek keresztüztében alázatosan a combok közé nyúl, ám ekkor valami meglepően kemény kidudorodásba ütközik a keze; Olga kéjesen hátára fordul, benyúl a lába közé, és egy cuppanós hang kíséretében („a pina dalol”, dúdolja Robert fejében egy hang) egy nedvesen fénylő banánt húz elő hüvelyéből. „Olyan jó érezni, ne haragudj, gyakran megyek így az utcára, gyere, simogass meg, olyan édesen sajog, gyere, legyél még jó...” Robert felkiált, föltérdel az ágyon, vadul megrázza Olgát, aztán a lihegő nő fejéhez nyúl, a hajánál fogva megragadja, ám ekkor a kátrányhajzat félrecsúszik, oldalra siklik, leválik a fejbőrrel, ott ragad Robert kezében, és barátunk az ágy peremébe csimpaszködő, a nevetéstől a térdüket csapkodó látogatóktól körülvéve könnybe lábadt szemmel ismeri fel, hogy Olga parókat visel.

(Folytatása következik.)

Radnóti Sándor

GRADIVA (II)**Esettanulmány****4. A befogadás kulturális háttere**

Freud életrajzírói – Ernest Jones, Peter Gay, Max Schur és mások – egybehangzóan nyilatkoznak azoknak a kultúrturisztikai vállalkozásoknak a jelentőségéről, amelyek öt évvel a ...GRADIVA megírása előtt kezdődtek. Freud öt északolasz utazás után, 1901-ben jutott el először Rómába, amelyhez mind az idáig félelem (hogy ugyanis soha nem láthatja meg) és heves ambivalens érzések fűzték, amelyekről az ÁLOMFEJTÉS-ben adott számot. Freud, mint sok közép-európai zsidó kultúremlő, szenvedvén a komisz-kedélyes vallásos színezetű antiszemitizmustól, élesen megkülönböztette az antik világ központját a kereszténység fővárosától. A megkülönböztetés lehetetlenségét azonban mégis a megfordított szimbolika mutatja: „hőse” egyrészt az antik Róma ellen örök gyűlöletet fogadó semita Hannibál, másrészt az antikvitásimádó és ezért a katolikus Rómához alkalmazkodó (pápai alkalmazás reményében konvertáló és később valóban pápai szolgálatba álló) Johann Joachim Winckelmann. *„Utolsó olaszországi utamon – amely egyebek között a Trasimeno-tó mellett is elvezetett –, amikor láthattam a Tiberist, és Rómától nyolcvan kilométernyire fájó szívvel visszafordultam, felfedeztem végre annak a sóvárgásnak a megerősítését, amely az örök város iránti benyomásokból táplálkozik. Éppen azon gondolkodtam, hogy a jövő évben Rómán keresztül Nápolyba utazom, mikor egy mondat jutott eszembe, amelyet bizonyosan valamilyen klasszikusunknál olvastam. Kérdés, hogy miután terve megfogant, hogy Rómába indul, ki járkált izgatottabban fel s alá szobájában: Winckelmann, a konrektor, avagy Hannibál, a hadvezér.”*³⁶

Freud úgynevezett Róma-komplexusát sokan elemezték, legérdekesebben – legalábbis számomra – Carl Schorske és Peter Heller.³⁷ A bonyolult problémakör a maga rendkívül érdekes társadalomtörténeti és pszichológiai adalékaival most csak egy vonatkozásban foglalkoztat. A számos dinamikus ellentét közül arról akarok beszélni, amelyet Winckelmann csak egyszer említett neve jelent. Hiszen Winckelmann diadal-maskodott: Freud eljutott Rómába, de nem azért, hogy legyőzze, hanem hogy klasszikus műveltségét a szem tapasztalatával gazdagítsa. Jones tudósít róla, hogy a tizenkét nap alatt háromszor kereste föl a vatikáni múzeumot, mindazonáltal nem tudjuk, s nem is valószínű, hogy megakadt a szeme a Gradiván – ez a találkozás csak később következett be. Egy évvel később újra Rómában van, majd folytatja útját Nápolyba, meg-

³⁶ Sigmund Freud: ÁLOMFEJTÉS, i. h. 144. o.

³⁷ Carl E. Schorske: POLITIKA ÉS APAGYILKOSSÁG FREUD ÁLOMFEJTÉSÉBEN. In: Schorske: BÉCSI SZÁZADVÉG. Budapest: Helikon, 1998. 164. kk. o. (Eredetileg POLITICS AND PATRICIDE IN FREUD'S INTERPRETATION OF DREAMS. In: *American Historical Review*, 78:2, 1973. 335. kk. o.) Peter Heller: ZUM THEMA PSYCHOANALYSE UND GERMANISTIK... I. h. 252. kk. o. A Róma-neurózis, ahogy Schorske nevezi, ezekben a tanulmányokban – mint ahogy Freud önelemzésében is – kapcsolatba kerül Freud apjához való viszonyával, Ödipusz-komplexusával, a Mózes és az Ígért földje-témával (Michelangelo MÓZES-ÉVEL A RÓMAI SAN PIETRO IN VINCOLIBAN), az extraordinárius professzori cím utáni áhítózásával (amelyet első római útja után – mintegy gátlásaitól megszabadulva – protekciókat igénybe véve kiharcolt magának), az osztrák liberalizmussal, illetve keresztényszocializmussal, a zsidókérdéssel stb.

mássza a Vezúvot, és eljut Pompejibe is. 1904-ben utazik először Görögországba, s ettől kezdve római útjai – testvére vagy Ferenczi Sándor társaságában rendszeresekké válnak.³⁸

Winckelmann alakja mintegy szimbóluma lett annak a német hagyománynak, amelyet már említettem. „Az 1717-ben született férfi élet- és kultúrtörténetét a jelenetek, fények, hangulatok és környezetek grandiózus váltakozásai uralják. Ez a nagy ellentét kölcsönzi a kontaszthatást Justí tablójának is Winckelmannról és kortársairól. A sötét oldal: Winckelmann Németországban, a világos: Winckelmann Itáliában.”³⁹ De nemcsak a citromok hona utáni oly ismert s a hosszú XIX. században, egészen a világháborúig oly eleven germán kultúrnostalgia köti Freudot Winckelmannhoz, hanem Pompeji is. Feltárásának kezdete (1748) után alig néhány évvel (de öt évvel azelőtt, hogy a várost Pompejivel azonosították volna), 1756-ban Winckelmann már meglátogatja, és a másik elpusztult város, a már valamivel korábban – 1738-tól – kutatott Herculaneum régiségeiről ő írja az első tanulmányt – megalapítva ezzel az archeológia tudományát. Pompeji rendszeres ásatásának kezdetei pedig már Freud életidejére esnek: négyéves, amikor 1860-ban megindul ez a munka.

Pompeji kiásásának kultúrtörténeti, mentalitástörténeti jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. A 79-ben elpusztult Vezúv környéki városok ugyan egységet alkotnak ebben a történetben, de Herculaneum XVIII. századi nagyobb hatását bizonyára azért is homályosította el később az egyébként előkelőbb, fényűzőbb Pompeji, mert a képzeletet magával ragadta, hogy tragédiája is iszonyúbb volt; az előbbi város lakóinak nagy része megmenekült, az utóbbié elpusztult. Mindenesetre az emberiség ekkor találkozott először egy a sajátjától tökéletesen elkülöníthető – mivel nem romként megmaradt, hanem a föld alá került – régmúltbeli életforma összefüggő tárgyi világával. Először találkozott, ami azt jelenti, hogy először látta meg, először tette fel olyan historizáló módon az erre vonatkozó kérdést, hogy megláthatta, illetve megtervezhette megpillantását. (Az egyiptomi sírablók évezredekken keresztül folyamatosan fosztogatták a piramisokat, de behatolva belsejükbe nem történelmi életformával, hanem zsákmánnyal találkoztak.) Ez a pillanat valójában egy évszázad, amelyben a kincskeresés és öletszerű földtúrás eltervezett archeológiai feltárássá, a régiségek szakértője pedig régésszé, *antiquarius*ból archeológussá válik.

„Pompeji” közvetlen hatással volt a neoklasszicizmusra, méghozzá mindenekelőtt a kisművészetekben: dekoratív művészetekben, ornamentikában, bútortanban és egyéb használati tárgyak megformálásában, porcelánban, belsőépítészetben, viseletben stb.⁴⁰ Ez is arra vall, hogy Herculaneum és Pompeji a kulturális emlékezetet egy történel-

³⁸ Vö. Ernest Jones: SIGMUND FREUD ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA. 326. kk. o. Vö. továbbá Peter Gay: FREUD; A LIFE FOR OUR TIME. London, Melbourne: J. M. Dent & Sons Ltd. 135. k. o.

³⁹ Wilhelm Waetzoldt: J. J. WINCKELMANN, DER BEGRÜNDER DER EUROPÄISCHEN KUNSTWISSENSCHAFT. In: Winckelmann: GESCHICHTE DER KUNST DES ALTERTUMS. Berlin: Safari, é. n. [1942.] 5. o. Carl Justi említett „festménye” a WINCKELMANN UND SEINE ZEITGENOSSEN című magisztrális kétkötetes munka, a XIX. századi életrajzírás remekműve (1866–1872).

⁴⁰ Vö. Mario Praz: ON NEOCLASSICISM, London: Thames and Hudson, 1969 [1940] III. fejezetével: THE ANTIQUITIES OF HERCULANEUM, 70. kk. o., illetve Pierre Grimal: HERCULANEUM UND POMPEJI UND DAS NACHLEBEN DER ANTIKEN KULTUR IM 18. JAHRHUNDERT. In: POMPEJI. LEBEN UND KUNST IN DEN VESUVSTÄDTEN. Kiállításkatalógus: Villa Hügel, Essen, 1973. IV. 19.–VII. 15., továbbá Ferdinando Bologna: THE REDISCOVERY OF HERCULANEUM AND POMPEII IN THE ARTISTIC CULTURE OF EUROPE IN THE EIGHTEENTH CENTURY. In: REDISCOVERING POMPEII. Roma: „L’Erma” di Bretschneider. 1992. (Kiállításkatalógus egy vándorkiállításához 1990 és 1992 között – New York City, Houston, Malmö, London.) 79. kk. o.

mi életforma tapasztalatával gazdagította. Egyes leletei Winckelmann kezdeti reményeivel ellentétben⁴¹ nem keltek olyan közvetlen és frenetikus (és ezzel persze történelmi környezetéből kiemelkedő és attól elszigetelő) művészi és kulturális hatást, mint a LAOKOÓN felfedezése a XVI. század elején, a DISZKOSZVETŐ megtalálása a XVIII. század végén a római Villa Palombarában, az Elgin-márványok bemutatása Londonban és az aiginai márványoké Münchenben a XIX. század elején, vagy a riacei bronzok fölmerülése a tengerből a XX. század második felében. „Pompeji” művészete *együttes* maradt, jelentősége nem fosztja meg kontextusától. Ennyiben azt is mondhatnánk, hogy míg a régiség egyes művei kontextusukból kényszerűen vagy szándékosan kiemelve előbb-utóbb múzeumba kerülnek, a herculaneumi és pompeji leletegyüttes az első, amely eleve múzeumi tárgyként került elő a földből.⁴²

Pompeji természetesen nem marad bezárva a neoklasszicizmus recepciójába, noha e stílus Pompejít utánzó tárgyi világa – Németországban például a főúri rezidenciák „pompeji” termei, Bajor Lajos Pompejanuma Aschaffenburgban vagy a híres pompeji tripus multifunkcionális bútorváltozatai – megőrződik, maga is régisséggé válva. De e közvetlen hatás után „Pompeji” hatástörténete megoszlik két irányba, noha ezek a hatások is sokszorososan összefonódnak.

Rövidre fogva: ez a kettős hatásmechanizmus az idegen és az ismerős, a nem azonos és az azonos. Már közvetlen stílári alkalmazásában is volt valami ritkaság- és furcsaságkedvelő vonás, miképpen a XVIII. század ál- és féltörténelmi díszítő stílusában, a gótizálásban, maurizálásban, egyiptizálásban, chinoiserie-ben, a pompejanizálással kezdetben keveredő etruszkizálásban és természetesen a más forrásokból is táplálkozó egész antikvizálásban. A régészeti teljesítmény megnyitotta az utat a teljes historizáláshoz; ahhoz, hogy a történelmi stílusok ne csupán dekoratív kiegészítőkként, hanem egyenrangú és önálló művészeti lehetőségekként jelenjenek meg a XIX. században – akár a múzeumi gyűjteményekben, akár a megfelelő célra a stílusok között kényesen válogató művészi alkalmazásban. A historista katalógus tételeit állandóan frissíteni kellett, rendkívüli érdeklődés irányult Egyiptomra, a bibliai ásatásokra, Trójára, Mükénére, Krétára stb. „Pompeji” – párban Napóleon egyiptomi hadjáratának tudományos eredményeivel, valamint ízléstörténelmi hatásával – mintája lett a XIX. és XX. század hatalmas, idegen kultúrákat feltáró régészeti vállalkozásainak.

⁴¹ „Ezek [a három VESTA-SZÜZ] az első nagy herculaneumi felfedezések... Ez a három isteni darab csupán első nyoma a Herculaneum város föld alatti kincsei ezután következő felfedezésének...” Johann Joachim Winckelmann: GONDOLATOK A GÖRÖG MŰALKOTÁSOK UTÁNZÁSÁRÓL A FESTÉSZETBEN ÉS A SZOBRÁSZATBAN. [1755.] In: Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Budapest: Magyar Helikon, 1978. 26. k. o.

⁴² Állításom nem művészettörténelmi jellegű, hanem a kulturális emlékezetre vonatkozik. Az olyan jelentős műveknek, mint az IFFABB BALBUS LOVAS SZOBRA (1746, Herculaneum), a bronz ŰLŐ MERCURIUS (1758, Herculaneum), A SZÓNOK (1779, Herculaneum), A TÁNCOLÓ FAUN kis bronzszobra (1830, Pompeji), NARCISSUS (1862, Pompeji) (ma mind a nápolyi Museo Nazionaleban) megvan a maguk külön története (vö. Francis Haskell & Nicholas Penny: TASTE AND THE ANTIQUE. THE LURE OF CLASSICAL SCULPTURE 1500–1900. New Haven and London: Yale University Press, 1994 [1981]), de még a leghíresebb és legnagyobb lelkesedést kiváltó faunszobor sem szigetelődött el feltalálásának helyétől. Ezt a helyet mai napig a faun házának nevezik – Jensen történetében is szerepel –, s ott látható a szobor másolata. A római festészet is – amelyet lényegében a campaniai városok feltárása mutatott be a világnak – megint csak a kezdeti reményekkel ellentétben (Mengs) kevésbé monumentális festészetként, mint dekorációként funkcionált és hatott a befogadásban. Illetve még egy másik módon is, amely megint csak az életforma együttes rekonstruálhatóságára mutat, s amely persze csak igen lassan tárult fel a közönség előtt: mint pompeji pornográfia. Vö. EROS A POMPEI. IL GABINETTO SEGRETO DEL MUSEO DI NAPOLI. Milano: Mondadori, 1977.

Másfelől azonban Herculaneum és Pompeji feltárása a *klasszikus* archeológia alapító története; olyan kultúra anyagi hagyatékát hozták a felszínre, amelyet akkor már évszázadok óta az európai kultúra bölcsőjének tekintettek – mértéknek és mintának. Európa nációi, az angolok, a franciák, a németek, az olaszok – amiképpen álltak magyarok is (mint a délibábok hőse) „*Pompéjinek sírjából kikelt követ*”⁴³ – saját maguk elődeit ismerték fel ebben a kultúrában, és azonosították magukat vele. S hiába kezdődött el már a XVIII. században az ízlés és a művészi érték tekintetében a görög klasszika és a római klasszicizmus fokozatos különválásztása, s hiába járt éppen a német kultúra elől (a franciával szemben) a görög művészet fölényének hangoztatásában a rómaival szemben, hiába merült fel már a XVIII. század végén a gyanú, hogy a legtöbb ünnevelt görög szobor valójában római másolat, ez a tudás igen lassan jutott el a lesüllyedt kultúrjavak közé. Pompeji Itália klasszikus talaján állt, amelyben szinte a Bildungsbürger kötelessége volt felismerni saját magát.

Freud könyvtárában is több Pompejiről szóló mű volt, köztük Johannes Overbecknek, a német archeológusnak 1856-os Pompeji-monográfiája.

Jensen pompeji fantáziája – amely a XIX. század több Pompejivel kapcsolatos szép-prózai műve után született (közülük a legismertebb Bulwer-Lytton 1834-es regénye, a POMPEJI VÉGNAPJAI) – historista módon közelít tárgyához, de már érzékeli a kulturális elitben végbement változást, és ezt némileg sznob modorban tudatja. Erre vall Hanold fanyalgó megítélése a domborműről, mint római zsánerképről, amely nem tartozik a régi nagy művészethez, valamint az, hogy képzelgésai Gradiváját egy pompeji görög család tagjának gondolja, továbbá talán az is, hogy a BELVEDEREI APOLLÓN és a CAPITOLIUMI VENUS Hanold egyik álmában mint August és Grete jelenik meg.⁴⁴ Freud a novella e vonatkozására nem tesz megjegyzést, kivéve egy téves helyesbítést könyve 1912-es második kiadásának utószavában, amely Hauser általunk is idézett cikkének (3. jegyzet) félreolvasásából következik: „*Jensen rómainak tünteti fel... a domborművet, amely... valójában a görög művészet virágkorához tartozik.*”⁴⁵

Föl kell tételeznünk, hogy Freud számára a GRADIVA egyik fő vonzerejét klasszikus témája jelentette. A „*klassischer Boden*”-nek (*klasszikus talajnak* – Goethe), mint láttuk, rendkívüli jelentősége volt a számára, lelkes múzeum- és műemlék-látogató volt, az egyiptomi, görög, római és később a kínai régiségek gyűjtője. Szenvedélyesen érdeklődött a régészet iránt, jól ismerte és „irigyelte” Schliemann teljesítményét, Trója feltárását, követte a nagy kortársi munkálatokat, Robert Koldewey babiloni feltárását, Arthur Evans knosszoszi ásátását, később Howard Carter kutatását a Királyok völgyé-

⁴³ Sőt Pompeji egy viszonylag korai tüzetes leírása magyar katonatisztól és amatőr régésztől, Goró Lajostól (1786–1843) származik. Vö. Ludwig Goro von Agyagfalva: WANDERUNGEN DURCH POMPEII. Wien: Mörschner und Jasper, 1825.

⁴⁴ Ez utóbbit azért gondolom, mert eszembe jut egy jóval korábbi tanúságtétel a BELVEDEREI APOLLÓN-ról és a MEDICI VENUS-ról (az utóbbi a CAPITOLIUMI VENUS-szal egy típusba tartozó, közös görög eredetűl függő mű): „*Lessing és Winckelmann korában korlátlan csodálattal adóztak e szobroknak, mint a művészet legmagasabb rendű eszményeinek; azóta, hogy megismerkedtünk mélyebb kifejezésű, elevenebb és alaposabban kidolgozott formájú műalkotásokkal, e művek értéke valamivel lejjebb szállt, s egy későbbi korba helyezik őket, amikor a kidolgozás simasága már a tetszetős és kellemest tartotta szem előtt, s nem tartott ki többé a valódi szigorú stílus mellett. Sőt egy angol utazó a belvederei Apollónt éppenséggel színpadias piperkőcnek nevezi, Venusnak pedig nagy szelidséget, édeséget, szimmetriát és félnék gráciát tulajdonít ugyan, de csak hibátlan szellemtelenséget, negatív tökéletességet és egy jó adag laposságot.*” Georg Wilhelm Friedrich Hegel: ESZTÉTIKA II. Budapest: Akadémiai, 1955. 335. o. Az angol utazó csipős megjegyzését az is indokolhatta, hogy 1825-ben már évtizedek óta (Raphael Mengs 1779-es sejtése óta) terjedt az a nézet, hogy a BELVEDEREI APOLLÓN római másolat.

⁴⁵ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 102. o. FSA X. 85. o.

ben. Ha zsúfolt múzeumlakásában és múzeumi albumokkal, archeológiai munkákkal teli könyvtárában képzeletben körültekintünk (ezerszer idézik Arnold Zweighez írott 1931-es levelének azt a passzusát, hogy több régészeti művet olvasott életében, mint pszichológiai), akkor leginkább a historista eklektikát észleljük. Munka közben íróasztalán két tucatnál is több műtárgy nézett farkasszemet vele: mint egy elvétésének analízise alkalmával írja, „*bronzszobrocskák és terrakottafigurák egész koszorúja*”.⁴⁶ Megfért itt egymással a kínai tudós jade-figurája a XIX. századból, bronz egyiptomi Ozirisz-fej az i. e. 11–8. századból, egy görög Athéna római bronzmásolata az i. e. 1. vagy 2. századból, a gyermek Hóruszt szoptató Ízisz az i. e. 7–6. századból, egy kis Ámon-Ré, valamint Ptah isten az i. e. 8–4. századból, egy etruszk harcos az i. e. 5. századból és más, kínai, római, egyiptomi kisplasztikák. Freud egész, jelentős gyűjteményének egyetlen – a szó szigorú, művészettörténeti értelmében vett – klasszikus darabja egy sírt díszítő magasdomborműről származó görög női fej volt az i. e. 5. századból, amelyről szak szerű leírója, annak a szigorú ízlésnek a nevében, amely szemmel láthatólag nem volt Freud sajátja, ezt is írja: „*Többen úgy gondolhatnák, hogy ez a fej Freud gyűjteményének esztetikailag egyedülállóan megnyerő és értékes darabja.*”⁴⁷

A személyes ízlésnek, amely e gyűjteményben megmutatkozik, teoretikus jelentősége is van. Az idegen történelmekkel és kultúrákkal való találkozásnak a sajátot relativizáló funkcióját már az aufkléristák is hangoztatták, amikor fáradhatatlanul szaporították a különböző szokások és erkölcsök távoli tájakról és időből vett példáit. Ugyanakkor az idegen kuriozitása, különössége és „unheimlich” volta a fantasztikussal érintkezik, amint ezt a „gótikus regény” példája mutatja.

Freud, aki ízlésében és nem elméletében volt historista, eklektikus antik műgyűjteményének kuriozitását és fantasztikumát hasonlóképpen racionalizálhatta, mint a XIX. századi fantasztikus (egyébként gyakran historizáló) szépprózai műveket. Feltételezte, hogy minden történelmi korszakban ugyanaz az ösztönstruktúra jellemzi az embert, s a lelki élet kultúrkorszakait csak az elfojtás fejlődése jellemzi, de a primitívebb, „prehistorikus” korszakok megismétlődnek az egyedfejlődésben. Nemcsak a saját kultúránk történelmi genezisével, hanem diszkontinuus vagy sokáig külön utakon járó kultúrákkal is – mint amilyen az egyiptomi, illetve a kínai – azonosíthatjuk magunkat. A lélek és az alak mindenütt fölismerhető. Ahogyan Jensen fabulájának erőltetett kiindulópontját magyarázza – „*Mivel az ember testi megjelenésének egyes vonásai nem függetlenek egymástól, sőt, a mi körünkben is újra és újra fölmerülnek olyan típusok, amelyekkel az antik gyűjteményekben találkozunk, nem lehetetlen, hogy egy mai Bertgang alakjában az antik ősi testi felépítése vonásról vonásra ismétlődik*”⁴⁸ –, azonképpen a lelki konstitúciók is állandók. Ezért tudnak a költők mindent előbb, mint a pszichoanalitikusok, s ezért írhatja le Freud mindannyiunk magatartásának egyik legfőbb elfojtott vágyát egy 2300 évvel ezelőtt élt tragikus költő történetének segítségével. Oidipusz „*sorsa csak azért ragad meg minket is, mert a mi sorsunk is lehetett volna, mert születésünk előtt a jóslat ugyanazt az átkot mondotta ki ránk is*”.⁴⁹

⁴⁶ Sigmund Freud: A MINDENNAPI ÉLET PSZICHOPATOLÓGIÁJA. Budapest: Cserépfalvi, é. n. [1994.] 136. o.

⁴⁷ –LB [Lucilla Burn]: HEAD OF A WOMAN FROM A RELIEF. In: Lynn Gamwell and Richard Wells (Eds.): SIGMUND FREUD AND ART. HIS PERSONAL COLLECTION OF ANTIQUITIES. New York: State University, London: Freud Museum, 1989. 99. o.

⁴⁸ Sigmund Freud: ...GRADIVA. In: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK, i. h. 48. o. FSA X. 42. o.

⁴⁹ Sigmund Freud: ÁLOMFEJTÉS, i. h. 189. o.

Kihallatszik ebből az idézetből Freud tragikus antropológiája. Ő kétszeresen azonosította magát Oidipusszal: egyszer azért, ami minden ember átka, egyszer pedig csak azért, ami az ő kiváltságtalansága, hogy a nagy talányt megoldotta, tudományos eszközökkel felismerte az átkot. Nem csoda hát, ha gyűjteményében több Oidipusz- és Szfinx-ábrázolás található.

Noha Freud műveltsége – humanisztikus érdeklődése, irodalmi, történelmi olvasottsága, képzőművészeti, kultúrtörténeti tájékozottsága, kultúrurizmusa (de nem zeneszeretete!) – a századvégi, századfordulós Bildungsbürger tipikus humanista műveltsége, méghozzá igen magas színvonalon, s műgyűjtése és régészeti érdeklődése is közös gyökerű, mégsem mondható, hogy a kettőt hasonló módon foglalta volna bele életébe és művébe. Ezt nem is tehetné volna a miatt az elvi különbség miatt, amely a műkereskedelmi forgalomban piacra került műtárgyak és a régészeti feltárás – in statu nascendi – tárgyai között van. Még ha az előbbi is a földből került elő egykor, akkor újrakezdődött a története. Freud például igyekezett e történetet – a műtörténet szavával provenienciát – tisztázni, hogy elkerülhesse, ami a szakértők szerint nem mindig sikerült, a hamisítványokat. De a történetet szélesebb értelemben is fel lehet fogni, mint dekontextualizálódásuk és újrakontextualizálódásuk folyamatát. Maga a gyűjtő is újrakontextualizál. Kontextuális jelentése van – noha bizonyára kikerül a művészettörténet hatásköre alól – annak is, hogy Freud íróasztalán melyik tárgy melyiknek lesz a szomszédja, s miért áll a kis Athéna-szobor a középpontban.⁵⁰

A tárgyaknak a föld alá kerülve pusztta természeti létük van, a föld fölött történetük, amelyet a jelentéstulajdonítás történelmi változásai alakítanak. Ezért különbözik a föld fölött maradt rom is a kiásvott épülettől. Elhagyatott helyeken a rom visszaváltozik természetté. Földréteg kerül rá, benövi a vegetáció, vagy megkülönböztethetetlené válik a sziklaszirtről – így tűnt el hosszú századokra Maszada erődítménye a Holt-tenger mellett –, s még ha megmarad is valami belőle, nincs, aki lássa. Róma romjai egy eleven várossal való kölcsönviszonyban kerültek el ezt a sorsot. Nem maradtak kö-

⁵⁰ „Winckelmann, az archeológus, Goethe, Itália rajongója, Ekhmaton, a monoteizmus megalapítója, Mózes, az egyiptomi, Aiszkhiolosz, ősi családi tragédiák elbeszélője, Athéna, az igazság, a könyörület, a bölcsesség képviselője: mindez megtestesül e tárgyak gyűjteményében. Az, hogy Freud birtokolja őket, rámutat arra a vágára, hogy e világ egyetlen polgára legyen, aki bejárja a történelem és a kultúra múzeumát.” John Forrester: „MILLE E TRE”: FREUD AND COLLECTING. In: John Elsner & Roger Cardinal: THE CULTURES OF COLLECTING. London: Reaktion Books, 1994. 241. o. A Freud-gyűjtemény túlintertetésének ugyanakkor megvannak a maga veszélyei, hiszen a műgyűjtési szenvedélynek önálló dinamikája van, s csak néhány tárgy áll közvetlen, illusztratív kapcsolatban Freud elméletével; az Athéna-szoborról ez történetesen dokumentálható. De maga az, hogy művelt orvosok gyakran adták a polgári világban műgyűjtésre a fejüket, társadalomtörténeti jellegű tény; Freudot Charcot „házimúzeuma” impresszionálta, s még e sorok írójának orvos édesapja is anyagi erejéhez mérten buzgón gyűjtötte a régi képeket. S ha Freud eklektikus tájékozódását az imént hozzászövegelő nevezetes Terentius-mondással hoztam összefüggésbe, amely pszichoanalitikusként valóban jellemezte Freud szemléletét – *Homo sum; humani nihil a me alienum puto* (Ember vagyok; semmi emberi nem idegen tőlem) –, akkor megkérdendő, miért volt mégis korlátozott a kitekintése. Amire persze a személyes ízlés esetlegességein túl megint az a válasz, hogy ez a Bildungsbürger egy lehetséges, nagyjából tipikus ízléseggyűjtése volt a századfordulón. Szilágyi János György a gyűjtemény túlintertetésére ellen írott bírálatában a következőt mondja: „...a Freud-gyűjtemény darabjainak semmi közük a régészethez, eredeti összefüggésükből kiszakított, műtárgyakká vált darabok, amelyeket a közeli műkereskedésben vásárolt. Az eredeti, otthonában való elrendezésük semmi nyomát nem mutatja, hogy számára bármit is jelentett »régészésük«, ellenkezőleg: műkénéi váza mellett jó évezreddel későbbi groteszk terrakottafej, egyiptomi bronzok közt korinthuszi agyagvázát, a római üvegek vitrinének tetején hamis és eredeti kínai terrakottákat látunk; a töredékek iránti érdeklődésének éppúgy semmi nyoma a gyűjteményben, mint a legősibbhez való vonzódásnak: a századfordulón már jól ismert bronzkori szobrászat éppoly kevésbé érdekelte, mint az afrikai vagy középkori művészet.” A KIÁLLÍTÁS MINT ALIBI. In: Holmi, 1990/7. 836. o.

zömbösek az eltelt történelmi idő iránt, a város többszörösen körbenőtte romjait, és állandóan újraértelmezte a hely szellemét.⁵¹

A föld alá került épületek és tárgyak óráját leállítják, és megtalálásukkor újraindítják. Amit eltemetnek, afölde emlékjelet állítanak, ami betemetődik, az – legalábbis ideiglenesen – kiesik a kulturális emlékezetből. Ez adja a régészeti fölfedezés mélyebb értelemben vett szenzációját: egy történelmi világ hirtelen előbukkanása a semmiből. Legalábbis ez volt a XIX. század romantikus képzete az archeológiáról, amely még ma is hat ránk – például Fellini RÓMÁ-jában, amikor a földalatti építése során áttörnek egy falat, és hirtelen egy falfestményekkel teli római villában találjuk magunkat.

Ez a képzet tüzetesen foglalkoztatta Freud fantáziáját. Már a Dóra-tanulmányban létrehozta az analógiát pszichoanalízis és archeológia között: „*Tekintettel analitikus eredményeim hiányosságaira, nincs más lehetőségem, mint hogy kövessem ama kutatók példáját, akik olyan szerencsések, hogy az ókor felbecsülhetetlen, noha csonka maradványait hosszú betemettség után napfényre hozhatják. A hiányzó láncszemeket más analízisek mintája alapján pótolom, de a lelkiismeretes régészhez hasonlóan minden esetben megmondom, hol végződik a hitelesség, és hol kezdődik a saját konstrukcióm.*”⁵² A metafora rendkívüli mértékben elterjedt, például Foucault is úgy foglalja össze Freud tanait, hogy „*a neurózis a libidó spontán archeológiája*”.⁵³

Az archeológia mint a pszichoanalízis metaforája tulajdonképpen két hasonlatot kapcsol össze. Az egyik a felszínt ellentétbe állítja a mélybe rejtettel, és ennek mindkét diszciplínában sarkalatos jelentősége van. A másik összekapcsolja a neurózissal az archeológia által kutatott archaikus (primitív, prehistorikus) korok ismert párhuzamát a gyermekkorral. Freud forradalmi újítása a betegség hozzáadása az addigi analógiához, hiszen a történelmi fejlődés és az egyedfejlődés párhuzama, régi korszakok összehasonlítása a gyermek- vagy ifjúkorral gyakori hasonlat, sűrűn használják például a német klasszikában és romantikában, a „természeti” népek gyermeki voltának pedig jelentős szerepe volt a kolonializmus ideológiájában.

A metafora érvényességét korlátozza, hogy a felszíni és a mély jelentése alapvetően különböző a régészetben és a lélekelemzésben. A föld alatt rejtőző tárgyi világ kiesik az emlékezetből, és működése szünetel, a tudattalan tartalom kiesik a tudatos emlékezésből, és tovább működik, betegséget idéz elő. Freud 1909-es, a „patkányemberről” szóló esettanulmányában a tudatos és a tudattalan közötti ellentétet – az egyik kopásnak kitett, a másik változatlan, az egyik az erkölcsös személyiség alapja, a másik gonosz – a szobájában látható régiségekkel magyarázza betegének. „*Ezek itt voltaképp csak sárleletek, amiket a betemetés konzervált. Pompeji csak mostanában pusztul el, amióta feltárták.*”

⁵¹ A középkorban a római romokat „csodáknak», mirabiliának tekintették. De ugyanakkor magától értetődőnek. Az emberek nem ütköztek meg azon, hogy miképp kerültek oda, mikor épültek, vagy miért különbözik architektúrájuk az otthonostól”. Peter Burke: THE RENAISSANCE SENSE OF THE PAST. London, 1969. 2. o. Idézi Aleida Assmann: ERINNERUNGSRAUME. FORMEN UND WANDLUNGEN DES KULTURELLEN GEDÄCHTNISSES. München: Beck, 1999. 314. o.

⁵² Sigmund Freud: EGY HISZTÉRIA-ANALÍZIS TÖREDÉKE. In: Freud: A PATKÁNYEMBER, i. h. 15. o. BRUCHSTÜCK EINER HYSTERIE-ANALYSE. In: FWG, i. h. 169. o. Nem a nyilvánosságnak szánt formájában a hasonlat még korábbi. 1899. december 21-én Freud ezt írja Wilhelm FlieBnek egy pácienséről: „*Mélyen minden fantázia alá temetve egy őskori jelenetet találtunk (22 hónapos korából), amely minden követelménynek megfelel, és amelybe minden fennmaradó rejtély beletorkollik. Ez a jelenet egyszerre minden: szexuális, ártalmatlan, természetes stb. Még mindig nem merék hinni benne. Olyan ez, mintha Schliemann újra kiásta volna a mondabelinek tartott Tróját.*” Sigmund Freud: BRIEFE AN WILHELM FLIEB – 1887–1904. Frankfurt/M.: S. Fischer, 1986. 430. o.

⁵³ Michel Foucault: ELMEBETEGSÉG ÉS PSZICHOLÓGIA. Budapest: Corvina, 2000. 28. o.

Am világos számára a különbség: „*Pompejít ugyanis konzerválni igyekszünk, de az ilyen kínzó gondolatoktól nagyon is meg akarunk szabadulni.*”⁵⁴

Egy jóval későbbi írásában Freud így nyilatkozik a két folyamatról: amivel az analitikus foglalkozik, az nem pusztult el, hanem él. S e megszorítás után egy másik: a pszichében minden lényeges megőrződik; még az olyan dolgok is, amelyeket teljesen elfelejtettek, valamiképpen és valahol jelen vannak, csak betemetődtek, és elérhetetlenek a személy számára. Az archeológiában – mondja Freud – ez ritka szerencsés esetben fordul elő, például Pompeji vagy Tutanhamon sírja esetében.⁵⁵

Donald Kuspit az archeológiai metaforáról írott tanulmányában azt írja, hogy azokat a fizikai struktúrákat, amelyeket a régész feltár, „*soha nem lehet teljesen rekonstruálni, míg a pszichoanalitikusnak egy bizonyos értelemben semmit sem kell konstruálni vagy rekonstruálni: csak felfedeznie kell.*”⁵⁶ Kettős hibát látok ebben a tézisben. Egyrészt nem állja meg a helyét – noha Freud időnként hajlott erre az álláspontra –, hogy az analitikus „csak” felfedező, és nem hoz létre hermeneutikus konstrukciókat és rekonstrukciókat, másrészt viszont Freud számára éppen ez az alapja a két tudomány közötti hasonlóságnak. Számára Pompeji, Trója vagy később a Tutanhamon-sír felfedezése a régészet paradigmája, s gyanítható, hogy a metafora megalkotásának legfőbb oka a felfedező (ha tetszik, „konkvizistádor”) XIX. századi típusának szellemi és kulturális beállítottságával való rokonság érzete. A század e hősei (a földabrosz fehér feltjait eltüntető utazók, a terepmunkát végző természetmegfigyelők) között kitüntetett szerepe van az ásató régésznek, akinek e korai, romantikus típusát Heinrich Schliemann testesítette meg. (Ebbe a mítoszkörbe tartozik az is, hogy Jensen novellájának archeológus hőse mellett a másik „hochértelmiségi”, Zoë apja bogaras zoológus. A két tudományt összekapcsoló ősrégészet a darwinizmus révén a XIX. század második felének egyik legnagyobb szellemi izgalmát váltotta ki.)

5. Egy tovalépo leányalak

A régi fényképen, amely Freud rendelőjét ábrázolja, a dívány és a kandalló között ott látható a falon a Gradiva gipszmásolata. A londoni emigrációba is eljutott: ott a váróteremben függött. Freud 1907. szeptemberi római útjáról ezt írja feleségének: „*Gondolhatod örömet, amikor hosszú egyedüllet után ma a Vatikánban egy kedves ismerős arcot láttam. A felismerés azonban egyoldalú volt, mert ez a Gradiva volt, magasan a falon.*”⁵⁷ Magát a műtárgyat bizonyára ekkor vette először figyelmesen szemügyre; azelőtt Jensen könyvének címlapjáról volt ismerős.

Jensen sem ismerte az eredetét. 1907 májusában ezt írja Freudnak: „*A kis »fantázia-darab« eszméje abból a régi reliefből keletkezett, amely különösen poétikus hatást gyakorolt rám. Több kitűnő reprodukcióját is birtokolom a müncheni Narnytól (innen származik a címlapkép), de éveken keresztül hiába kerestem az eredetijét a nápolyi Museo Nazionaleban, s nem is talál-*

⁵⁴ Sigmund Freud: MEGJEGYZÉSEK EGY KÉNYSZERNEUROTIKUS ESETRŐL – A „PATKÁNYEMBER”. In: Freud: A PATKÁNYEMBER. NÉGY KLINIKAI ESETTANULMÁNY, i. h. 279. o. BEMERKUNGEN ÜBER EINEN FALL VON ZWANGSNEUROSE. In: FSA, II. ZWANG, PARANOIA UND PERVERSION. 50. o.

⁵⁵ Sigmund Freud: KONSTRUKTIONEN IN DER ANALYSE [1937]. In: FSA ERGÄNZUNGSBAND. SCHRIFTEN ZUR BEHANDLUNGSTECHNIK. 37. k. o.

⁵⁶ Donald Kuspit: A MIGHTY METAPHOR: THE ANALOGY OF ARCHAEOLOGY AND PSYCHOANALYSIS. In: Lynn Gamwell and Richard Wells (Eds.): SIGMUND FREUD AND ART..., i. h. 139. o. Vö. Eszter Kárpáti: FREUD AND ARCHEOLOGY: THE FREUDIAN METAPHOR. In: *East Central Europe* 24–25. 1997–98. 143. kk. o., további irodalmi hivatkozásokkal.

⁵⁷ Idézi Bernd Urban: EINLEITUNG. In: FTB, i. h. 30. o.

*tam meg soha, csak értesültem róla, hogy egy római gyűjteményben van.*⁵⁸ Ez a vallomás azt is elárulja, hogy Jensen a maga eredeti feltételezését kölcsönözhette hősének a relief pompeji eredetéről; ezért kereste Nápolyban. De tévhitéről már a novella megírása idején értesült, különben aligha ítélné Hanold a reliefet római zsánerképnek. Az elbeszélés csírája mégis ez az írói tévedés.

Jensen és Freud tehát úgy ír Gradiváról, hogy egyikük sem tanulmányozta az eredetit. S noha az autopszia hiánya csak műtörténésznek volna felróható, hiszen az író képzeletjátékához és a lélekbúvár értekezéséhez a műalkotásról való személyes tapasztalat nem elengedhetetlen, mégis, ez a tény kis adalék a századforduló művészeti recepciójához. A másolat és az eredeti nincs olyan rendkívüli távolságban egymástól, mint egy későbbi befogadásmódban (amelytől egyébként – ha nem tévedek – ma megint távolodunk), a reprodukciónak nincs az az ideiglenes, tájékoztató, előkészítő vagy emlékeztető funkciója, amely nem helyettesítheti az eredetit. A „*kitűnő reprodukció*”, amely Jensen tulajdonában van, vagy amelyet Freud később beszerez – a kifejezésbe évszázadok reprodukciós kultúrája szűrődik be: a birtokolt másolat esztétikai aurával bír –, magának az eredetinek a helyén áll, de legalábbis inkább képes helyettesíteni azt, mint ahogy a későbbi szemléletben megtehetné. Freud ugyan kényesen ügyelt műtárgyai eredetiségére, de ezt inkább a hamisítástól, becsapástól való félelem indokolta, hiszen maga is vásárolt és házimúzeumában kiállított másolatokat. Egy 1905-ös fénykép Michelangelo HALDOKLÓ RABSZOLGÁ-jának kicsinyített gipszmásolatával ábrázolja, háta mögött a falon pedig a Brancacci-kápolna egyik freskójának reprodukciója látható – Freud hivatásától nem függetlenül a TÁBITHA FELTÁMASZTÁSA.

A másolatok esztétikai hatásának viszonylagos felfüggesztése, feltételes módba tetele hosszú történet végeredménye, amelyben sok egyéb mellett paradox módon a reprodukciók tökéletesedése is szerepet játszott. Az együtthatók között bizonyára a görög szobrok római másolatainak felismerése és tekintélyük bizonyos mértékű csökkenése is jelen volt – még akkor is, ha az egyedi és/vagy régi másolat esztétikai státusa más, mint a jelenkori tömegtermelés reprodukcióié.

E folyamat néhány állomását a „Gradiva” szakszerű befogadástörténetében is nyomon követhetjük. Friedrich Hauser – aki a római replika mögött az eredeti görög alkotásra lát rá, 1903-ban még így ír a hármastól: „*Tekintsük meg ráérősen az alakokat, egyiket a másik után. Méltóképp csak akkor beszélhetnénk róluk, ha Winckelmann himnikus hangnemén szólalnánk meg. Mindjárt az első: az antik művészet kevés alkotásánál vesz olyannyira erőt a szemlélőn a tökéletesség érzete, mint ennél az illedelmesen lehajtott fővel tovalépbő leányalaknál.*”⁵⁹ Negyed évszázaddal később egy másik kitűnő tudós már nem gondol meghatározott görög eredetire (amelyet Hauser Praxitelész, Amelung Szkopasz körül keresett), replika helyett adaptációnak nevezi a reliefet, és egy provinciális klasszikus kori munkával való összehasonlítása kedvezőtlenül üt ki: „*...milyen elragadóan természetesk a redők a GJÖLBASI TÁNCOS-on, amint finoman megemeli öltözékének szegélyét, és összehasonlítva vele milyen mesterkéltséggel ugyanez a vatikáni római reliefen az összefutó vonalak sokaságával.*”⁶⁰ Újabb harminc év múlva a mértékadó monográfia szerzője hatáso-

⁵⁸ Idézi Bernd Urban, i. m. 22. o. Jensen egyébként – már csak Firenzében élő lánya miatt is – rendszeresen megfordult Olaszországban. Vö. még életében megjelent életrajzával: Gustav Adolf Erdmann: WILHELM JENSEN. SEIN LEBEN UND DICHTEN. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger, 1907.

⁵⁹ Friedrich Hauser: DISIECTA MEMBRA NEUATTISCHER RELIEFS, i. h. 87. o.

⁶⁰ Gisela M. A. Richter: THE SCULPTURE AND SCULPTORS OF THE GREEKS. New Haven: Yale University Press, 1940² [1929]. 181. k. o. Az említett mozdulat a relief *második* alakján látható.

deg kora hadrianusi stílusról beszél, feltételezve, hogy az i. e. 4. századi előképet is jellemeznie kellett a hűvösségnek és a plasztikai józanságnak.⁶¹

A hűvös, tartózkodó, idealizált tökéletességnek a Jensen-novella erotikus szimbolikájában – szembeállítva az ágyat nyikorgató Augustokkal és Gretékkel – fontos szerepe van. A fiktív archeológus, Hanold, meglepő módon megelőzi a valódit, Hausert, amennyiben ő kései római életképnek tulajdonítja a reliefet, és már nem látja rajta keresztül a régi nagy plasztikát. Jensenre azonban – bármi volt is a véleménye a Gradiva művészettörténeti státusáról – a mű poétikus hatást gyakorolt. Egyszerűséget, természetűséget, bájít észlelt benne, amely különösen a lány mozgásában fejeződik ki. S ha meggondoljuk, története is arról szól, hogy egy műalkotás hatása tökéletesen eltérhet a tudományosan megalapozott véleménytől. Hanoldé kétségkívül a befogadás szélsőséges esete – ő „beleszeret” a domborműbe –, de még ebben a szokatlan és túlhabzó hatásban is feltűnik egy általánosítható kritikai megfigyelés, a figura mindennapisága. *„Nem emlékeztetett benne semmi arra a sok fennmaradt domborműre, amely egy Venust, Dianát vagy más olimpiai istennőt ábrázol, és azokra sem, amelyek egy Psychét vagy nimfát. Sikerült benne testileg visszaadni – a szó nem alacsony értelmében – az emberit, köznapit, úgyszólván »mait«. Mintha a művész – ahogy manapság ceruzával odavetik a skiccet a lapra – egyenesen az élet után ragadta volna meg az agyagmodellben az utcán áthaladót.»*⁶²

A fentiek alapján nagyjából jellemezhető az a feszültségtér, amelyben Jensen számára a dombormű reprodukciója olyan vonzóvá vált, hogy történetet alkotott hozzá és róla. Klasszicizmus és realizmus, eszményi szépség és hétköznapi báj ellentéte ez, amely olyan módon egyesül egy tartózkodóan megformált szép alakban, hogy a plasztika hidegsége egyszerre értelmezhető kimért és elvont szépségeszéménynek, valamint ritka, de mégis mindennapi, szende, lányos, szűzies zárkózottságnak. A novella romantikus eleme, Hanold tévképzete persze szétszakítja ezt az egységet, hiszen az ő ideálisan aszketikus életében a gipszmásolat öncsaló tanulmányozása a mindennapi életet helyettesíti, s hiába áztatja magát azzal, hogy tudományos célból keresi a nők hasonló járását az utcán, fantáziáját csak addig köti le a domborművel kapcsolatos képzelgések pótcselekvése, amíg nem váltja fel a plasztika hideg anyagát hús-vér alteregója. Ez a gyógyulás számára meg is szünteti a műalkotás bárminemű jelentőségét; legföljebb személyes emlék marad.

Jensennel ellentétben Freud esztétikai viszonya konkrétan a domborműhöz nem rekonstruálható. Bizonyos, hogy az öröm, amellyel megpillantotta, részben valóban a személyes ismerősnek szólt. Tanulmánya megírása után azt írta Jungnak, hogy *„ezúttal tudtam, hogy a kis munka dicséretet érdemel; napos időben keletkezett, és magamnak is sok örömet szerzett. Semmi újat nem ad nekünk, de gondolom, azt megengedi, hogy örüljünk gazdagságunknak»*.⁶³

Pszichoanalitikusok szokásává vált a Gradiva másolatát várótermükben vagy rendelőkben kifüggeszteni.⁶⁴ Alighanem már Freudnál is szerepet játszott ez a cégérfunkció, elvégre a történetet Freud pszichoanalitikus gyógyítással értelmezte át. De sem

⁶¹ Vö. Werner Fuchs: DIE VORBILDER DER NEUATTISCHEN RELIEFS. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1959. 68. kk.

⁶² Wilhelm Jensen: GRADIVA, i. h. 1. o. Mindazonáltal felhívták a figyelmet az Aby Warburg számára oly fontos „nimfa”-alak és Gradiva hasonlóságára. Vö. Sigrid Weigel: ABY WARBURGS „GÖTTIN IM EXIL”. In: VORTRÄGE AUS DEM WARBURG-HAUS. Bd. 4. Berlin: Akademie Verlag, 2000. 94. k. o.

⁶³ Freud levele C. G. Jungnak 1907. május 27-én. Idézi Bernd Urban: EINLEITUNG. In: FTB, i. h. 24. o.

⁶⁴ Állítja Jones. Vö. Ernest Jones: THE LIFE AND WORK OF SIGMUND FREUD. VOL. 2. YEARS OF MATURITY. New York: Basic Books, 1955. 342. o.

a személyes emlék, sem a hivatással összefüggő jelkép nem lett volna elegendő, ha Freud magát a műtárgyat nem tudta volna integrálni esztétikai kultúrájába. Ám a kis klasszicista relief kitűnően beleillett abba a nagy tradícióba, amelynek Freud örököse volt, s amelyen nem kívánt túllépni. Elméletének szubverzív hatását a művészetre sohasem akceptálta, mindközönségesen nem értette. Azok a narratíva jövőjével terhes konzekvenciák, amelyeket a GRADIVA újraelbeszéléséből levontam, munkásságának nem tudatos rétegéhez tartoztak.

A Gradiva-recepciónak az az újabb köre, amelyet a Freud-mű Marie Bonaparte-féle francia fordítása és Jensen novellájának egy kötetben való megjelenése váltott ki a 30-as évek elején, a *szürrealista* Gradiva-mítosz volt, amelynek kialakításában részt vettek Breton, Dalí, Éluard, André Masson és mások. Az 1937-ben alapított szürrealista galéria a rue de Seine-en a Gradiva nevet kapta.⁶⁵ Nem tudom, hogy Freud ezekről a fejleményekről – Breton Gradiváról szóló írásáról (melyben Freuddal ellentétben csodálatosnak nevezi Jensen művét), Dalí Gradiva-rajzairól és -festményeiről – tudomást szerzett-e, de tanainak a szürrealizmusra gyakorolt hatásáról voltak ismeretei – olvasta Breton *LES VASES COMMUNICANTS* című könyvét –, és a szürrealista művészet tökéletesen idegen maradt tőle.

Minderről részletesebben beszélni szétfeszítené e tanulmány kereteit, de azt gyanítom, olykor tárgyát is. Dalí számos Gradivával kapcsolatos munkájában a Gradiva – szerintem – csak álomszerű névvé válik, s a kezében koponyát tartó mezítelen Gradivák, vagy a meredő, túldimenzionált hímveszejű Tell Vilmosttal (!) ábrázolt pornográf Gradiva, vagy az „*antropomorf romokat újrafelfedező Gradiva*” rajzai, illetve festményei⁶⁶ legföljebb a Jensen–Freud-féle GRADIVÁ-t a mozgalom számára fölfedező Breton, valamint Éluard, Gala (Gala-Gradiva, előbb Éluard, majd Dalí felesége) és Dalí magánmitológiájával áll összefüggésben.

Nem így André Masson 1939-ben festett s kitűnőnek látszó GRADIVA című képe, amely szoros összefüggésben van a történettel. Mivel a magántulajdonban lévő művet csak reprodukcióból ismerem, leírását átengedem elemzőjének: „*A festmény egy félig hús, félig márvány hatalmas asszonyt mutat márványtalapzaton elterülve, mintegy lebegve az alvás és a halál között. Az alap, amelyen ül, töredezik sarut viselő lába alatt, és széttartó két combja egy nyers bifszteket és egy kitárt, kagyló alakú vaginát tár fel. Az alak jobbján a háttérben egy tűzhányó tör ki, balján a falon sötét szakadék mutatkozik. A fal függőleges csíkja a figura megosztását sugallja, de a két felet vizuálisan egyesíti a márványos és húsos láb ismétlése, valamint a jobb térdet körberajzó méhek repülésének görbülete, amely visszatükrözi a bal oldalon a fejet körbevevő márványkar ívét. Az egész festmény lobogó vörös fényben úszik, amely egy a fal alján nőző pipacságyásban mélyül el.*”⁶⁷

Masson korábban görög mítoszokhoz fordult az álom, halál, erotika szimbólumait keresve. Az elbeszélés költői csúcspontját – Gradiva álombeli odahanyatlását – ábrázolja, elsősorban saját képi világának tradíciójára hagyatkozva új képi világot nyitott a történetnek. Mert a kép, amely Jensen képzeletét meghatározta, a vatikáni dombor-

⁶⁵ Vö. Jack. J. Spector: *THE AESTHETICS OF FREUD. A STUDY IN PSYCHOANALYSIS AND ART.* London: Allen Lane The Penguin Press, 1972. 156. kk. o., illetve Whitney Chadwick: *MASSON'S GRADIVA: THE METAMORPHOSIS OF A SURREALIST MYTH.* In: *The Art Bulletin*, 1970:52, 4. 415. kk. o. – mindkét hivatkozott műben további irodalommal.

⁶⁶ Reprodukcióit lásd például in: Robert Descharnes/Gillet Néret: *SALVADOR DALÍ. THE PAINTINGS. VOL. I. 1904–1945.* Köln: Benedikt Taschen, 1994. 170. kk. o.

⁶⁷ Whitney Chadwick: *MASSON'S GRADIVA...*, i. h. 415. o.

mű volt, s ugyanez maradt Freud elbeszélésében is. Masson hatalmas emlőjű óriás-asszonya azonban távolról sem emlékeztet a relief majdhogyanemtelen – mindenesetre lapos mellű – alakjaira (közülük a másodikról – akinek a feje hiányzik – régebben azt hitték, hogy fiú), a végtelenül kecses lábak helyett itt kifejezetten durva, vaskos láb tolakodik az előtérbe, és a járás, a kilépés visszafogott, egészen halk erotikája helyett a hús, a kagyló, a Vezúv kisülése közvetít erős és szembeszökő képzeteket. A torzítás, az alak kicsavart mozdulata, a nézőpontok és perspektívák picassói meghatározatlansága, a női nemi szerv-szimbólum rendkívüli felnagyítása és hívó-fenyegető szembe fordítása a nézővel, a márványtest, élő test ambivalenciája – halál, kéj, álom egyesítése: mind vita, és igen provokatív vita a látvány ama klasszicista tradíciójával, „diskurzusával”, amelynek Jensen is, Freud is részese.

De ezt a vitát nem lehetne lefolytatni, ha nem volnának közös alapok. Masson képe túlnő egy akár szubjektíven átértelmezett és saját erotikus karakterére szabott *illusztráción*, s abban sem merül ki, hogy a novella játékát a fehér aszfodólos sűrívirága és a vörös rózsza völgyvirága között a mák vörös álom-halál-kéj-virágára, a legyeket pedig (talán) méhekre cseréli. A képeknek *mindennek ellenére* van valami klasszicista karaktere. Whitney Chadwick közli Masson mintáját: meglepetésre egy szintén Hadrianus korabeli és szintén a Vatikánban föllelhető, de a reliefnél jóval híresebb szobrot, amelyet neveznek ALVÓ ARIADNÉ-nak, de CLEOPATRÁ-nak, DIDÓ-nak is.⁶⁸ (A két utóbbi név e szoborban is halál és álom együttes hatására utal.) A fej fölött átívelő kar, a fedetlen kebel, a saruval felövezett láb, a testhelyzet hasonlósága valóban szembetűnővé teszi az idézetet. Ezt a szobrot sokan csodálták és sokszor másolták; Masson Poussin louvre-beli kis viaszmásolatához kapcsolódott. Az idézet a hagyománnyal való dialógus fenntartását jelenti, az idézet kezelése pedig a hagyomány destruálását.

6. Konklúzió

Ez az olvasás- és múzeumtörténeti esettanulmány elsősorban Freud esetéről szól. Nem a pszichoanalitikusról és nem a pszichoanalízis alanyáról, hanem a kultúra egy olyan befogadójáról, akinek befogadómódja(i) – az életrajzi kutatások melléktermékeként – alaposan fel van tárva, az adatok és adalékok nagy mennyiségben és feldolgozva állnak rendelkezésünkre.

Jensen novellájának freudi recepciójában három típust különítettem el.

A) Az elsőt *dokumentatív befogadásnak* nevezem, amennyiben az irodalmi alkotás élet-dokumentummá válik, és ez a jellege élvez elsőbbséget. Freud és hívei úgy látják, hogy a GRADIVA az álomtartalmakban kivetülő neurózis dokumentuma; Freud ekképp interpretálja az elbeszélést. Ha a műalkotást dokumentumként fogjuk fel, akkor szűkegképpen csökken (de nem szűnik meg) a fiktitvása, s növekszik a hajlandóság arra (de normális esetben nem valósítható meg), hogy az alakokat, a történetet valóságosnak tekintsük. Jensen története tulajdonképpen éppen ezt a befogadómódot növeli fantazmagóriává, hiszen egy dokumentáris elem – a műalkotás öntudatlanul észlelt véletlen *hasonlósága* egy valóságos emberhez – hozza létre befogadójában azt a különös állapotot, amelyben ő nem elégszik meg a dombormű szemlélésével, hanem túlkapással kitör belőle: szertelenül meg akarja semmisíteni a dombormű ábrázolási fikcióját – részben az álommunka más természetű és árulkodó fikcióival, részben pedig a való életben.

⁶⁸ Vö. Walther Amelung: DIE SCULPTUREN DES VATICANISCHEN MUSEUMS. Bd. II. I. h. 636. o. Nr. 414. Taf. 57.

Ha Jensen novelláját a dokumentatív befogadasmód a fikciót mindig relativizáló példázataként fogjuk fel, akkor a hasonlóság kifejezése megvilágítja az ilyen befogadasmód helyét a művészetben: a *mimetikus* típusú műalkotások egyik befogadasmódja, illetve a mimetikus befogadás egyik esete ez. (A kettőt azért különböztetem meg, mert mimetikus műalkotásokat is lehet nem mimetikusán és nem mimetikus műalkotásokat is lehet mimetikusán befogadni.) Freud is nyilvánvalóan a novella – vagy HAMLET, OIDIPUSZ KIRÁLY, a KARAMAZOVOK – mimetikus természetéből indul ki. *Analizálja* Hanoldot, s nincs sok különbség a valóságos, élő páciensek és a fiktív irodalmi alak körtörténete között. (Aminek persze a másik oka, hogy a beteg a *körtörténetben* bizonyos mértékig fiktivizálódik.)

Nem osztom azt a nézetet, amely hermeneutikus naivitással vádolná és törvénytelennek tartaná az ilyen határátlépéseket a fiktív és nem fiktív között. Két okból. Egyrészt azért, mert a műalkotások befogadásának egy tipikus módja, amely sok mű megtervezett hatásmechanizmusára is jellemző, a fiktivitás és nem fiktivitás közötti játék. Ha ez a játék fennáll, normális esetben csakis a fiktivitás keretén belül állhat fenn, s ha „*esengtük Grandet Eugenia szerelmét*” (Juhász Gyula), tudjuk, hogy képzeletünk képzelt alakkal játszik. Freud számára is evidencia, hogy Hanoldról szóló körtörténetének végső kerete fiktív, csak hogy úgy gondolja, hogy az írók öntudatlanul felismerik és fikcióikban felidézik a lelki életnek azokat a valóságos mechanizmusait, amelyeket ő felfedezett és tudatosított. Másrészt az esztétikai befogadás alapvető funkciói közé tartozik, hogy a befogadott műalkotás *életmintaként*, egy életformával való dialógusként szolgáljon. A művészetnek ez egyik sarkalatos történelmi feladata volt, de meggyőződésem, hogy az esztétikai szféra elkülönülésével, az esztétikum önállósulásával, illetve a nem mimetikus jellegű művészetekben és művészi törekvésekben sem szűnik meg (az utóbbiakban nem a történettel, az alakokkal, hanem a művészi gesztussal vesszük fel a fiktív és nem fiktív határait relativizáló párbeszédet). Ez a funkció Freud GRADIVA-olvasatában jól látható: az analitikus értelmezést nemcsak a nagy körtörténetekben (Dóra, a patkányember, a farkasember stb.), hanem ebben a fiktív körtörténetben is azért hozza nyilvánosságra, mert a beteg emberiséget akarja meggyógyítani.

Fölvethető a kérdés, hogy akkor van-e egyáltalában különbség a GRADIVA-elemzés és Freud más esettanulmányai között. Az utóbbiakban valóságos élettörténetek bontakoznak ki (s hamar létrehozták olvasójukkal a párbeszédet – például a „patkányember” már Freud-lektűrök legalábbis futólagos ismeretében jelentkezik kezelésre, és nemcsak lélekgyógyászával, hanem ezekkel az előzetes ismeretekkel is kommunikatív kapcsolatban marad az analízis folyamán). A válasz egyik elemét többször érintettem már. Freud esettanulmányai a másik oldalról bontják meg a fiktív és nem fiktív közötti falat; kilépnek egy klinikai jegyzőkönyv státusából, és mint az olvasónak szánt életpéldázatok és tanúságtételek óhatatlanul magukra öltik a narratíva fiktív jellegét.

A dokumentatív befogadás azonban tagadhatatlanul kiválhat az esztétika köréből, s a műalkotás például a történelmi vizsgálódásban pusztán illusztrációként – történelmi dokumentumként – funkcionálhat, s fiktív alkotórészei kellő kritikával kezelve tényekké és adatokká változhatnak. Ám nem erről az – önmagában nem kárhozzatható – módszertanról van szó Freud esetében. A GRADIVA befogadása számára ugyanis – minden esztétikai fenntartása ellenére – esztétikai élvezettel járt, amelyet Junghoz írott idézett levelében (63. jegyzet) világosan meg is fogalmazott. A novella értelmezése sok örömet szerzett neki. Valóban, az esztétikai élvezet egyik jellegzetes típusa ez: a műalkotás által kiváltott eszmék gazdagságának örülni.

B) A befogadás második fajtáját *kreatív befogadásnak* nevezem; ezt vizsgáltam, ami-

kor a Jensen-történet freudi újraírásáról beszéltem. A kreatív befogadás megtöri a befogadási hagyományt, és nemritkán szakít is azzal a hagyománnyal, amelyben a műalkotás keletkezett. Mivel a tradíció fonalai elvékonyodhatnak és el is szakadhatnak, a műalkotások kontextusa alapvetően módosulhat vagy tökéletesen meg is semmisülhet, ezért gyakran a kreatív befogadás képessége tartja fenn vagy éleszti fel a múlt műalkotásait. Mégis, az uralkodó hagyománnyal szembeszegülő értelmezés gyakran hívja ki az illegitimitás vádját, gyakran tűnik anarchista hermeneutikának. Kétségtelen, hogy a Jensen-novella interpretációja Freud újraelbeszélésében átlépi a szűkebb értelemben vett irodalomtörténeti vagy kritikai jogosultság határát, és termékeny félreolvasássá válik.

Olyan félreolvasássá, amellyel – legalábbis ebben a korszakában – nehéz lenne Freudot szembesíteni. Hiszen még ott is, ahol expressis verbis javaslatot tesz a történet megváltoztatására – Hanold köszönje meg a felvilágosítást, és vegyen búcsút Zoétól (hozzátehetjük: kalapját levéve, mert úriember még a tűző napon sem beszélhet egy hölgygel fedett fővel) –, a kifogástalan polgári modor elleplezhette Freud előtt, hogy ez milyen gyökeresen változtatja meg a novella struktúráját. Csak mi, egy évszázad újabb olvasási tapasztalatával fölszerelve láthatjuk világosan a döntő fordulatot az abszurd elbeszélés irányába. Ugyanígy leplezhatték Freud előtt saját kifogástalan polgári modora és virtigli polgári ambíciói (professzúra, tudományos elismertség, műgyűjtemény, *Bildungsbürger* műveltség, művelődő utazások stb.) a tudatos és a tudattalan általa kidolgozott sematikájának hatalmas romboló energiáját. Ámbár e tekintetben is működik Freud ambivalenciája, s joggal utaltak a beköszöntő és programadó ÁLOMFEJTÉS Vergilius-mottójának súlyára: „*Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*” („*Hogyha nem lágyul a menny: Acheront verem én fel!*” – Lakatos István fordítása).

Mindenesetre a GRADIVA Freud-féle kreatív olvasata először is létrehozza a fent és a lent e topográfiaját, amely idegen Jensen novellájától, és aztán – ami még idegenebb – a lelki alvilág szempontjából értelmezi a történetet. Ezzel nem hozzáad egy újabb értelmezési tartományt, mint ahogyan korábban tette ezt Oidipusz és Hamlet esetében az ÁLOMFEJTÉS-ben, hanem kifejezetten megsemmisíti és kizárja azt a hagyományt, amelyben Jensen műve áll, s kezdeményez egy másikat. A GRADIVA-történet Jensen-féle elbeszélését és Freud-féle elbeszélését szó szerint egy világ választja el. Freud GRADIVÁJA a *freudi világ*, a freudi civilizáció szépprózájának megalapítása. Nem pusztán és nem is elsősorban azoknak az irodalmi alkotásoknak a megsejtésére vagy megjövendölésére gondolok, amelyek a lélektani ábrázolásban applikálták a Freud által feltárt tapasztalatokat. E tapasztalat sokkal általánosabb mozgósításáról van szó, lényegében arról, hogyan lehetett írni Freud előtt és hogyan Freud után.

Persze az, hogy Freud HAMLET-értelmezésében ráismerünk Hamletre, és GRADIVA-értelmezésében nem ismerünk rá Jensen művére, mond valamit a két mű erejének különbségéről. A kreatív befogadás mindig mérkőzés, küzdelem, összecsapás az alkotással.

C) Freud nem volt a freudi világ, a freudi kultúra embere. Nézzük meg a híres díványt, e kultúra szimbólumát. Freud rendelőjében – Bécsben is, Londonban is – gazdag mintázatú sirázi szőnyeg borította (mögötte a falon anatóliai kárpit), s rajta nagy, puha, színes bársonypárnák. Inkább pamlag, mint kerevet. A szobának ez az orientalista ízlésű fertálya a kényelem és elpuhultság képzeit idézi – tökéletes ellentétben azokkal a sorseseeményekkel, amelyeknek tanúja volt.

Jensen GRADIVÁ-jának mély vonzása nem a dokumentáris befogadásból keletkezett – ennek esztétikai öröme a feldolgozás folyamán jött létre –, s nem is az újraírás öntu-

datlan destrukciójából, amelynek új, lehetséges démonikus dimenzióiról éppen az irodalom tekintetében Freudnak sejtelve sem volt. Hanem a harmadik típusú, a *tradíció vezérelte befogadásból*.

Tradíciót természetesen lehet választani, s egy tradícióválasztás példája a vatikáni dombormű is; elvégre nem magától értetődő, hogy több száz évvel korábbi és nem is helybeli mintákat követ a szobrász. Ez nem az ősök tetteinek, szokásainak, látásmódjának, formaeszméinek folytonos repetíciója, hanem bizonyos értelemben az ősök lét-rehozása.

És mégis, amikor tradícióról beszélünk, nem a tradícióválasztás korántsem tradicionális gesztusára gondolunk, hanem valami megállapodottságra és otthonosságra, amelyet az azonosságtudat megalapozására és az azonosság felismerésére használunk. Ebben az értelemben a vatikáni dombormű valóban tradicionális mű, hiszen mintája nemcsak az ismeretlen görög munka volt, hanem egész kulturális környezete, amelyben azt a döntést, hogy a római kultúra tradíciója a görög kultúra legyen, már számos nemzedékkel korábban meghozták.

A XIX. század második felében az olyasfajta dombormű, mint amilyen a Gradiváé, egy ugyancsak számos nemzedékkel korábban meghozott döntés értelmében valamifajta *generálantikvitás* példánya és jelképe volt. Hasonlóképpen Jensen novellája is a német romantikának és klasszicizmusnak a század folyamán együttesen és egybekeveredve megszilárduló tradíciójában áll, annak példánya és lehetséges jelképe. Bizonyos jelentősége van annak, hogy sem a dombormű, sem a novella nem kiemelkedő műalkotás; a kiemelkedő műalkotások ugyanis éppen a tradícióból emelkednek ki: sohasem állnak benne teljesen egy tradícióban, hanem megalapítják, megtörik, módosítják azt. Természetesen ennek megítélése változhat történelmileg és egyénileg; az emi-nens művek katalógusa nem állandó. Tudós kutatója, Friedrich Hauser számára a vatikáni domborműtöredék eminens műalkotás – Jensen és minden bizonnyal Freud számára nem az. S láttuk, Freud számára Jensen műve sem volt az. Ám éppen ez a tradíció vezérelte befogadás jellegzetessége, hogy a „*magában nem különösen értékes*” vonzóereje nem csorbul – ugyanis a *miénk*. A kiemelkedő mű gazdagabb és tartalmasabb sokértelműségében mindig van valami nyugtalanító és idegenszerű, amely kihívja a tradicionális befogadást. Hívójeleit nem egyértelműen a tradíció adja le.

Írásom korábbi részeiben megpróbáltam összegyűjteni azokat a hívójeleket, amelyeket Jensen novellája kibocsáthatott a XIX. század második felében nevelkedett Bildungsbürger számára, akinek eklektikus és mégis igen szilárd tradíciójában az antik és német humanizmus egyesült kultúrája viszi a vezérszólamot, de jelen van a historizmus, a romantika és a felvilágosodás hagyatéka is. (Valamint világias zsidó elemek, polgári individualizmus, az egyéni, kalandos vállalkozások iránti lelkesedés stb.) Maga az antik dombormű ilyen hívójel, aztán az utazás Délre, Pompeji, Goethe-remiszcenciák. Ezek és hasonlók teremtették meg az otthonosságnak azt a légkörét, amely Freud GRADIVA-recepciójának kiindulópontja volt.

Megkockáztatom, hogy Sigmund Freud nemzedéke volt az utolsó, amely még kéte-lyektől mentesen és közvetlenül kapcsolódhatott a tradíció vezérelte befogadáshoz. Ez a közvetlenség egységes ízlést és egységes, univerzális kultúrát jelentett. A XIX. század végétől ez az egység felbomlott, erőltetett fenntartása provinciálissá vált, újrate-remtési kísérletei önellentmondást tartalmaztak. Nosztalgiát – azt hiszem, jogosan – érezhetünk iránta, de abba is belopószik valami ironikus, parodisztikus szólam.

Avagy nem illenek-e Gradiva történetére Karinthy Frigyes sorai?

*„A szeretóm fiús, görög leány,
Lányos, török fiú, ki egykor élt,
Ahol tajtékot Aagis öble hány.*

*És Athenben született auzgewélt,
De most közöttünk jár, bár ő egy antik,
Kíhez ma lelke esdve így beszélt...”*

Csengery Kristóf

MEGTALÁLJA-E MAJD?

Pazarolhatom, mérhetem, haladtát
sürgethetem vagy épp fékezhetem:
megfognom képtelenség. Itt haladt át:
most aztán elkapom! – nincs semmi sem

kezem között. Vagyok szűkében és
bővében – mikor hogy. Rugalmasan
simul rám, mint a gondolat. Ha rés
támadna rajta, megnézném, mi van

a résen túl. Kibújnék – félve persze
következménytől: lesz-e visszaút?
A titkos ország-elhagyó, ha mersze

fogytán, s fáradt fiúként hazafut,
megtalálja-e majd, mint azelőtt,
szülei házát, az ismert időt?

SÁRGA BIZTATÁS

Én néha azt hiszem, nem is vagyok.
De hát kell hogy legyek: jönnek a számlák.
Telefon, villany, víz – nem túl nagyok
az összegek, ám mégis megtalálják

az embert. Borítékban sárga csekk,
rajta név, lakcím, négy- vagy ötjegyű szám,
megnyugtató. El nem felejtene,
gondolnak rám. A hatóság, az hű ám!

Kurz und gut, létezem. Bár köztudott:
nálunk a hivatal holtakat is
tájékoztat, megkérdez, beidéz és

felszólít. Mégsem lehetek nyugodt?
A sok szép, sárga biztatás – hamis?
Most akkor vagyok vagy nem? Furcsa érzés.

Horváth Andor

OEDIPUS, A JÖVŐ EMBERE

(1) „*Talányfejtéshez nálad jobban ért-e más?*” (440.) – kérdezi ingerülten és gúnyosan Tiresias.¹ Kreon kezdeményezte, hogy küldjenek érte, hiszen „*Phoebus titkaiba lát*” (284.). Jön is, de nem akar beszélni („*Eressz haza! Könnyebben fogod hordani / Sorsod, s én is enyémet, hogyha szótfogadsz*”) (320–321.). Oedipus előbb kérleli, majd fenyegeti. Vitatkoznak, sőt veszekszenek. Tiresias most már kemény szavakat használ: részben, de csak részben feltárja az igazságot („*e föld szennye, akit átkoztál, te vagy*”, „*átka vagy a tieidnek*”) (353., 415–416.). A homály nem csökken, hanem növekszik, de immár van egy gyanúsított – maga a király, aki e szavak hallatán haragra gerjed. Oedipus újabb talány előtt áll, s Tiresias úgy is viselkedik vele, mint aki egy talány megfejtésére szólítja fel („*mert ki jól látott, vakon, / S ki gazdag volt, holdulva tapogatja majd / Botjával útját ismeretlen földeken*”) (454–456.). Sorsuk – jósolja ezúttal szerfölött ködösen Tiresias – rövidesen hasonlatossá válik.²

Tiresias ismeri az igazságot, de nem mondja el. Miért? Erről is sejtelmesen beszél: „*Nem sorsod az, hogy általam bukj. Ép elég / ehhez Apollo. Néki lesz majd gondja rá*” (476–477.). Túl egyszerű, túlon túl közönséges lenne, ha ő máris előadná az egykor történeteket: *ki kell deríteni*, mi történt, mert így határozott az isten. Nem pusztán az igazságról van szó, hanem arról is, miként kell megkínlódni érte. „*Jön, ami jön, ha hallgatásba rejtem is*” (341.) – mondja a jós önérzetesen és fenyegetően, mint aki szinte látja azt a *jövevetelt*, amelyet sietség nélkül ki kell *várni*, lépésről lépésre átélni, minden feszültségével, bizonytalanságával, szorongásával együtt.

¹ Az idézetek forrása: OEDIPUS KIRÁLY ÉS OEDIPUS KOLONOSBAN (fordította Babits Mihály), ANTIGONÉ (fordította Trencsényi-Waldapfel Imre). Lásd Sophoklés DRÁMÁI. Magyar Helikon, 1970.

² A találos kérdés – írja Tzvetan Todorov – gyakran meghatározáshoz hasonlít, mivel mindkettőnek egy szó és egy mondat szinonim viszonya az alapja. Mind a Szfinx talánya, mind Tiresias idézett mondata ilyen találos kérdés. Lásd Tzvetan Todorov: LA DEVINETTE. In: LES GENRES DU DISCOURS. Seuil, Párizs, 1978. 228.

(Rejtelmes Tiresias! Miért mondja: „*Ó jaj! Keserves átok tudni azt, amit / Nem-tudni jobb! éreztem én, de mégse jól / Tartottam meg... másképp nem volnék mostan itt?*” [316–318.] Tiresias arról beszél, mennyire nehéz jósnak lenni, ám mintha azt is sejtetné, hogy része van abban, ami történik, mivel talán fecsegett, elhintette a gyanú és a kételkedés magvait. Olyan ez, mintha az isteni bosszú két úton közeledne: egyfelől a dögvész félreérthetetlen jelekkel adja hírül a bajt magát, másfelől viszont elkezdődik a szavak eleinte érthetetlen játéka, amelynek fokról fokra meg kell világítania a baj okát.)

Oedipus megfejtette a talányt, és legyőzte a Szfinxet. Most azonban olyan talány előtt áll, amelyet megfejt ugyan, de ez a veszte. Egykor győzött a Szfinx fölött – és mindent megnyert. Most győz – és mindent elveszít. A Szfinx és a talány – maga a Végzet.³

A tragédia nem szól arról, mi is volt a Szfinx megfejtésre váró talánya. A források azonban ránk hagyományozták a találós kérdést. „*Melyik az az élőlény, amelyiknek hangja csak egy van, de lába hol kettő, hol három, hol négy, s akkor a leggyöngébb, amikor a legtöbb a lába?*”⁴ Az emberről van szó, aki gyámoltalan és esendő, amikor világra jön, majd újra ebbe az állapotba jut, miután férfikorában maga volt az erő és az élet. Férfikora kezdetén, amikor megfejtette a talányt, Oedipus tudta ezt. Ideje, hogy újra tudomásul vegye férfikora delelőjén.

Először ő bírta le a talányt, másodszor az bírja le őt. Először bebocsátást nyert az érett, tetterős férfikorba, másodszor kiűzetik belőle. A szimmetria hibátlan. Ismétlődés és megfordítás: az Idő és a Végzet játéka. A két talány is szimmetrikus és ellentétes: az elsőnek „gazdája” van, mármint a Szfinx, hiszen ő kérdez, és neki kell válaszolni, minden úgy zajlik, mint a párviadalban, lehet győzni vagy lehet veszíteni, a második viszont „gazdátlan”, sem azt nem tudni pontosan, kitől származik, sem azt, hová vezet a kérdés, csak azt tudni, hogy isteni büntetés áll mögötte. Az első: feladvány – személytelen és elvont, mint az örök igazság és a találós kérdés. A második: rejtély – személyes és konkrét, mint a büntetett és mint a Végzet. Az első megfejtése: *az ember*. A másodiké: *ő, az ember*.

Mindkettő megoldható: amaz éles ésszel, amely telibe talál, egyetlen villanással egymásba illeszti a széthúzó, széteső szavakat, és megtalálja a *bennük* elrejtett jelentést, emez úgy, hogy az értelem a tények nyomába ered, rendre lefejt róluk a félvezető látszatot, hogy eljusson oda, ahol jelentésük fogant – a jóslathoz. A Szfinx talánya az egykori jóslat visszája és tükörképe: megfejtésével születik az a *jótevő* Oedipus, akit a Város magába fogad és felemel, holott ő máris az a *gonosztévő*, akinek feje fölött ott lebeg az eljövendő ítélet, s akit, ha megérett az idő, a Városnak ekként kell megismernie teljes gyalázatában és szégyenében.

³ Graves szerint a Szfinxről szóló „anekdota” mögött olyan kép húzódik meg, amely „*a thébai szárnyas Holdistennőt ábrázolta*”, a találós kérdés úgyszintén képi ábrázolást magyarázó mese, ezúttal csecsemő, harcos és öregember képe sugallta, akik „*az Istennő-hármaság előtt hódolnak*”. Lásd Robert Graves: A GÖRÖG MÍTOSZOK. Európa, 1981. II. 11. Marie Delcourt viszont a mitikus hagyomány megőrizte szörnyetegnek tekinti. A legősibb változat szerint anyja a Föld belsejében szülte. Hésziodosznál Phix néven fordul elő, más szövegek Bix vagy Khphix néven említik. Anyja Ekhidna, aki fiával, Orthrosszal (!) nemzette, másutt Typhon vagy a Föld szerepel apjaként. A görög képzelet végül szárnyas nőalaknak látta, aki büntet vagy jutalmaz. Későbbi előfordulásai arra utalnak, hogy a Szfinx és Iokasté egyazon személy, vagyis a Iokastával kötött házasság szent frigy, *hieros gamos*. Lásd Marie Delcourt: OEDIPE OU LA LÉGENDE DU CONQUÉRANT. Les Belles Lettres. Párizs, 1981. 84–92.

⁴ Lásd Graves: i. m. II. 7. Delcourt szerint Oedipus a kérdésre saját nevével válaszol, sőt olyan hagyomány is van, mely szerint egyszerűen homlokára teszi a kezét, mintha „az emberre” mutatna, és a szörny magát a mozdulatot érti válaszként. Lásd Delcourt: i. m. 136.

Tiresiasztól halljuk: „Épen szerencséd hozta a bukást rád.” Mikor szerencsés e történetben Oedipus? Amikor megoldja a Szfinx talányát? Ha igen, akkor a mondat azt jelenti: az a pont, ahol az emelkedés kezdődik, egyúttal a bukás kezdőpontja is. Győzelem és felemelkedés, bukás és hanyatlás: egyazon pályáiv, méghozzá a megismerés két pontja között. Ez is a jóslat értelme.

A talány – a megismerés metaforája? Miért ne? A Szfinx talányának megfejtése: tudás, amellyel, immár a bűnbeesés után, felível a hatalom és a bűn története. A büntett talánya: tudás, amely visszatér erre a történetre, felderíti, és kivezet belőle. Azonos és ellentétes tudás, hiszen mindkettő olvasás és megvilágosodás, mindkettő megmenti a Várost – az első attól, ami kívülről fenyegeti, a második attól, ami belülről fertőzi. Az egyik inkább ihlet és intuíció, a másik inkább nyomozás, értelmezés, spekuláció.⁵

(2) Az idő és a Végzet szövetsége: a Végzet beírja magát az Idő rendjébe.

A ember számára három módja kínálkozik az Idő érzékelésének – írja Edmund R. Leach. Az első az ismétlődés. Halljuk a tetőről lehulló vízcseppeket. A koppanás ismétlődik, de a lehulló vízcsepp nem ugyanaz. A koppanások közötti szünetből értjük meg, hogy az egyik vízcsepp különbözik a másiktól. Szünet az, amit megelőz és követ valami: a szívverés, az óra ütése, újév napja. A második az öregedés, az entrópia. Minden élőlény világra jön, növekszik, megöregszik és meghal. Annyira egyetemes emberi élmény ez is, hogy szinte kérdéses, merőben különböző-e az előbbtől, vagy csupán azért foglaljuk a kettőt egyformán az Idő fogalmába, hogy a születést és a halált egyazon dolognak lássuk. Harmadik tapasztalatunk az Időről a ritmus, vagyis annak az érzékelése, ahogyan az Idő múlik – hol gyorsabban, hol lassabban. Elsődleges forrása maga a személyes élet, az oly általános emberi érzés, hogy az évek múlásával az Idő egyre sebesebben halad.⁶

Ha ezekben a fogalmakban gondolkodunk, Sophoklés tragédiájának központi kérdése a születés és a halál. Születésével Oedipus halálra (bukásra) van szánva, bukásában (halálában) pedig újjászületik – először úgy, hogy kilép abból a *sötétségből*, amelyben tévelygéselei lejártával bukásának be kellett következnie („*Most mindent látsz, de akkor majd csak feketét*” – jövendőli Tiresias) (419.), másodsor úgy, hogy a Kolonosba vetődő számkivetettet halála órájában elborítja az isteni kegyelem *fénye* („*Nem kívánhatnátok szebb halált*” – mondja róla megrendülten Antigoné) (OKo 1678.).

De halál és újjászületés – ellentétek násza – házassága is, hiszen benne új életeteket nemz, és egyben saját bukását nemzi. A fiúgyermekből férj lesz, apja és testvére a tőle származó gyermekeknek: ez a sorsában ellentétekre szakadt, ellentéteket eltörlő Idő. A mitikus gondolkodás fogalmaiban „szent frigy”, a polisz társadalmának képzetei szerint botrány és bűn.⁷

A tragédia történetének színtere a Város, a hős történetének háttere azonban a mítosz – a mű történelmi-politikai olvasatára ezért óhatatlanul rávetül az örökkévalón

⁵ Platón a PHAIDROSZ-ban (244–245.) éles különbséget tesz az „örjöngésből” (*mánia*) származó jóslás (*mantiké*) és a jelek józan vizsgálata alapján végzett jövendőmondás (*oiónisztiké*) között. A két módszer különbsége, pontosabban a műveletet kísérő tudatállapot alapján az elsőnek adja a pálmát, mivel „*az egyik istennőtől, a másik az emberi erőttől függ*”. Lásd Platón: ÖSSZES MŰVEI. Európa, 1984. II. 742–743.

⁶ Lásd Edmund R. Leach: CRITIQUE DE L'ANTHROPOLOGIE. Presses Universitaires de France, Párizs, 1968. 210–223.

⁷ A mitikus eredetű *hieros gamos* motívuma a keresztény középkor századaiban is tovább élt – például az alkimia is átvette. Az ellentétek olyan találkozását (*coincidentia oppositorum*) látta benne, amely egyszerre megsemmisülés és felszabadulás. Lásd Françoise Bonardel: PHILOSOPHIE DE L'ALCHIMIE. GRAND OEUVRE ET MODERNITÉ.

ősi. Az emberi élet születéstől halálig, szüntelen születés és halál között. „Az embernek saját megsemmisülését kell átélnie ahhoz, hogy eljusson az igazságig, hosszan kell időznie a végső, teljes megaláztatás állapotában” – írta Simone Weil.⁸

(3) Hogyan szólal hát meg Oedipus tragédiájában a Végzet az Idő fogalmaiban? Két ízben is a Kar szájából hangzik el a súlyos ítélet:

„Nyomodba ért a
mindent látó Idő” (1215.)

hangzik beszéde akkor, amikor az OEDIPUS KIRÁLY-ban már minden világossá vált, majd pedig az utolsó megpróbáltatás és a közeli megbékélés órájában így összegez:

„Nem születni a legnagyobb boldogság, de a második
Megszületve hamar megint
Visszasülyedni ahonnan jöttünk.” (OKo 1226–1228.)

Az Idő és az ember: üldöző és üldözött. A Végzet az Idő képében ejti foglyul áldozatát. Kétféle Idő van: az emberi élet földi, kis léptű, botorkáló ideje, illetve a világrend kozmikus, nagy léptű, irányított és rendezett ideje. Az ember látszólag szabadon mozog abban az időben, amelyet életnek nevez. Ez a szabadság azt is megengedi számára, hogy magasra törjön. Csakhogy saját életideje fölött ott vigyáz valahol a magasban az egyetemes Idő, amelyben beteljesedik a Végzet. *Utoléri* az embert: ez azt jelenti, hogy a vakon haladó emberi időre rávetül a *látó Idő*, amelytől amaz megvilágosodik, és gyökereesen *átrendeződik*. A nagyság eddig dicsőség volt – ezentúl gyalázat a neve, az elért magaslat immár a bukás mértéke, nem a felemelkedésé. Így tesz igazságot az Idő.⁹

Arról, ami az emberrel ekként történik, a tragédia valójában két értelmezést kínál. Senki se nevezze magát boldognak, ameddig el nem éri élete végső határát – így szól az első. Ha a magát boldognak képzelő emberre akkora szenvedés vár, mint Oedipusra, akkor jobb, ha az ember világra sem jön, vagy ha már megszületett, minél hamarabb elhagyja az árnyékvilágot – ezt mondja a második. Az első erkölcsi figyelmezte-

Presses Universitaires de France. Párizs, 1993. 212. Girard értelmezése viszont főleg mitikus vonatkozásait helyezi előtérbe. A különbségeket eltörölő erőszaknak tekinti már az apagyilkosságot is, hiszen a fiú és az apa közötti viszály ez utóbbit leszállítja az egyenlő, vagysis a testvér rangjára. Hasonlóképpen erőszak a vérferőtöző viszony is, minthogy az Oedipust teszi egyenrangúvá fiaival. Ez a megkettőződés Girard szerint az iker-motívummal analóg, amelyben a primitív vallások a természet megbomlott rendjének és az erőszak elhatalmasodásának a közönségre nézve veszélyes tünetét látták. Lásd René Girard: LA VIOLENCE ET LE SACRÉ. Grasset, Párizs, 1972. 13–62., 106–113.

⁸ Simone Weil: ÉCRITS DE LONDRES. Gallimard, Párizs, 1957. 34. Idézi Bonardel, i. m. 212.

⁹ Az „*ítélkező idő*” gondolata már Szolónnál megjelenik: „*Abból, miért a nép szavamra összegyűlt, / mit adtam én fel, míg minden célhoz nem ért? / Tanúm legyen, ha majd itélni fogsz, Idő, / az istenek nagy és kegyelmes anyja, Gé...*” Lásd G. S. Kirk–J. E. Raven–M. Schofield: A PRESZÓKRATIKUS FILOZÓFUSOK. Atlantisz, 1998. 188. Máig sem egészen tisztázott Khronosz, az Idő mint kozmogóniai alak eredete. Feltevések szerint átvétele a „*véget nem érő idő*” (*Zuan Akarana*) iráni megszemélyesítésének. Összekapcsolása, majd azonosítása a Zeuszt nemző Kronosszal későbbi fejlemény. Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 56. és 101., valamint Leach: i. m. 216–218. A görögöknek egyébként több szavuk is volt az időre: a „*mindig*”, „*valahányszor*” jelentésű Aie és az „*élet-tartam*”, „*időtartam*” jelentésű Aion szavak ellentétesek a világban ható idő kategóriáját jelölő Khronosz szóval. Lásd Granel: i. m. 250–251. 1. lábjegyzet.

tés, a második filozófiai tétel: közöttük nemcsak fokozati, hanem minőségi a különbség. Abban, hogy mindenkinek ajánlatos tudomásul vennie: nem csupán tőle függ jóléte és boldogsága, készenlétben kell állnia eljövendő megpróbáltatásokra, a józan mérsékletnek a sztoikusokat előlegező filozófiáját láthatjuk. Az élet fölé emelt nemléti viszont a szenvedésre adott radikális válaszként valami egészen más.¹⁰

Az emberrel az történik, amit a Végzet határoz. Az embernek, ha nem akarja, hogy az történjék vele, amit a Végzet határoz, legjobb meg sem születnie. Oedipus elköveti mindkét bűnt, amellyel sorsa már születése órájában megpecsételtetett. E sors látán a Kar arról elmélkedik, hogy jobb az embernek nem megszületni vagy keveset élni. A tragédia azért szólhat mindkettőről, mert a két állítás nem zárja ki egymást: ha valaki *ilyen fokon bűnös* anélkül, hogy tehetne róla, ha valaki *ilyen fokon szenved* anélkül, hogy megérdemelné, akkor a két tétel összefonódva egymást erősíti: az ember a Végzet játékszere, *éppen ezért* legjobb, ha meg sem születik.¹¹

A két tétel mégsem következik egymásból. Akinek meg sem kell születnie, az maga Oedipus. Az ő élete a Végzet játékszere. Ő a vétlen bűnös, és ő a szenvedésében résztvevő érdemlő. Amiért szenvedése résztvevőt vált ki, nem kell mindjárt azt gondolnunk, hogy mindenki bűnös, és minden élet a Végzet játékszere. Nem mindenkire vonatkozik tehát az a kijelentés sem, hogy jobb az embernek meg sem születnie. Az OEDIPUS KOLONOSBAN idézett helye így folytatódik:

„Míg virágozik az ifjúkor,
Karján ott ül a balgaság.
Baj nélkül ki megy át ezen? Kit nem ér el a fájdalom?
Harc, gyűlölet, viszály, csaták
S irígység; míg
a legutolsó,
míg a lenézett,
Koldus, erőtlén, árva öregség
Eljön, az átkok elöntenek, és a
nyomorúság veled hál.” (OKo 1229–1238.)

¹⁰ A sztoikus etika voltaképpen kétféle viszonyt állít fel bölcsesség és boldogság között. A bölcsesség erőt ad – írja Cicero –, „*hogy mindent, ami az emberrel történhetik, könnyen eltűrjünk*”, másfelől a bölcsesség, minthogy egyedül az teszi szabaddá az embert, maga a boldogság: „*Aki teljesen független, aki egyedül önmagára alapozza minden reményességét, csakis az lehet tökéletesen boldog.*” Lásd CÍCERO: A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSSZRÓL, ill. A SZTOIKUSOK PARADOXONAI. In: SZTOIKUS ETIKAI ANTOLOGIA. Gondolat, 1983. 253., 321. Epikurosz is azt állította – jegyzi meg Plutarkhosz –, hogy „*a bölcsesség olyanfajta jó, ami megteremt a boldogságot*”. Uo. 370. Platón a mértéktartást nevezi meg a boldogság feltételeként: „*A bölcsék is azt mondják, Kalliklész, hogy a közösség, a barátság, a rendezettség, a józan mérték és az igazságosság fűzik egybe az eget és a földet, az isteneket és az embereket.*” Platón: GORGÁSZ (507d–508a), i. m. I. 610–611.

¹¹ A mitikus hagyomány szerint Midasz királynak arra a kérdésére, hogy az ember számára mi a legjobb és legelőnyösebb, Szilénoosz így válaszolt: „*A véletlen és a gond / kérészéletű nemzetségének / szerencsétlen gyermeke, / miért készletsz arra, hogy elmondjam, / amit nem hallhatsz, / s számodra a legüdvösebb. / A legjobb számodra teljesen elérhetetlen: / nem megszületni, / nem lenni, semminek lenni. / A második legjobb viszont / – hamar meghalni.*” Idézi Thorwald Dethlefsen: OEDIPUSZ, A TALÁNY MEGFEJTŐJE. Magyar Könyvklub (h. n.), 1997. 66. A bölcséletben Empedoklész töredékei sejtetnek hasonlóan pesszimista látásmódot: (403.) „*Ó jaj, ó halandók nyomorult neme, ó fölöttebb szerencsétlen, / micsoda viszályokból és jajveszékésekből származtok!*”, (404.) „*Micsoda megbecsülésből és a jósors mekkora magasságából...*” Kommentátorai szerint „*Valószínű, hogy Empedoklész eszkatologikus mítoszt alkalmazott [...], hogy így fejezze ki meggyőződését, mely szerint a halandó létezés idegen és számalomra méltó állapot...*”. Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 454.

Meglehetősen bágyadt okoskodás ez a földre sújtott király szenvedése láttán – köz-helyek csokra arról, hogy élete bármely szakaszában mindenkit ér kellemetlenség, bal-szerencse, fájdalom. Egyedül az öregkor rajzolódik ki élesen e lamentálásban a való-di panasz hangján. Azért érdemes az embernek minél kevesebbet élnie, hogy ne érje meg az öregkort.¹²

(4) Végzet és Idő: a két fogalom közötti viszony mélyen beleíródik a tragédia szer-kezetébe.

Az OEDIPUS KIRÁLY cselekménye két tételen nyugszik. Az első így szól: a Várost sújtó dögvész oka a múltban keresendő. Valamikor bűntény történt, annak tettesét kell meg-lelni, hogy elháruljon a baj. Ezzel kezdődik és voltaképpen mindvégig erről is szól a tragédia. Már javában folyik a kutatás, amikor felhangzik a második tétel: a jóslat sze-rint Oedipusnak az (volt) a végzete, hogy megölje apját és feleségül vegye anyját.

Az egykori gyilkosság felkutatására épp annak kell vállalkoznia, aki a tettet öntudat-lanul elkövette. Ez színpadi látványként roppantul hatásos, de a lényegét illetően nincs különös jelentősége. Hatásos, mert látjuk Oedipust, amint elindul visszafelé az Idő-ben, és egyszer csak szembetalálkozik ifjúkori önmagával, aki közeledik az Időben a végzetes csomópont, a hármassút, a bűntény színhelye felé. A látvány feszültségét meg-sokszorozza az a körülmény, hogy aki a bűnös felderítésére vállalkozik, rövidesen rá-jön: a nyomok saját személyéhez vezetnek. Ez teszi oly dermesztővé a történetet, de nem ez benne a lényeg.

A lényeg ugyanis a tragikus cselekmény kettős tétje: egyfelől az, hogy a bajoknak forrásuk van, másfelől az, hogy a bajoknak megjósolt forrásuk van.¹³ A Városra nehéz idők járnak, és az istenek figyelmeztetése szerint a baj csak akkor hárul el, ha feltár-ják eredetét. Ez a kutatás rövidesen ahhoz a felismeréshez vezet, hogy a jóslat eleve ki-jelölte Oedipus életútját, és a jóslat be is teljesedett rajta. Oedipus a bajok forrását ku-tatja, és eljut a saját sorsát előlegező jóslathoz. Úgy kezdi, mint aki a köz érdekében szenvtelenül nyomoz az igazság után, és úgy végzi, mint az Igazság áldozata. Mivel egyszerre nyomozó és bűnös, személyében a tragédia két tétje egybeesik. Pontosab-ban: a második felülmúlni látszik fontosságban az elsőt. Mit jelent ez?

A tragédia explicit, látványos síkján nagyobb nyomatókat kap az a tétel, hogy aki-nek a jóslat balsorsot jövendöl, azon be is teljesedik a jóslat. A tragédia implicit néző-pontja – a Város nézőpontja – szerint ennél fontosabb azonban a másik tétel, hogy tud-niillik a bajok forrása felderíthető és elhárítható.

Két állítás vonul tehát végig és ütközik meg egymással a tragédiában. Az egyéni lét-re vonatkozik az egyik: a megjósolt sorsot elkerülni nem lehet. A Várost érinti a má-sik: a közösséget sújtó baj okát fel lehet tární. Ez utóbbihoz nem mellékesen hozzátar-tozik: a bajok oka a múltban keresendő. Ha az OEDIPUS KIRÁLY-t „az ember tragédiájá-nak” tekintjük, mondanivalója végtelenül pesszimista. Ha a közösségi sors drámáját látjuk benne, egészében derülátónak kell mondanunk, mivel azt demonstrálja, hogy a Város *végzsűkség esetén* tud védekezni a múltjából eredő fertőzés ellen. Az egyéni sor-

¹² Az embereket sújtó annyi más szerencsétlenség mellett a szomorú öregkor is Pandóra „ajándéka”. Lásd Jean-Pierre Vernant: MYTHE ET PENSÉE CHEZ LES GRECS. Éd. la Découverte, Párizs, 1988. 59. De az öregkor nemcsak sötét színekben jelenik meg a görög tragédiában. „Örülsz a napnak. És apád nem, azt hiszed? / A len-ti létben, úgy hiszem, hogy hosszú lesz / időnk. Az élet kurta, annál édesebb” – válaszolja fia, Admétosz szemrehányó szavaira Pherész. Lásd Euripidész: ALKÉSZTISZ, 690–692.

¹³ Prométheusz tette nyomán határozta el Zeusz, hogy törvénné teszi: minden jogtalanságot fel kell tární és meg kell büntetni, minden elkövetett tettért fizetni kell. Lásd Vernant: i. m. 60.

sot meghatározó Végzet elháríthatatlan. A közösségnek azonban nem végzete van, hanem múltja, a múlt pedig csak annyiban végzetszerű, amennyiben bevallatlan, azaz bűnököt rejteget. (A tragédia a színre vitt történetet rendszerint a régmúltba visszanyúló bűnök és átkok egésze sorozatának tulajdonítja.)¹⁴

A bünténynek nem azért kell napvilágra kerülnie, mert az emberek nem tudnak anélkül élni, hogy ismernék az igazságot. Hosszú évek telnek el, és a Város nem mozdul. Dögvésznek kell sújtania ahhoz, hogy a már-már feledésbe merült gyilkosság elkövetőjét keresni kezdjék. A sötét múlt pusztá baleset mindaddig, ameddig az emberek tudják ugyan, hogy ami megesett, rút és elítélendő, de azt is látják, hogy következményei nincsenek. Fel kell támadnia a múltnak, valóra kell válnia a büntetben rejtőző fenyegetésnek ahhoz, hogy a Város cselekedjék. A Város, vagyis ezúttal éppen a király, Oedipus.

Abban tehát, hogy a Végzet őt szemelte ki áldozatának, ismét csak két motívum fonnódik egybe. Nem kellett volna megszületnie, mert *neki* jobb lett volna a nemlétnben maradnia, mint saját életét végigélnie. De nem kellett volna megszületnie azért sem, mert akkor nem zúdított volna annyi szerencsétlenséget *a Városra*. Siralmas minden ember sorsa, aki megöli apját, és nőül veszi anyját – de Oedipus tragédiája arról szól, hogy ez egy (illetve két) királlyal történt, ennél fogva államügy.¹⁵

(5) Államügy tehát a kérdés, mit ér a jóslat. Az Oedipus születésére vonatkozó jóslat státusa hol nyíltan, hol leplezetten éles vita tárgya a tragédia első részében. E vitának négy résztvevője van: Oedipus, Iokasté, Tiresias és a Kar.

Lehet-e hinni a jóslatban, kell-e hinni benne? Iokasté határozottan kétkedő. Polybos halálhírére, amely cáfolni látszik a feltevést, hogy Oedipus megölte apját, így kiált fel:

*„Te lány, szaladj, ahogy csak tudsz, vidd hírül a
Királynak ezt! Oh istenek jóslatai,
Hol vagytok?” (945–947.)*

¹⁴ Miféle átok nehezedik a Labdakidákra? A választ ezúttal nem annyira az ősök bűneiben, mint inkább kiletükben kell keresni. Oedipus őse, Théba alapítója, Kadmosz volt az, aki megölte az Arész forrását őrző kígyót, s ezzel magára haragította az istent. (A kígyó talán Arész fia!) Athéné parancsára elvetette a szörnyeteg fogait, s a földből ekkor kikeltek a „Vetett Emberek”, akik azonnal öldökölni kezdték egymást, úgyhogy végül csak öten maradtak életben. Egyikük, Khthoniosz, anyai ágon szintén Oedipus őse. A „Vetett Emberek” a hésziodoszi bronzkor jellegzetes képviselői, féktelenül harciasak és kegyetlenek, minden cselekedetüket a *hübrisz* diktálja. Oedipus egész családjának élete ilyenformán Arész isten jegyében áll, aki egyébként, nem mellékesen, Érisznek, a viszály istennőjének fivére. Ezért folytatódik a Labdakidák története Oedipus tragédiája után a fiai közötti véres háborúskodással, ezért emlegeti a Kar, a „gyűlölet” és a „viszály” okozta pusztulásukat siratva Arészt, „*a zord osztály-tevőt*” (Aiszkhülosz: HETEN THÉBA ELLEN, 910., 934–937.). Ezért mondja Sophoklés Polyneikése apja átkával dacolva: „*Némán kell mennem szörnyű végzetem elé*” (OKo 1404.). A titok, amelyet a halálba induló Oedipus azzal a meghagyással bíz Théseusra, hogy élete végéig senkinek el ne árulja, épp ezen a végzetten *túlra* mutat, hiszen arra nézve nyújt biztosítékot, hogy „*Akkor városod sohasse dulja föl / A sárkányfögből szórt nép*” (OKo 1533–1534.). Ez az a titok, „*melyhez szóval érni nem szabad*”, mondja róla előbb, majd utána: „*csak ha életed / végéhez érsz, monddad el annak, aki majd / helyedre ül*” (OKo 1526., 1530–1532.): a titok itt ama legbecesebb szó, formula, ima, amelyet emlegetni nem szabad, csak egyszer, az átadás (beavatás?) órájában kiejteni. Lásd Graves: i. m. I. 283–291., Vernant: i. m. 31–35., 146–148., 386–387.

¹⁵ Ha a születendő gyermekről azt gondolták, hogy bajt hozhat szüleinek vagy a közösségre, a görög törvények értelmében szabad volt kitenni, de megölni nem. Mihelyt megszületett, kosárba tették, és vízre bocsátották, vagy kivitték egy hegyre, és sorsára hagyták. A legnevezetesebb „kitett gyermek” Parisz, Helena elrablója. A motívum olykor fényre hivatott személyt jelöl (például Dionüszosz, Télephosz, Deukalion). Lásd Delcourt: i. m. 37–64.

Miután pedig Oedipus is tudomásul vette annak halálát, akit apjának vél, folytatja a megkezdett elmélkedést:

*„Mit borzadozzon, féljen, aki pusztá sors
Rabja s előre semmit sem lát biztosan?
Legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud.
Te sem remegj, hogy anyád szeretője légy.
Álmaiban már sok ember szeretkezett
Saját anyjával. Aki ilyet nem nagyon
Vész szívre: csak az túri könnyen életét.” (977–983.)*

Iokasté kételkedő – ellentmondásosan. A jóslat, mondja, csalóka és megbízhatatlan, mint az álom. De azt is vallja, hogy van kimért emberi sors, amelyet elkerülni nem lehet. „Vaktában élni” annyit tesz, mint látszólag szabadon cselekedni, miközben nem kétséges, hogy lépteinket tőlünk idegen erők vezérlik. Iokasté oly módon nem hisz a jóslatban, hogy közben maga is tudja: az emberi sors rejtélye nem átlátható, igazsága felől egyedül az istenek döntenek. Ezért fohászodik hozzájuk:

*„S mivel az én tanácsom rajta nem segít,
Phoebus, ki itt közel vagy, óh Farkaskirály,
Hozzád jövök új áldozattal esdeni,
Hogy hozz minden bajunkra szent föloldozást!” (917–920.)*

Oedipus hozzá hasonlóan kételkedik a jóslatok megbízhatóságában:

*„Aj, haj! mit ér hát, asszony megkérdezni még
A jós Pythó oltárát, és a madarak
Légben rikoltó hangját? Hisz szerintük én
Lennék apám gyilkosa; pedig ő a föld
Alatt pihen már; íme! én meg itt vagyok
S kardhoz se nyúltam – hacsak az nem ölte meg,
Hogy reám vágott: s így lettem halála én.
Ő sírban már, s magával vitte e bolond
Sem mirevaló jóslatoknak hitelét.” (964–972.)*

Ami Oedipus idézett szavaiban meglepő: a kételkedés a születésekor elhangzott jóslatról áttevéődik a jelenre, illetve a jövőre. Nem volt érdemes és ezután sem érdemes hinni a jóslatnak. Holott Oedipus eleinte nem így gondolkodik. Tiresiaszsal való találkozásával világít rá arra, hogyan lesz *hülehagyott*. Az imént még „a jósiszten és a rég / halott király harcosszövetségese”-nek vallotta magát (244–245.), s a hívására érkező Tiresiaszt is úgy köszönti, mint akiben teljesen megbízik:

*„Ne sajnáld hát madár szavából, vagy ha más
Útját a jóslásnak tudod, mentsd meg velem
Magadat és a várost, ments meg engemet!
Mentsd meg a véres hulla bal fertőzetét!
Minden reményünk benned!” (310–314.)*

A *feltétlen hit* azonban rövidesen meginog, amikor Tiresias, ha nehezen is, de enged a felszólításnak, és őt magát, Oedipust jelöli meg mint a bajok forrását. A király durván szembefordul mind vele, mind az általa mondottakkal:

„Nem tudtam, hogy ily örülléssel jössz, azért
Hivattalak, másképp aligha teszem ezt.” (433–434.)

Tiresias ezúttal higgadtan, fölényesen, *ijesztően* válaszol – visszautal a még csak általa ismert jóslatra:

„Előtted már csak »örült« vagyok. Lám, apád
Bölcsnek hitt hajdan és anyád is, aki szült.” (435–436.)

A jós megingathatatlan, és, ha úgy tetszik, párbeszédük során az ellentétes utat teszi meg, mint Oedipus. Együtt érző aggodalommal, a jövőendő fájdalmak emberi előérzetével érkezik („*Ó jaj! Keserves átok tudni azt, amit / nem-tudni jobb!*”), az elvadult vitában önérzetesen hivatkozik kilétére („*Loxias szolgálja vagyok, nem tiéd*”) (410.), és magabiztosan távozik, mint aki tudta, mi fog történni, és tudja azt is, mi van még hátra:

„Megyek, de előbb halljad, amiért jöttem. Én
Nem rettegek arcodtól. Rajtam nincs erőd.
[...] – Menj be most, tünődj
Szavamon, és ha rajtakapsz, hogy nem igaz,
Akkor mondd, hogy már jóslásra vak vagyok!” (447–460.)

A történetek értelmét az egykori jóslatban kell kutatni, az ezután történendők pedig a most elhangzott jóslatban foglaltatnak („*mert ki jól látott, vakon... tapogatja majd botjával...*”). Tiresias személyében a tragédia félreérthetetlené teszi: mindenképpen kulcsa a jóslat.

A Kar így nevezi: „*Zeus édes ígéje*”, „*isteni Szentszó*”, „*szent parancs*” (151., 157., 476.). Letéteményesei az istenek, földi hírnöke pedig „*az isteni jós [...] kiben egyediül él az igazság*” (297–299.). Noha a Kar követni látszik a történet fordulatait („*mit tudom én, mi az igaz*”, „*szorong a lélek*”) (486., 834.), rövidesen, még mielőtt tisztázódnék minden, visszatér korábbi meggyőződéséhez, hogy az igazság a jóslatban van, és most *ő maga jósol* („*Már a jövőt / látom én és Olymposra jósolom...*”) (1089.).

(6) AZ OEDIPUS KIRÁLY A BŰN ÉS A BÜNTETÉS KÖZÖTTI OK-OKOZATI ÖSSZEFÜGGÉS TÉTELEZÉSÉRE ÉPÜL. Ezzel kezdődik a tragédia, ez irányítja az egész cselekményt. A Várost meg kell menteni a pusztulástól. Ezért fényt kell deríteni az igazságra. A világban uralkodó törvények szabják meg, hogy ennek így kell lennie, azok a törvények, amelyek fölött Apolló és Diké őrökdi.¹⁶

¹⁶ Kozmikus rend, amely a természetben foglaltatik, és nem valamely isten hatalmán nyugszik: ez Diké, az Igazság. Lásd Vernant: i. m. 406., ill. a diké-hübrisz viszonyról: 19–106. Összetettebb értelmet tulajdonít neki Héракleitosz 211. töredéke: „*Tudni kell, hogy a háború közös, és az igazságosság viszály, és minden dolog viszály és szükségszerűség révén történik (kai dikén erin, kai ginóména panta kai erin kai khreón).*” Mindenben háborúskodás (*pólemosz*) és viszály van, mondja a bölcselő, és a kommentár hozzáfűzi: „*nevezik még úgy is, hogy diké, a »kijelölt út« [...], azaz a viselkedés természetes szabálya.*” Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 289–290.

Az Oedipus sorsát előíró jóslat csupán kerete, de nem értelme ennek az összefüggésnek. Nem azt mondja a jóslat, hogy azért öli meg apját, mert megszületik, hanem azt, hogy a gyilkosság így lesz *lehetséges*. A gyilkosság nyomán viszont így lesz *szükségszerű* a büntetés. A lehetséges, a valószerű és a szükségszerű viszonyát kell szemügyre vennünk ahhoz, hogy feltáruljon az okok és következmények láncolatának értelme.¹⁷

Minden a jóslaton fordul meg, ugyanis a jóslat a mértéke annak, hogy az emberek tisztelik-e az isteneket vagy sem. A jóslatban való kételkedés: gőg, az pedig minden bűn forrása.

A jóslatban való kételkedés azért gőg, mert annak az önhitt emberi tévképzetnek a kifejeződése, hogy a jövőnek nincs szerkezete, azaz nem végzetszerű. Ez azért tévképzet, mivel a jövő szerkezetére nézve elégséges bizonyíték, hogy *a múltnak van szerkezete*. Az OEDIPUS KIRÁLY arról szól, hogy miután a múltban az történt, amit a jóslat előre vetített, ebből mindenki megértheti, hogy a jövőben is az történik, amit az emberek a jóslatból megtudhatnak.¹⁸

Mit jelent az, hogy a múltnak szerkezete van? Egyáltalán: mi a múlt?

A múlt nem egyöntetű, hanem kétféle. Múlt az, ami volt, de nincs többé, eltűnt, elenyészett, emléke is alig maradt. De múlt az a valami is, ami fennmaradt, nem tűnt el nyomtalanul, nem semmisült meg ereje. Egyfelől: békés, ártalmatlan, hatástalan dolgok halmaza. Másfelől: békétlen, ártó, ható dolgok halmaza. E második: élő halmaz, ez a múlt *szülés és születés*. „*E máj nap szül és veszt el tégedet*” (438.) – mondja a királynak Tiresias: Oedipust most szüli a múltja a rá váró jövőnek. A múlt azért *nem múlt el*, mert benne a jövő már *készen áll*, bár egyelőre még feltáratlan.¹⁹

A múltból/a múltról a jövő felé tekintő titkos beszéd: ez a jóslat. Tiresias *megjósolja Oedipus múltját* – vagyis a rá váró jövőt. A jóslat az Idő két dimenziójában teremt rendet, de ez a rend lényegét tekintve ugyanaz: egyrészt előadja, hogyan lett a jövőből múlt, másrészt előlegezi, hogyan lesz a múltból jövő. Retro-spekció és pro-spekció,

¹⁷ Ananké egyszerre szükségszerűség és Végzet. Parmenidész szerint (305.) „*Meg fogod ismerni [...] a körülfogó eget is, / hogy honnan keletkezett és hogyan kötötte gúzsba az őt vezető Ananké, hogy tartsa a világok határát*”. Lásd Kirk–Raven–Schofield: i. m. 378–379. A pamphüliai Ér túlvilági útjának elmondását Platón annak az „*oszlopszerű fény*”-nek a leírásával zárja, amely „*az égboltozatot összetartó kötelek [...] az égboltozat egész területét átfogja, e kötelek végére van akasztva Ananké orsója*”, az orsó Ananké ölében forog, körben pedig ott ül a három Moira. Lásd Platón: ÁLLAM, 616c–617b, i. m. II. 703–704. A fátum – kommentálja Platón egyik szövegét Pseudo-Plutarkhosz – „*rendelés és törvény, amennyiben – az állam törvényeihez hasonlóan – meghatározza a történések következményeit*”, és igaznak kell tekinteni azt az állítást, mely szerint „*Minden a fátum szerint való*”, *ha azonban, ami valószínűbb, a fátum szerint levés nem mindenre, hanem csak a következményeire vonatkozik, akkor nem állíthatjuk, hogy minden a fátum szerint van, még akkor sem, ha minden a fátum szerint van*”. Ebben a gondolatmenetben kap helyet a lehetséges, az esetleges és a véletlen összefüggésének vizsgálata. Írása utolsó részében olvasható: „*a jóslás művészetét az egész emberiség nagy becsben tartja, mivel létezése egybefonódik az istenével*”. Pseudo-Plutarkhosz: A FÁTUMRÓL, uo. 397–414.

¹⁸ A természeti jelenségek tisztelete helyett olyan jelek olvasása, amelyekben „*az ember mint tudatlan áll a tudó istennel szemben*” – Hegel szerint ebben áll az orákulumok szerepeltetésének jelentősége a görög irodalomban. Lásd G. W. F. Hegel: ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK. Akadémiai Kiadó, 1980. II. 32–33.

¹⁹ Ricoeur emlékeztet rá, hogy a múlt fogalmának jelölésére Heidegger a „*Vergangenheit*” szó helyett a „*Gewesenheit*” szavakat használja, s e választást azért tartja fontosnak, mert szakít egy nyelvtani eredetű kértéltelenséggel: „*A múltról ugyanis azt mondjuk, hogy már nincs, de volt. Első megnevezésével eltűnését, hiányát emeljük ki. De minek is a hiányát? Azt az igényünket, hogy hassunk rá, hogy »kéznel legyen« (Zuhanden). Második megnevezésével azt emeljük ki, hogy mindenesetül korábbi bármely datált eseménynél, amelynek emléke fennmaradt vagy elveszett. Korábbi náluk, és ez nem korlátozódik arra, hogy elmúlt-múlt gyanánt (Vergangenheit) hatalmunkon kívüli áll, hanem úgy is korábbi, hogy ezáltal megőrződik. Ami egyszer volt, azt semmi sem teheti sosem voltta.*” Paul Ricoeur: LA MÉMOIRE, L'HISTOIRE, L'OUBLI. Éd. du Seuil, Párizs, 2000. 573.

vissza- és előrettekintés – Tiresias úgy műveli mindkettőt, mint a történetek szükség-szerűségébe való belelátás tudományát.²⁰

Oedipus születéséről a jóslat nem azt mondta: megöli apját, és ezzel dögvészt szabadít a Városra. Csak annyit árult el: ha világra jön, akkor apja gyilkosa lesz.²¹

Dögvész azért van, mert Laios gyilkosság áldozata lett. Tulajdonképpen mindegy, ki ölte meg, a Városra azért sújt le az isteni bosszú, mert elmaradt a büntetés. Lehetséges gyilkosai között Oedipus a leginkább és a legkevésbé valószínű.²² Amikor a jóslat őt választja erre a szerepre, akkor az ekként (tehát kétértelműen) valószínűt abszolutizálja a szükségszerű formájában. Miért őt, és miért így?

Két axióma találkozik itt. Az egyik a tragédia jelen eseménysorának axiómája: a feltáratlan gyilkosságért az istenek keményen büntetik a Várost. A másik a jóslat axiómája a születendő gyermekről, a majdan apagyilkos Oedipusról. A tragédia e második axiómát úgy csúsztatja az elsőre, hogy ezzel a nyilvánvalóan szükségszerű (bűn–büntetés) alapozza meg a lehetségest/valószerűt, bár a látszat fordított. A tragédia látszólag úgy működik, mintha minden Oedipus születésével kezdődött volna. A tragédia valóságosan úgy működik, hogy minden az elmaradt büntetéssel kezdődik. A Végzet a szükségszerűség szava, de nem a lehetséges okság (születés–gyilkosság), hanem a kényszerű okság (gyilkosság–dögvész) tárulkozik fel benne.

Amit a színpadon látunk, az egyrészt a kibontakozó cselekmény, másrészt a fokról fokra feltáruuló előzmények. A cselekmény oksora úgy vezet vissza az előzmények sorozatához, mintha valamennyi részlet szükségszerű viszonyban állna egymással. Holott a jóslat előlegezte büntény olyan oksági viszony, amely az isteni önkény módján létesít összefüggést Oedipus születése és Laios halála között. De az isteni akarat teremtette összefüggésként ez csöppet sem alacsonyabb rendű a másiknál, amely bűn és büntetés szükségszerű kapcsolatát tételezi. A tragikus cselekmény perspektívája szerint a kérdés így szól: miért bünteti az isten a Várost? A büntetés azért van – közli a felkeresett jóshely –, mert az istenek nem tűrik, hogy a bűnt ne kövesse büntetés. Ez az emberi értelem számára is érthető és elfogadható, noha az intés módja rendkívül kemény. Ami Oedipus sorsát illeti, az az emberi értelem számára kevésbé átlátható, de ugyanúgy az istenek akaratából ered. Az Igazság ereje az istenektől való – az ő adományuk a jóslat is. Márpedig aki nem hisz a jóslatban, az megteheti azt is, hogy nem hisz az Igazságban. Az emberek önmaguktól nem szánják rá magukat, hogy felderítsék az igazságot.²³

²⁰ Tiresias nemcsak jós – benne maga a tudás testesül meg. Ezért lehet az egyedüli, aki Perszeponé jóvoltából az Alvilágban is megőrzi tudatát és emlékezőtehetségét. Másfelől története Kallimakhosz ÖTÖDIK HIMNUSZ-ában megőrzött változata szerint Tiresias azért vesztette el szeme világát és nyerte el a jóstehetséget, mert a bölcsesség istennőjét, Pallasz Athénét pillantotta meg ruhátlanul. Lásd Nicole Leraux: LES EXPÉRIENCES DE TIRÉSIA. LE FÉMININ ET L'HOMME GREC. Gallimard, Párizs, 1989. 16–19., 253–271.

²¹ A kérdésre, hogy Oedipusnak miért kell apját megölnie, „JAJ EMBEREK, EMBEREK!” OEDIPUS ÉS A VÁROS című frásomban próbáltam választ keresni. Lásd DOMBORMŰ. ESSZÉK, TANULMÁNYOK POSZLER GYÖRGY 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA. Liget Könyvek (2001). 86–94.

²² Királyi dinasztiák történetében apák és fiak rivalitása gyakran volt pusztító gyűlölet forrása. Lásd Elias Canetti: MASSE ET PUISSANCE. Gallimard, Párizs, 1966. 257–261.

²³ A Kar szavait kommentálva („Már sorvad a jóságokban jó hitünk...”) Jan Kott ezeket írja: „Úgy érezzük, hogy az OEDIPUSZ KIRÁLY-ban a Kar megértette a tragédia lényegét. Ha az apagyilkosság és a vérfertőzés nem felülről (ez a »felülről« szó hirtelen szó szerinti értelmet nyer) származó jóslatok beteljesülése, ha nem a világ nagy törvényszerűségének megnyilvánulási formája, akkor nem egyéb véletlennél, a mindennapi »balesetkrónika« egyik közönséges eseménye.” Lásd Jan Kott: ISTENEVŐK. VÁZLATOK A GÖRÖG TRAGÉDIÁRÓL. Európa, 1998. 128. Nézetünk szerint a Kar épp annak az aggodalomnak ad hangot, hogy ha az emberek nem hisznek a jóságokban, akkor „semmi se lesz szent”, ami végromlásba döntené a Várost, de szerencsére nem így van.

A tragédia látszólag arról szól, hogy Oedipusnak szenvednie kell, mivel az volt eleve megjósolt sorsa, hogy szerencsétlenségbe döntse önmagát és a Várost. A tragédia valójában arról szól, hogy a Városnak szenvednie kell, mivel királyát megölték, és a büntetés elmaradt. Nem egy jóslat van, hanem kettő. A történet azzal kezdődik, hogy megtudjuk, mit üzen Apolló, miért sújtott le a Városra az istenek haragja. Később értesülünk róla, hogy Oedipus sorsát is végigkíséri egy jóslat. A tragédia kulcsa a büntetés indoklását tartalmazó jóslat. A Város végveszélyben forog, ezért ezt a jóslatot a királytól a legutolsó közemberig mindenki komolyan veszi és teljesíteni akarja. A másik, egykor semmibe vett, félresiklott jóslat, amely Oedipus balsorsát jövendölte, úgy tapad hozzá e másodikhoz, mint hátborzongató, önkényes, kategorikus analógia, amely azt hirdeti, hogy az Idő és az Igazság tudása az istenek kiváltsága, ami pedig ebből az emberek szeme előtt megmutatkozik, annak a Végzet nevet adják.²⁴

(7) A jóslat leginkább a jövőbe mutat, a jós azonban a múltba is belelát. Ha most csupán ez utóbbira gondolunk: a jóslat az emlékezet ellentéte. Másvalaki tudja azt, ami velem történt, én viszont nem tudom.

Oedipus sorsában az értelmezők leginkább azt a hőst látják, akinek megjövendölték a rá váró jövőt, és az be is teljesedett. Holott alakja legalább ennyire beszél valami másról is: ő az, akit megfosztottak múltjától.

Oedipus nem tudja sem azt, hol született, sem azt, hogy kik a szülei. Oedipus nem tudja, hogy ő kicsoda. Pontosabban: tévesen tudja, mivel múltja nagyobbik, fontosabb része ismeretlen, vagy eltitkolták előle. Neki azonban nincs tudomása arról, hogy mit nem tud.

Amikor a múlt egy részlete felmerül az ismeretlenségből („*cserélt gyerek*”, mondja rá egy ivócimbor) (780.) – megütközik, és tájékozódni próbál. A jósda azonban múltjáról hallgat, csak jövője titkát közli vele.

A jóslat szava két ízben dönti el sorsát – mindkét alkalommal úgy, hogy *magára hagyja* jövőjével. Először világra jötté órájában. Születése tényében mi sem lenne rendkívüli, ha a jóslat nem mondta volna meg előre, hogy nem kell megszületnie. Ám mihelyt megtörtént az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie, az emberek nem tudnak semmi jobbat tenni, mint megpróbálják meg nem történné tenni a megtörténtet. Akár dicséretes, akár elítélendő, az *emberi* ezúttal a *tehetetlenség* szinonimája: a gyermeket nem megölik, hanem kiteszik, ennél fogva nem elpusztul, hanem megmenekül, azaz nem kívül kerül a jóslaton, hanem a védtelenség állapotában a közepébe vettetik, mivel csak jövője van, de múltja nincs. Megölte volna apját, feleségül vette volna anyját, ha a jóslat kitervelte jövő mellé adnak múltat is neki, vagyis ha otthon marad? Vagy elkerül ugyan otthonról, de tudja, kik a szülei? Amikor az emberek a fenyegetőnek látott jövőtől való félelmükben eltörlik a nyomokat, összekuszálják a szálat, elnémítják a múltat, máris nagy erővel azon fáradoznak, hogy többé semmi se állja útját a fenyegető jövőnek.

Másodszor ifjúként dönti el sorsát a jóslat. Oedipus menekül Polybos házából, ne hogy teljesüljön a jövendölés, holott elég volna kiderítenie, hogy nem Korinthosban született. Élhetne minden baj nélkül vélt szülei mellett, de ő előretekint, nem hátra. Megtudja, mi vár rá, és el akarja kerülni – de nem ismeri a múltját, és szándéka emi-

²⁴ „...s őt, tudása és akarása ellenére, megragadja tettének végzete, amelyet ő nem ismer, de az istenek igenis ismernek.” Hegel: i. m. 33.

att meghiúsul. A jövőnek nincs értelme, ha semmi nem köti tisztán látott, rendezett múlthoz. Oedipus *értelmetlenül* menekül – és a jóslat beteljesedik.

A jövő tudása a múlt ismerete nélkül: ez Oedipus végzete. Élete akkor dől el, amikor múltjáról a kelleszténél kevesebbet („*cserélt gyerek*”), jövőjéről viszont a kelleszténél többet tud („*e föld színére türehtetlen fajt hozok / és saját apámnak leszek gyilkosa*”) (780., 792–793.). Mintha múlt és jövő olyan lenne, mint két óriási tartály, amelyben az erők rendes körülmények között egyensúlyban tartják egymást. Ennek az egyensúlynak van híjjával az ő élete – múltja olyannyira erőtlen, hogy Oedipust magával sodorja a jövő. Így lesz apja gyilkosa és anyja férje, él a bűn és a dicsőség állapotában mindaddig, amíg az őt mozgató életerő (*dünamisiz*) irányt nem változtat, s az egyre halmozódó „szennyes” múlt el nem borítja a jövőt.²⁵

Régóta tudja már, hogy kicsoda, mert van maga teremtette múltja, és nem fél a jövőtől, mert azt képzeli, hogy kitért előle. De eljön az óra, amikor kiderül, hogy múltja nem az, aminek tudja, s a rettegett jövő is mögötte van már, az maga az előtte még ismeretlen múlt. Nincs tovább, vissza kell fordulnia. Oedipusnak végre *lesz teljes* múltja.

Akkor teljesedik be a jóslat, amikor helyét átveszi az emlékezet. A félelmetes jövő megszűnik, mihelyt a múlt szétszört, elrejtett, felcserélt darabkáiból helyreáll a történet.

Oedipus a jövő embere: ez a végzete. Az istenek akaratóból úgy kell élnie a világban, mint aki azt hiszi, hogy csak jövője van. Nem az ő jövője félelmetes – minden jövő az, ha az ember anélkül tart feléje, hogy hátranézne. A jövőt nem a jövőben kell elkerülni, hanem a múltban, de mivel az emberek ezt nem tudják, ezért könnyen félreértik az istenek jóslatait.

(8) Tulajdon cselekedetei öntudatlan aktora: Oedipus a hiányzó Alany. Hiányzik az embereknek – senki sem tudja, *ki* ölte meg a királyt, *ki* vette feleségül az özvegyet – és hiányzik önmagának – ő sem tudja, *kije* a meggyilkoltnak, *kije* asszonyának. Szorultságában a Város egy *személyt* keres, s eközben ő megtalálja saját *azonosságát*: jelenvaló Alannyá válik.

Visszatalálása ismeretlen, *eredeti* önmagához: felismerés és azonosulás, önmegtagadás és feltámadás. Akinek a világ eddig merő válasz volt és tett, annak egyszeriben minden átváltozik kérdéssé. Alanyisága ebben a kérdező habitusban „ölt testet”. Kérdéseire most tulajdon bűnös múltja a válasz. A kérdésnek pedig azért szükségszerű tárgya a bűn, mert így válhatik létesülő alanyisága szubsztátumává a „lényegi játék”.²⁶

Oedipus élete mindeddig a személytelen objektivitás terében telt: minden cselekedete, öntudatlanul elkövetett bűneit is beleértve, egyszerű esemény, semleges művelet, pusztá dologiság volt számára. Mostantól kezdve minden tette és bűne, egész élete *szubjektíválódik*, azaz *alárendelődik* neki. Apja meggyilkolása, házassága anyjával *alul marad*, ő pedig végre *földre kerül* annak, ami eddig irányította.²⁷

²⁵ Erő, amely mozgat és a mozgás maga, a *dünamisiz* része (oka vagy tényezője) minden változásnak. Teremt és átalakít, ellentéteket helyez szembe egymással, és ezáltal módot ad az értelemnek, hogy válasszon. A *dünamisiz* görög képzetének alakulásáról és ennek kapcsán a személyiségfogalom európai történetéről lásd Martine de Gaudemar: LEIBNIZ. DE LA PUISSANCE AU SUJET. Librairie Philosophique J. Vrin, Párizs, 1994. 33–50.

²⁶ „A tiszta én »transzcendencia az immanenciában« – írja a husserli fenomenológiát kommentálva Lévinas –, *annak a tartománynak a működése által önmagát konstituáltan, amelyben a lényegi játék lejátsszódik.*” Emmanuel Lévinas: A MEGJELENÍTÉS CSÖDJE. In: FENOMENOLÓGIA ÉS/VAGY EGZISZTENCIÁLFILOZÓFIA. *Athenaeum*, 1993/1. 113–114.

²⁷ „A klasszikus művészetben pedig [a jóslatok] *lényegileg azért kapnak helyet, mert benne az emberi egyéniség még nem érte el a bensőségnek azt a csúcstát, amelyen a szubjektum tisztán önmagából határozza el magát a cselekvésre.*” Hegel: i. m. 33. Tegyük hozzá: Oedipus azért különös eset, ellentétben például Oresztésszel, mert a jóslat nem azt közli róla/vele, mit kell tennie, hanem azt, hogy mit nem kellene.

A Végzet hatalma addig tart, ameddig az ember eltúri-elszenvedi, hogy cselekvő tárgyként mozogjon a létezők világában. Oedipus azért a Végzet tárgya, mert a világot maga is a rideg tárgyiasság állapotában veszi birtokba. Ezen a viszonyon kell túljutnia ahhoz, hogy megtudja, ő ki, hogy megértse, mi történik a világban. A világban az történik, ami vele, *az emberrel* történik, az ember pedig, akivel *ez* történik: ő. A létezőre irányuló gondolat mint a világot átrajzoló erő megteremti a „*minden objektivitásnál objektívebb szubjektivizmus*” terét.²⁸

(9) Még véget sem ért a „nyomozás”, még nem is tudni pontosan, ki a bűnös, de a Kar már mindentudón összegez:

„A góg a zsarnok
 ágya. A góg, ha
 Felfuvódva dórén eltelik
 A sokkal, ami se helyes, se hasznos,
 Fölhatol a
 legmagasabb
 Csúcsra, hogy szurdék kényszerekbe hulljon,
 Hol semmi kapaszkodó
 Láb nem segít. De a szent
 Alázat harcát városomért
 védje az égi Kard!” (872–880.)

És mindjárt utána ismétlődik: „Azt aki gögben él, [...] Kerítse kezébe a Végzet...” (882–885.)

A motívumok egyikét Oedipus szájából is halljuk a mű záróakkordjaként:

„...nézétek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!” (1527.)

De miért emleget a Kar „gög”-öt? Arról az Oedipusról beszél, aki dühében az imént oly durván bánt előbb Tiresiasszal, majd Kreonnal? Aligha hihetjük, hiszen itt már büntetéséről van szó – az istenek pedig egykori tetteiért büntetik. Valójában egymást érték a Városra mért büntetések. Már a Thébát sanyargató Szfinx is büntetés volt, bár a tragédia szövegéből nem derül ki, vajon Labdakosz vagy Laios idézte-e elő.²⁹ Oedipus jövetelével Laios életének vége szakad, de folytatódik ugyanaz a királyság. Házassága Iokastéval annak jelképe, hogy átveszi apja örökét, „beházasodik” ugyanabba a királyságba.

Góg volt a fel nem derített bűntett? Góg már apja meggyilkolása? Góg – egész uralkodása? Góg a nemzetség története, amelyből ered? A tragédia látszólag nem szól erről.³⁰ Pusztán annyit mond: ahol a Végzet lesújt, ott góg van. A gögben pedig: vi-

²⁸ A kifejezés Lévinas már idézett gondolatmenetében szerepel. Lévinas: i. m. 115.

²⁹ Noha egy ízben a Kar szájából elhangzik, hogy Oedipusra a „*Labdakidák bosszúja vár*” (425.).

³⁰ Girard véleménye szerint igenis szól, mégpedig főként a kezdő jelenetekben. „Az erő, amely a három férfit [Oedipus, Tiresias, Kreon] *beleerántja a konfliktusba, nem más, mint az illúzió, hogy mindegyik fölötte áll a másiknak, vagy, ha úgy tetszik, a bennük munkáló hübrisz.*” Girard a „*szimmetrikus konfliktus*”-t tekinti a tragédia szervezőelvének: Oedipus és Tiresias, Oedipus és Kreon vitájában úgy uralkodik el az erőszak, hogy az a rend és a vallás alapjait veszélyezteti, és előre vetíti Eteoklés és Polyneikés fegyveres viszályát. Girard: i. m. 102–109.

szály, amely pusztít, és újabb vizályokat szül.³¹ Vizály – szükségyszerűség – igazságosság: ez a világ rendje, ahogyan azt egykor a bölcselő megmondotta.³²

Szakács Eszter

ÉJSZAKAI PART

Egy éjszakai part zúg a fülemben.
Naptól vörös bőrt fűszál, pergő homok súrol.
Egy éjszakai part zúg a fülemben.

Örvénylő tömegből nézek, mint kongó kútból.
Vagy gyorsulva zuhanó liftben állva.
Örvénylő tömegből nézek, mint kongó kútból.

Akinek a zuhanó lift a háza,
ugyanúgy álmodja mindig, semmit se másít.
Akinek a zuhanó lift a háza.

Kiszakadt. Elment. Úgy hiányzik, úgy hiányzik!
Mint víz alatt, lélegezni egész nap.
Kiszakadt. Elment. Úgy hiányzik, úgy hiányzik!

Hová tart ez a víz alatti évszak?
Homályból, könnyből, haragból érlelve össze,
hová tart ez a víz alatti évszak,

suttogásnak, hallgatásnak nyara vagy ősze?
S hullámként hova fut ki minden tettem?
Suttogásnak, hallgatásnak nyara vagy ősze.

Egy éjszakai part zúg a fülemben.

³¹ Az OEDIPUS KOLONOSBAN érezhető különbséget tesz a Polyneikés emlegette Végzet („Némán kell mennem szörnyű végzetem elé”), illetve a fogalom Antigoné általi használata között („Látod, magad váltod be így, amit apád / Jövedöl, hogy egymás kezétől hulltok el”) (OKo 1404., 1424–1425.).

³² Ricoeur emlékeztet arra, hogy az ANTIGONÉ-ban a Kar utolsó szavai a bölcsességet magasztalják: „Bölcs belátás többet ér / Minden más adománynál. / Az isteneket tisztelni kell, / Göggel teli ajkon a nagy szavak / Nagy romlásra vezetnek – / S józanná nem tesz, csak a vénség.” (A1347–1352.) A tragédia nem egyszerű erkölcsi tanulságot kínál, hanem előbb megzavarja a látást, majd arra kötelezi a *gyakorlat* emberét, hogy a cselekvés tudatába foglalja bele a tragikus bölcsesség tudatát. Az Igazságnak tulajdonképpen a hatalom és az uralkodás viszonyában beállott torzulást kell helyreállítania – épp ezért zárul az ANTIGONÉ a „bölcs belátás” (*to phronein*) dicséretével. A „dőre szenvedés” (*pathem to deinon*) ellentéte az „okosság” (*euboulia*). Lásd Paul Ricoeur: SOI-MÊME COMME UN AUTRE. Seuil, Párizs, 1990. 281–300.

Margócsy István

PETRI ÉS AZ IRÓNIA

Engedjék meg, hogy egy régi történet felidézésével kezdjem: 1988-ban, a nyár elején az ELTE Esztétika Tanszéke nagyszabású, több művészeti ágra kiterjedő kortárs művészeti fesztivált rendezett, s ennek keretén belül szerveztük meg a mai (akkori) líra napját is. Tudományos konferencia is tárgyalta a költészet akkor aktuálisnak látszó kérdéseit, néhány nem érdektelen előadás is elhangzott, de a legizgalmasabb esemény mégis a konferencia utáni, váratlan nagy sikert aratott költői est volt, mikor is – abban a korszakban még nem teljesen megszokott módon – igen sok jelentős költő gyűlt egyszerre össze (többek között Oravecz Imre, Rakovszky Zsuzsa, Ferencz Győző, Tábor Ádám, Nádasdy Ádám), hogy a meglepően nagy számban megjelent nagyon figyelmes és hálás közönségnek verseiket felolvassák. Petri Györgyöt is meghívtuk, ő azonban épp Berlinben tartózkodott, s így jó előre lemondta a részvételt; hogy azonban az est mégse múljon el az ő költészeti jelenléte nélkül, felkértük Vallai Pétert, aki akkoriban már több alkalommal fellépett Petri verseivel, hogy, úgymond, helyettesítse a költőt. Legnagyobb meglepetésünkre azonban az estre mégis megérkezett Petri György (egy nappal hamarabb hazajött Berlinből), s az est első szereplőjeként hosszan fel is olvasta verseit; mivel azonban már Vallai is jelen volt, az est záróaktusaként ő is elszavalt jó pár Petri-verset. A hatás és a siker megdöbbentő és frenetikus volt: ugyanis lényegében ugyanaz a verskorpusz (ha nem is mindig ugyanaz a vers) hangzott el két, egymástól gyökeresen eltérő előadásban. Petri a nyári meleg idő ellenére is hosszú fekete kabátban ült a színpad közepén, s halkán, maga elé morogva, elmélkedően, tagoltan, enyhén cinikus melankóliával, egyszerűen, minden látványos gesztus és mozdulat nélkül *mondta* a versek szövegét, melyek úgy hatottak, mintha maguk volnának a megtestesült kontemplatív bölcsesség vagy bölcselkedés; ezzel szemben a színész Vallai ingujjban, állva, széles és indulatot taglejtésekkel és mimikával, hihetetlen impulzív és harsány hangerő- és hanghordozásváltásokkal *szavalta* a verseket, s elsősorban a kitüntetett ellentmondásokra és a humoros elemekre híván fel a figyelmet, fantasztikus szatirikus produkciót nyújtott. E *színpadi* kettősség – legalábbis számomra – többet mutatott, mint amit egyébként bármely két egymástól eltérő szavalmi interpretáció különbségétől megszoktunk; Petri költészetének lényegi, kiiktathatatlan *ironikus* kettőssége vált itt, majdhogynem azt mondom, véletlen csoda folytán, a könyv lapjairól, a csak olvasott szövegből mintegy kilépve, *látvánnyá*, oly látvánnyá, melyben hirtelen, egy pillantással átfoghatóan jelenik meg a Petri-féle nagy ironia allegóriája.

Petri költészetének kapcsán természetesen már nagyon sokszor érintették azt a kérdést, milyen nagy szerepet játszik itt, tudatosan és szándékosan vállalt módon is, a német romantika tragikusan ironikus látásmódja (a szövegpárhuzamok közvetlen szerzői szándékosságára nézvést talán elegendő a szerző önvallomására¹ vagy az EGY ÖN-

¹ „...A külföldi hatások közül nagyon erős volt, azt hiszem, a német romantika hatása...” Lásd: „AZ ÉN SZEMEM SZÁRAZ, NÉZNI AKAROK VELE.” Vickó Árpád rádióinterjúja Petri Györggyel (1995). *Hungarológiai Közlemények*, Újvidék, 2000. 4. 128.

GYILKOS NAPLÓJA Kleist-utalására, esetleg A FELISMERÉS FOKOZATAI kétszeres Novalis-idezetére hivatkozunk) – vagyis az a látásmód, mely ugyanannak az életjelenségnek, tárgynak vagy princípiumnak egyszerre kétfelől (pl. kívülről és belülről, alulról és felülről, a természet felől és a társadalmi megítélés oldaláról stb.) lehetséges megpillantásában és felmutatásában ismeri fel önmagát, az egységes és homogén megítélést mind a dolgok egészére, mind részleteire nézvést lehetetlennek állítja s elutasítja, s az életjelenségeket és princípiumokat ugyanabban az aktusban tünteti fel szétválaszthatatlanul magasztosnak és gyarlónak, tragikusnak és nevetségesnek. Nem azonos e kettős látás a szatirikus irónia ama felvilágosító és leleplező humorának, tréfáinak és vicceinek természetesen sokszor elsöprő erejű és gazdag kifordító gesztusával (à la Heine), mely a kifordítás tréfásan racionalis igazságtevésével mintegy igazi helyére tenné a hamis, álságos színben tetszelgő jelenségeket, vagy lealacsonyításával a továbbiakra nézve mintegy lehetlenné tenné azt a pozíciót, melyet a méltatlanul felértékelt princípium valami miatt mégis elfoglalt volt; sőt állandó kettőssége révén épp azt mutatja fel, hogy az adott és érintett jelenség helyzete a nézőpontok polaritása folytán egyértelműen meg nem határozható, s emiatt eleve nem megoldható: a kettősség feszültsége benne rejlik minden jelenség létmódjában. Mivel a magyar szakirodalomban viszonylag ritka e tragikus irónia elismerése és elemzése (pedig megítélésem szerint ennek alapján az eddigieknél talán meggyőzőbben lehetne Petőfitől AZ APOSTOL-t is interpretálni!), engedjék meg, hogy néhány illusztrációval éljek. Először a nagy formálási gesztusokat, a szerkesztési elveket felmutatandó, olyan német romantikus szerzőtől, Richard Wagnertől hoznék talán meglepő bizonyító mintákat, akiről elsősorban nem az irónia jut eszünkbe:² ennek az ironikus kettősségnek a tragikus feloldhatatlanságára szélsőséges példát szolgáltat a TRISZTÁN ÉS IZOLDA az első felvonás végén, ahol is a szerző a szerelem ellenállhatatlan indulatát épp abban a pillanatban bontakoztatja ki, mikor a szerelmesek végzete, azaz a kikerülhetetlen társadalmi-erkölcsi csapda is feltárul (vagyis a szerelmi bájjal poharát épp akkor isszák ki, mikor megérkezik Izolda leendő férjéhez); a kettősségek szembeállító polaritására pedig az a legradikálisabb jelenet, mikor a SIEGFRIED-ben a hős diadalmas kardkovácsolásával párhuzamosan ugyanakkor s ugyanott láthatjuk a gonosz törpe méregkeverő machinálását... stb. Másrészt, líráról szólván, hogy most már a nyelvi ironizálás kettősségeit is bemutassam, magyar példákat hoznék, természetesen a romantikus Vörösmartytól, Petri egyik ki-tüntetett elődjétől (gondoljunk pl. az első kötet megrázó, VÖRÖSMARTY című kis, már műfajával is természetesen ismét romantikus allúziókat keltő töredékére!); nála a paradox kettős látásmód olyan páratlanul feszült képeket és sorokat tud létrehozni, melyekben egyébként egymást kizárónak gondolt jelentések kerülnek egymás mellé: talán elegendő az ELŐSZÓ záróképeinek kegyetlen iróniájára, a parókát viselő föld groteszk víziójára utalni, vagy a CSONGOR ÉS TÜNDE emberképeinek polaritására, mely az emberben egyszerre látta a fénylő lélek és a féreg azonosságát („Az ember feljő, lelke fényfolyam, / A nagy mindenség benne tükrözik... / S már nincs, mint nem volt, mint a légy fia”),

² A példa elvi helyességét különös módon világítja meg Petri gyakorlati állásfoglalása, mely szerint ő „nyilvánvalóan” Wagner hatására kezdett foglalkozni a Trisztán-problematikával, olyannyira, hogy librettót is kezdett írni a történetből; ráadásul úgy, hogy még e történetben is a kettősséget érzekelte vagy szerette volna kidomborítani: „de engem az ő történetükben legalább annyira foglalkoztatott Marke király helyzete. Fiatalkoromban hol Markénak, hol Trisztánnak éreztem magam, hol az egyik megalázottságát, becsapottságát, hol a másik szenvedélyének való kiszolgáltatottságát életem át”. L. megjegyzéseit a MAGYARÁZATOK P. M. SZÁMÁRA című versértelmezés-gyűjteményből. *Holmi*, 2000. 12. 1455.

vagy Az EMBEREK metaforikájának áthidalhatatlan szakadékoságára („*Ez örült sár, ez istenarcú lény!*” stb.).

Az ilyen ironiát, a maga eredeti, romantikus és tragikus voltában, úgy vélem, Petri egész költészetének, különösen pedig a legerőteljesebb, legelső korszaknak központi kategóriájaként lehetne vagy kellene elemezni; s ha természetesen az újabb vagy legújabb költészet minden jelentősebb alkotása meg van is érintve az ironikus szemlélet-től, Petri esetében ez szinte hatványozott erővel működik: nála az ironikus kettősség mindent áthat, a hagyományos retorika fogalmaival élven, az invenciótól, azaz a gondolati koncipiálástól kezdve egészen az elokúcióig, azaz a nyelvi, nyelvhasználati gesztusokig terjedően. Petri költészetének legjava alighanem azért hathat oly nagy erővel, mert ez az ironikus kettős látás nem kizárólag az egyes ötletek élelműjűségében nyilatkozik meg (mint oly sok átlagversben a legutóbbi negyedszázadban: pl. átvett vagy konvencionális nyelvi fordulatok leleplező kifordításában, leggyakrabban a vers végén felhangzó erőteljes és váratlan, feszült csattanókban – mint sajnos nemegyszer a kései Petrinél is), hanem az egész vers minden elemében jelen van (ennek fényében úgy látom, hogy Petri a maga önértelmezésében csak erősen leszűkített interpretációját nyújtja látásmódjának, mikor a történelmi konstelláció által feltételezett és bekövetkezett lefokozás gesztusának elsősorban leleplező funkciót tulajdonít: „*Azt hiszem, a groteszk lényege az, hogy mindig valamilyen, a társadalomban álérvénnyel bíró klisérendszer, valamilyen szellemi mechanizmust leplez le. Ebben az értelemben, ha felemelő hatása nincs is, de felszabadító hatása igenis lehet. A groteszk, ha úgy tetszik, a bevett hülyeség elleni lázadásnak egy – úgy tűnik, pillanatnyilag egyetlen lehetséges – formája*”).³ Petri korai költészete tulajdonképpen úgy is jellemezhető, mint a végletesen feloldhatatlan kettősségeknek (az ún. esztétikai minőségekre vagy stilisztikai kategóriákra nagyon leegyszerűsítve: az alantas és a magasztos ikerjelenlétének) a poézise, melynek alapkérdése és alaptémája is egyben e kettősség belátása és beláttatása (vö. pl. az EGY ÖNGYILKOS NAPLÓJA befejező részének nagy, állandó szembesítésekre építő tanulságát, mely épp a mindenre érvényesnek tekintett *nevetségesség* magyarázatául fogalmaztatik meg: „*Az akarat egészvoltát / megcsúfolják a részletek. Mint átlag-törpe férfiak / járkálnak a szépséges óriáslány előtt, / gúnyosan féltékintenek reá, / s bókolvá lengnek el*”). Petri verseinek nyelvi ereje az átmenetek elutasításában rejlik: nála az ellentétek, ellentmondások állandóan működnek, szembesülnek egymással, nyíltan fel vannak mutatva, s játékuk épp abban rejlik, hogy folyamatosan átcsapnak egymásba; az akár szélsőséges ellenpontok nem oltják ki egymást, hanem éppen hogy egyre élesebben világítják meg egymást és az egymás közt létező áthidalhatatlan távolságot vagy szakadékot. Petri mindent egyszerre kétfelől néz, lát és láttat, mind az értékelések, mind a megnevezések terén, s állandóan azt mutatja fel, hogy a kettősségek között nincs és nem is lehet átjárás, ugyanakkor azonban azt sem tartja lehetségesnek, hogy a kettősségeknek csak egyik pólusa nyerjen megfogalmazást vagy megjelenést, hiszen akkor maga a költészet, maga a feszültség szűnnek meg létezni verseiben. Könnyen lehet, hogy már a választott műfaj, azaz a *magyarázatvers* elhagyhatatlan tulajdonsága ez a kettős látás: hiszen benne a legelső szinten is az elvont fogalmak és filozófiai absztrakciók kapcsolódnak a látásmód és nyelvhasználat végletes érzékiségéhez; a fogalmak, anélkül, hogy elvesztenék kategoriális tisztaságukat és pontosságukat, a metaforikából lépnek elő, a szóképek pedig ornamen-

³ A LÍRAI HŐS LESZEREL? Domokos Mátyás beszélgetése Petri Györggyel, 1982. In: A NAPSÚTÖTTE SÁV. Petri György emlékezete. Szerk.: Lakatos András. 2000. 125–142. Az idézet: 136. o.

tális jellegük megtartásával is belesimulnak a diszkurzív gondolatmenet analitikus kifejtésrendjébe.

Érdeemes néhány alapszöveget idézni, csak illusztráció gyanánt, a német romantika irónialeírásaiból: megdöbbenő, hogy a kategóriahasználat történeti különbségeivel is mennyire ugyanaz a szerkezet van itt fogalmilag rögzítve, mely a legtöbb korai Petri-versből könnyen kielemezhető. A híres Solger-tanulmány (1815-ből) így járja körül az iróniát: „...az eszme... valóságként áll elénk, és mivel rajta kívül semmi sincs, csak a semmisség és az elmúlás maga, mérhetetlen szomorúság kell megragadjon bennünket azt látván, hogy a legnagyobb a semmibe szóródik szét szükségszerű földi léte folytán. ...mert a pusztán földit, ha csupán azt vesszük szemügyre, az egymásba kapcsolódás és a szakadatlan keletkezés és elmúlás tartja össze. Az átmenet ezen pillanata most már, amelyben az eszme szükségképpen megsemmisül, ez kell legyen a művészet igazi centruma, ebben egynek és ugyanannak kell lennie az elme-elnek és a szemlélődésnek, amelyek mindegyike egyszerre, ellentétes törekvéssel teremt és rombol. Itt tehát a művész szellemének mindkét irányt egyetlen, mindent átfogó pillantásba kell összefognia, és ezt a mindenek felett lebegő, mindent megsemmisítő pillantást nevezzük iróniának. [...] Azt mondom neked, akinek nincs elegendő bátorsága ahhoz, hogy az eszméket minden mulandóságukkal és semmisségükkel együtt fogja fel, az – legalábbis a művészet számára – elveszett ember. [...] Mert abban az eredeti egységben a lényeg és az időbeliség itt is áthatják egymást, és nem enyészhet el az egyik a másik révén úgy, hogy az egyik ne gyarapodna a másik által. A kettő azonban a művészi értelem mindig önmagával azonos és mégis a kettejük között ide-oda oszcilláló működése által kapcsolódik egymásba”.⁴ Vagy egy-két évtizeddel később (1841-ben) Kierkegaard ilyeneket ír, kicsiny túlzással szólván, Petri költőfigurájáról: „Az ironikus is a világtörténelem által követelt áldozat, nem azért, mintha állandóan szigorú értelemben vett áldozattá kellene válnia, hanem azért, mert buzgalma és a világszellem szolgálata elemészti. [...] Az iróniában a szubjektum negatív szabad... De pontosan ez a szabadság, ez a lebegés kölcsönöz az ironikusnak egy bizonyos enthuziazmust, azzal, hogy a lehetőségek végtelenségétől mintegy megittasul, miközben a lehetőségek óriási tartalékalapjánál menedéket kereshet, ha a pusztuló miatt vigaszra szorul.”⁵ Minden külön részletes tipológiai kommentár nélkül is érdemes talán arra is felhívni a figyelmet, hogy mennyi hasonlóság fedezhető fel ama szituációk között is, melyekben az adott szövegek megfogalmazódtak. Nemcsak arra utalnék itt, hogy a német romantika is ugyanúgy a történetfilozófia felől közelítette meg a filozófiai antropológiai kérdéseket, mint Petri (ezért oly mélyen történelmi jellegű az ő korai költészete, anélkül, hogy közvetlenül és aktuálisan is vonatkoznék a történelemre), hanem arra is, hogy a német romantika is ugyanúgy egy nagy, teljes pozitivitásra törő filozófiai narratívával szemben dolgozta ki önmagát, mint ahogy Petri a hegelizáló, illetve épp reneszánszát élő vagy képzelő marxizmussal szemben.⁶ Az az ironikus gesztus, ahogy a jenai romantikusok neveléséig paródiaként adták elő maguknak Schiller legidealisztikusabb műveit (pl. a híres Harang-verset), vagy ahogy a klasszikus és példaszerveként tekintett Wilhelm Meister ellenpárját szerették volna megteremtve s megírva látni, vagy ahogy Kierkegaard épp iróniájával folytatott hősi harcot Hegellel, közvetlen analogonjaként szemlélhető Petri vonzásának és távolságtartásá-

⁴ K. W. F. Solger: ERWIN. VIER GEPRÄCHE ÜBER DAS SCHÖNE UND DIE KUNST (1815). A negyedik beszélgetés idézett részletei magyarul: AZ IRÓNIÁRÓL. Ford. V. Horváth Károly. *Orpheus*, 1990. 4. 98–105.

⁵ S. Kierkegaard: AZ IRÓNIA FOGALMÁRÓL, ÁLLANDÓ TEKINTETTEL SZÓKRATÉSZRA. In: S. Kierkegaard ÍRÁSAIBÓL. Második kiad. 1982. 97–99.

⁶ Ennek legmélyebb elemzését lásd Fodor Géza PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE című könyvének első fejezeteiben, különösen 16–25.

nak. Hisz a nagy feszültség épp abból ered, hogy a nagy narratíva vonzása még fennáll, s az általa ígért értékek legalább a számon kérhető szintjén még komolyan vehető – azért *kell* kifordítani a nagy narratívát, mert még *lehet* szembesíteni önnön utópikus ígéretével és százalmas jelen idejű létmódjával (ahogy az ISMERETLEN KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSE 1955-BŐL című költemény sokszor idézett sorai nyíltan is kimondják a nagy történelmi hittel szembeni tartást: „*Amiben hittem, / többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, / arra / naponta emlékeztetem magam*”). Meglehet, a Petri-líra jelentős átalakulása, azaz a magyarázattípus elhagyása épp e történelmi szituáció eltűnésével, felszívódásával magyarázható: a továbbiakban már a számonkérés igénye is önmagában nevetésnek tűnhetvén, a szélsőséges pólusok egyszerűen megszűntek létezni, s így az a feszültség is, mely pedig eredetileg mindenütt szinte kiszüléssel fenyegetett, nem meg, hanem csak feloldódott.

Most pedig próbáljuk meg ezt az ironikus kettősséget szövegelemzésen keresztül is bemutatni. Ne az olyan látványos, bár épp látványosságukban egyszerűbb versekhez nyúlunk, mint a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA című kötet kitüntetett fontosságú önarcképeszerű záróverse, a „*Horgodra tűztél...*” kezdetű, ne is az olyan frappáns és éles képeket nézzük, mint az EGY ERÉNYES HÖLGYHÖZ nadrágelemzése (mely egyszerre tekinthető a barokk *concelli* merész felélesztésének, valamint a kortárs neoavantgárd *concept art* egyik legeredetibb és legjobb magyarországi bemutatkozásának), hanem vegyünk például egy valamivel ritkábban említett verset: REGGEL SZOKTÁL JÖNNI, a kötet elejéről:

„Gyakran úgy ébredek, mint halálom után.

*Ez (valamilyest mélyebb) megfogalmazása
annak, amit a hétköznapi nyelv
úgy mond: Valósággal újjászülettem.*

*Keskeny derengés ujjnyi bor felett,
kétséges élfény egy távoli fémtárgyon:*

*Mindez artikulált – mint egy mondat,
noha csupán egy mondat benyomása.
Felirattörődék egy likacsos kövön,
melyet bizonynyal elhengeríteni kéne.*

*Véget nem érő reggelben próbálok
következtetni a körülvevő
dolgokból kilétemre. Eközben a szükségek
ténykedésre készletnek, persze:
ablakot nyitok, vizet iszom, majd ürítkezek.
S bár a vizsgálódásban mindez határozottan zavar,
előnyei is vannak. Egy fogkefe segít
körülhatárolni a korszakot (ötven év pontossággal);
a kusza jelek, amit egy papíron
találok: B. Gy.-t felhívni 9-kor:
nemcsak az írásbeliséget bizonyítják meggyőzően,*

*hanem a (viszonylagos) magas technikai civilizáció
jelenlétét is. Továbbá: az írás magyarul
tudó személytől származik (de ez még
nem igazát el a helyet illetően).*

*Aztán csöngetnek és – megérkezel.
S én, tehetnék-e mást, elhalasztom
a kérdés végleges, megnyugtató
tisztázását, és: – Vagyok, aki vagyok
(hiszen valaki, nemde, biztosan),
ösztöneimre bízva
magam, odateszem a kávéét,
s megkérdem: Mi van?
Bár, tudom, erre se lehet felelni.”*

A versben állandóan egymásba ütközik két tendencia: tematikailag nézve a filozófiai kategorizálás kérlelhetetlen igénye kénytelen számot vetni a mindennapi élet elmosódott folyamatainak és jelenségeinek el- és beismerésével; poétikailag nézve a pátosz ütközik bele folyamatosan a lealacsonyítás gesztusaiba. Egymásba ütköznek, de nem érintkeznek egymással: mindegyik megmarad a maga territóriumán belül (még akkor is, ha ez a territórium: *ugyanaz*), nem változtatják meg egymást, s nem vonják kétségbe egymás létjogosultságát. Ezért soha nem travesztia az, amit Petri ír: az alacsony stílusréteg, a kifordítás nem semmisíti meg a magasatosat, a komolyat, még csak kétségbe sem tudja vonni, s nem is teszi nevetségessé; csupán megszüntethetetlenül ott van mellette, s jelzi a másik látószög tökéletesen ugyanolyan nagyságrendjét.⁷ Ami állítva van az egyik látószögből, az a másiktól nézve nincs visszavonva, csak valamely másik oldalát mutatja fel a költő – az egymást kizáró ellentétek erősítőleg hatnak egymásra (épp ebből a szempontból rendkívül tanulságos Petri saját értelmezése, mely szerint e vers „*tulajdonképp parodisztikus játék azzal, hogy mi lenne akkor, ha valaki a hétköznapi életben állandóan ismeretkritikai akkuratussággal próbálna meg működni*”⁸ – hiszen e vers viszonylag rövid, s nem minden szempontot érintő leírása során is folyamatosan, minden érintett jelenség kapcsán a kettősségekre hívja fel a figyelmet, még akkor is, ha a vers parodisztikus elemeinek ily túlhangsúlyozása homályban hagyja, mennyi nem parodisztikus elem dominál a versben!). Az ébredés mindennapos aktusa úgy van beállítva, mint maga a feltámadás, de a feltámadás is rögtön eufemisztikus körülírással és kihagyással („*mint halálom után*”) van csak jelölve. Ráadásul a feltámadás egyszeri és csodás abszurdja gyakori eseményként jelenik meg: a kivételes és a mindennapi áthatja egymást. A transzcendens allúziót ugyanakkor visszahúzza a nyelvi megfogalmazás gyarlóságára utaló eltávolító körülírás, mely közhelyes formában idézi az új-jászületés aktusát, de persze úgy, hogy mindezt rögtön felül is bírálja a vers beszélőjének magasabb rendű és fölényes reflexiója. A következő két sor imponálás és kifejtetlen, elliptikus és persze rögtön kétértékű metaforájának (hiszen a sokat sejtető, távoli asszociációkat megengedő *derengés* menten *kétséges* minősítést nyer) *képét* azon

⁷ A költő önértelmezésében is nagy szerepet játszik e kettősség „természetes” tudomásulvétele: „*Tőlem távol áll az az önlefokozó düh, amely abból a hirtelen felismerésből táplálkozik, hogy az ember nem császár, nem isten. Én ezen a felismerésen, enyhén szólva, túl vagyok.*” In: A NAPSÜTÖTTE SÁV, id. kiad. 132.

⁸ L. e vers kommentárját a MAGYARÁZATOK P. M. SZÁMÁRA lapjain, id. h. 1433–1434.

nyomban egy kép nélküli és képtelen nyelviségre utaló, ráadásul önmagán belül is visszavonást tartalmazó következtetés ellenpontozza: a metaforával a tudományos szakszó ridegsége is szemben áll. A „*mondat*” szó azonban, amint megemléttetik, rögtön képpé, azaz archaikus felirattá alakul át, amely felirat egy sírkő képét asszociálja, az elhengerítéssel ismét a biblikus feltámadásnak (s persze egyben a sír ürességének!) képkörét mozgósítva, ám a képzet emelkedettségével ismét a szándékosan köznapi kifejezéseket („*kéne*”), valamint a bizonytalanságot érzékeltető „*bizonynal*” kifejezést fogja szembeállítani (persze a sírkő fenségességét is erősen korlátozza, hogy épp a gyarlóságra emlékeztető „*likacsos*” jelzőt érdemelte csak ki...). A „*véget nem érő reggel*” fantasztikus oximoronja az idő egyszerűségét és végtelenségét vetíti egymásra, míg az a kísérletező-felfedező gesztus, mely a *tárgyakból* próbál a *személyre* következtetni, ugyanezt az abszurd kettősséget mutatja fel: a fogalmak, miközben működnek, paradox módon ellentétükbe is átcsapnak. Az a nagy kutatás, mely a körülményekből és tárgyakból következtet nemcsak *egy* személyre, hanem magára a kutatást, önmegfigyelést végző figurára is, azon túlmenően is, hogy persze – mint Petri megjegyzi – „tudományosságparódiaként” is interpretálható, mintha ismét a német romantikusok ismeretelméletének tragikus iróniáját idézné fel. E gesztus akár úgy is olvasható, mint Novalis híres, a VIRÁGPOR című töredékgyűjteményt bevezető aforizmájának („*Mi mindenütt a meghatározhatatlant, a feltétel nélkülit keressük, s mindig csak dolgokat találunk*”)⁹ az inverze: míg a romantikus az ideális, az idealitás keresésének kudarcaként éli meg, hogy *dolgok*, tárgyak és korlátok állnak az útjában, a Petri-féle kifordítás már elkerülhetetlennek, szükségesnek (ha, mint látjuk, elégségesnek nem is) látja a tárgyak empirikus számbavételét ahhoz, hogy a feltétel nélkülit, vagyis azt, amire már nincs *magyarázat*, a kimondás számára legalábbis körvonalazhassa, ugyanakkor pedig egy pillanatra sem gondolja, hogy e dolgoknak lényegi közük lenne a személyiség konstitutív egységéhez (e gesztussal lesz analóg az a nagy ismeretelméleti kijelentés a TÖRTÉNET című versből, mely az egész első kötet vállalkozásának nyílt és kiiktathatatlan kettősségét és paradoxitását mondja ki: a *magyarázatokból* építkező kötet végső kérdéseire, mint tudjuk, nem is lehet megadni egy teoretikus és/vagy verbális magyarázatot: „*Ha kinagyítasz egy sorsot a tömeges / feltételek irdatlan háttéréből: / a magyarázat – többé nem magyarázat*”). A partner megérkezése (vagyis a címben való kiemelés által beígért *fontos* esemény) aztán elhalasztja a beszélő számára a legfontosabb kérdés, azaz az ezek szerint spontán módon már nem adódó önidentifikáció tisztázását (megjegyzendő: a vers fenntartja vagy legalábbis explicite nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kérdés tisztázható!), s a lényegtelen, mindennapi, meglehetősen személytelen gesztus (a kávé-feltétele) csak annak kinyilatkoztatása után következik be, hogy a beszélő megállapítja magáról (a beszédszituáció révén persze kissé cinikusan érzékeltetve, hogy e megállapítás egyben a valódi megismerés részletező analíziséről való lemondást is jelenti!): „*Vagyok, aki vagyok*”, vagyis megismétli az ószövetségi isteni önkijelentés varázsigéjét, melynek érvénye és fensége akkor sem megy veszendőbe, ha a beszélő közben rögtön elbizonytalanító mentetetődzéssel is párosítja afirmativitását (e hatalmas biblikus idézet frivol átironizálása kapcsán érdemes itt is felhívni a figyelmet arra, mekkora megoldhatatlan ellentmondás és kiolthatatlan feszültség fakad Petri verseiben folyamato-

⁹ Novalis: BLÜTHENSTAUB 1. szám; „*Wir suchen überall das Unbedingte, und finden immer nur Dinge.*” In: Novalis: DICHTUNGEN UND PROSA. Reclam, Leipzig, 1975. 383. Megjegyezném, hogy Földényi László ugyanezt a töredéket egy árnyalattal másképpen fordította le: „*Mindenütt a feltétlent keressük, és mindig a feltételekkel és korlátokkal találjuk magunkat szembe.*” In: Földényi László: MELANKÓLIA. Második kiad. 1992. 177.

san abból a kettősségből, hogy bár a költő, illetve a vers beszélő figurája nyilvánvalóan és tökéletesen vallástalan – Petri nemegyszer megismételt, igen hangsúlyosnak szánt önjellemzése szerint „*vallásilag amuzikális*” –, a versek mégis rendre használják, az esetek döntő többségében nem szatirikus eltávolítás, nem blaszfémia céljával, isten kategóriáját, s egyáltalán nem „hiába” veszik szájukra istennek nevével).¹⁰ A verset lezáró, a felelet lehetőségét is megkérdőjelező kérdés pedig ismét két irányba hat: a leg-hétköznapibb, legsemmitmondóbb közhelyes töltelékiszöveg („*Mi van?*”) e kitüntetett retorikai helyzetben minden létfilozófia végső alapkérdéseként is hangozhatik.

Az ugyanilyen elemi szintig ható oszcilláló, „átcsapó” kettősségek végig jelen vannak pl. A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL írott nagy szerelmi ódában is: a szerelem pillanata, sőt a szerelmi pillantás aktusa egyrésztől azonosítva van a nagy romantikus epifánia istenlátásával („*Mert egyszerre táruul fel benne minden*”), mely persze másrésztől nem más, mint az ösztönszféra frusztrált kiszolgáltatottsága („*és egyetlen / végzetes ponttá csődül össze minden / szükségük*”): hisz, mint látjuk, még e szerelem esetében is csak a „szükség” mozdítja a gravitációt, s ama mozgás is, ami létrejön, csupán „*csődülésként*” jelenik meg (ami az etimologizáló asszociációk révén bizonyára rögtön kapcsolatba fog kerülni a beteljesülés ellenpontjával, a „csőddel” is); ugyanakkor a szem, melyről pedig azt mondják, hogy beszédes, s mégis néma, miközben a személy kitüntetett központjaként jelenik meg, pusztán fizikális biológikumában is van rögzítve. Sőt: a szerelmi egyesülés nagy pillanata és pillantása is egyszerre telített és üres, hisz „*a tiszta tett, áttetsző lobogás, mint láng vagy forrás*” csodálatos képei mellett ott a nagy paradox tanulság is: „*és bennük nincs hely többé semminek*”, ami, ha szó szerint olvassuk, a másokkal szemben fenntartott kizárólagosság eksztázisa mellett a teljes kiüresedés rémületét is fenntartja. „*A szerelem nem túri / az alapok bonyolultságát*” – mondja gyönyörű emelkedettséggel a vers zárlata; ám az állítás kontextusa ismét kétértelmű: hisz a megidézett nagy példa nem más, mint az abszurd, beteljesületlen és beteljesíthetetlen szerelem, azaz az abélard-i kasztrált sóvárgás; mikor pedig a szerelmesek a vers végén áthasonulnak, s „*egyanyagúvá lesznek e fénybeszótt porral*”, akkor is a világ elporladásának, szét-esésének enyészporával egyesülnek fenségesen. A nagy szerelem epifánikus elragadtatása egyben úgy is jelenik meg, mint a széteső világ kiüresedésének pusztán természeti gravitációja.

A példák folytathatók lennének: az első korszak minden verse e paradoxitást célzó elv alapján épül fel. A hetvenes évek végétől kezdve Petri, úgy látom, a szélsőségeknek ezt az egyenrangú, feszített egymásra vetítését elhagyta, s egyszerűbb, bár nem biztos, hogy sikeresebb versszerkezeteket kezdett alkalmazni (ekkorajtát szaporodtak el nála azok a nagy erejű és nagy hatású, de sokszor mégis hiányérzetet keltő ötletversek, melyek a magyarázat paradox dialogicitását lineáris kifejtéssel s egypólusú csattanós kifordítással helyettesítették. De a nagy kettős feszítés kísértese, úgy látszik, a legnagyobb költői pillanatokban még később is visszajárt. Ha felidézzük a kései korszak talán legnagyobb, HOGY ELÉRJEK A NAPSÜTÖTTE SÁVIG című versét, ugyanennek a szerkesztésnek az újbóli alkalmazását leljük fel.¹¹ A vers nagy ívű, szándékosan az alacsony stílusrétegben tartott epikus része ugyanis a befejezéshez közelítve hirtelen minden ízében megváltozik, a prózaizáló szabad versbe betör a jambus és a rím, s a versben oly hatalmas

¹⁰ E kérdés boncolgatását eddig a legérdekesebben Vajda Mihály kísérte meg. Lásd: Vajda Mihály „CSAK TÉBLÁBOLOK ITTEN”. FILOZÓFIAI LÁBJEGYZETEK A BESZÉLGETÉSEK PETRI GYÖRGGYEL C. KÖNYVHÖZ. *Alföld*, 1995. 6. 91–93.

¹¹ A vers hasonló szempontú értelmezéséhez l. Keresztury Tibor: PETRI GYÖRGY (TEGNAP ÉS MA SZOROZAT). 1998. 153–154.

ellenpontozó feszültség támad, amelyre a megelőző, leíróan analitikus részekben nem volt példa:

„Vállat vontam (»ha ilyen büszke vagy!«),
zsebre gyűrtem az ötvenest, megtaláltam a zakóm,
és botorkáltam fel a lépcsőn.
*Hogy elérjek a napsütötte sávig,
hol drapp ruhám, fehér ingem világít,
csorba lépcsőkön föl a tisztaságig,
oda, hol szél zúg, fehér tajték sistereg,
komoran feloldoz, közömbösen fenyeget,
émelygés lépcsői, fogyni nem akaró mínusz-emeletek,
nyári hajnal, kilencszázhatvanegy.»*

Az első kötet pátosza és bonyolult metaforikája tér vissza itt megrázó módon, hogy a pince és a rossz kaland sötétje után felmutassa a napsütötte sáv tisztaságának utópiáját (hogy a „botorkálás” végén, a „*csorba lépcsők*” felett találja meg azt a helyet, ahol az „*ing világít*” – figyeljük meg: az ing, azaz a tárgy, nem pedig az ember!; s persze azt se feledjük: a nap csak egy „*sávra*”, azaz egy üres és absztrakt látványelemre süt, olyannyira, hogy a tényleges napsütötte világról mint konkrétumról nem is esik szó, s végül is csak a szél ember nélküli zúgásának természeti, nem pedig társadalmi feloldozó-ítélkező jellege említetik); mindennek következtében a közönségességekben dúskáló, mindennapi módon elemző leírás átadja helyét a nagy és emelkedett metaforikának: a fehér tajték sistergésének. A kettősség, íme, visszanyerte létjogosultságát. S hogy mennyire az első kötet szerkesztési módjáról van itt szó, azt két futó összevetéssel próbálnám bizonyítani: egyrészt ugyanez a motívum is, szinte változatlanul, már szerepelt a MAGYARÁZATOK... kötetben, ráadásul épp a kitüntetett fontosságú CSAK EGY SZEMÉLY című versben:

„Ha lehetnék Neked
csak egy személy.
Végérvényes, bár esetleges,
mint rozsdás, görbe szeg
a meleg porban.
*Mint árnyékfedte lépcső tetején
egyetlen villogó él.»¹²*

Másrészt az a formálási technika, mely a szabad versbe hirtelen bevezeti a kötött formák zeneiségét, nemegyszer alkalmaztatik e kötetben (a későbbiekben, úgy vélem, aztán sosem!): legszebb példája ennek a TÖRTÉNET című remekműű vers két betétdala, mely a magyarázatvers eredendő és ironikus diszkurzivitására engedi rá a dalforma képi és zenei naivitását. S különben is úgy vélem: a MAGYARÁZATOK... kötet hosszú, több részből álló verseinek dialogikus szerkesztésmódja tulajdonképpen nem más, mint a különböző beszédrészek ironikus egymás mellé rendelése, melyek már csak az egymásra vonatkoztatott különbözőség folytán is folyamatosan ironizálják egymást. Petri a későbbiekben e formai megkettőzéstől, e formai ironizálástól is eltávolodott (lehet, hogy ennek volt köszönhető, hogy verseinek már terjedelme is radikálisan összehúzódott?) – ám, mint látjuk, a legösszetettebb verseknél a technika minden eleme vissza is térhetett...

¹² A kiemelés tőlem ered – M. I.

Petri korai költészetének e feszült kettőssége, tragikus iróniája okozza, hogy e versekben folyamatosan jelen lehet s rendkívüli erővel érvényesítheti magát a *szépség* kategóriája; mert beszélhet a költő „*kizsartolt, nevetséges életünk*”-ról, ülhet otthon, s röhöghet „*ennyi mitológiával a háta mögött, csalhatósága tudatában*”: a világ szétesésének és a földrengésnek tektonikus előjelzése sem tudja, míg kettősségekben, feszültségekben látja a világot, kiiktatni verseiből a patetikus, metaforikus és zenei szépség jelenlétét és ígérletét. Petri maga határozottan elutasította azt a nemritkán felhangzó kritikai nézetet, mely az ő költészetét elsősorban „a rút esztétikájával” hozta volna kapcsolatba, s bölcsen hívta fel arra a figyelmet, hogy „*még a legbrutálisabb kötetemben, az ÖRÖKHÉTFŐben is megjelennek szerintem szép és emelkedett sorok, főleg a szerelmes versekben; gyengédség a politikai versekben is van, egyfajta pátoz tehát*”,¹³ bár természetesen igencsak figyelemre méltó, hogy e nagyon súlyos s a nemzedéktársak próbálkozásától oly igen eltérő vonatkozását Petri korai verseinek, amint tudom, eddig egyedül Radnóti Sándor emelte ki határozottan, mikor a későbbi kötetek rövid verseinek szigorát és nyersségét szembeállította az első két kötetben folytonosan tapasztalható harmóniaigénnyel.¹⁴ Hogy csak egy olyan példát idézzek erre a TÖRTÉNET című vers már említett betétdalából, mely egyszerre mutatja fel a szemantikai, szintaktikai és a verszenei elemek harmonikus szépségideálját: a mindennapi gyarlósággal és alantassággal szemben egyszerre vannak mozgósítva a kiemelt fontosságú s rendkívül széles (s emblematicájukban egyszerre költészetén kívülre s belülré utaló) asszociációs mezőt kitaró szójelentések és idiomatizmusok (pl. a *té s tova* szétválasztásának neologizmusa), a felismerhető és rejtett idézetek intertextualitásának ravasz kiszámíthatósága (az itt bemutatott részletben T. S. Eliot egyik alapverséből), a nagyon merész mondatösszetétel-béli többértelműségek, melyek az oksági viszonyok lineáris érvényességét vonják kétségbe, a hétköznapi nyelvhasználattól nagyon messze távolodó radikális ellipszisek (megerősítve a verssorok tördelésének igen erősen átértelmező vagy elbizonytalanító ritmikájától), valamint a hivalkodóan szabatos sorokat is felmutató kimért metrumnak s az akusztikus ismétlődéseknek („*már itt van itt van itt van itt*”) tisztán zenei törekvése:¹⁵

*„ha nem a világ így ér véget
hát szerelmünk pillanata
amíg folyik a té s tova
majd elfelejtesz bizonyos
megszorításokkal soha
hisz szorítotallak noha
minden halálra megtanít
már itt van itt van itt van itt
az idő a tohonya gyilkos”*

¹³ Vö. „*Az én szemem száraz, nézni akarok vele*”. Id. h. 128.

¹⁴ „...a hosszú versekben a fenyegető prózát, éppúgy, mint a felidézett helyzet elviselhetetlenségét a gyöngéd körülírás, a szelíd, bár gyakran szándékosan kipoentírozott ritmus hátrította el. [...] s az egész forma gomolygó, összeállni megújuló rohamokban igyekvő szellemét alakzatának karcsúsága ellensúlyozta, illesztette harmóniába...” Radnóti Sándor: EL NEM FORDULT TEKINTET. In: UÓ.: MI AZ, HOGY BESZÉLGETÉS? (JAK Füzetek 36.) 1988. 142.

¹⁵ A Petri-recepció eddigi fővonalának erőteljes ideológiai-személyiségközpontú poétikájával szemben talán meglepő, mennyiszer utal maga a költő is verseinek zenei jellegére s intencióira. Vö. MAGYARÁZATOK P. M. SZÁMÁRA, id. h. pl.: a FEBRUÁR című költeményről: „*Azért szeretem ezt a kis verset, mert a morbid motívumokat ellensúlyozza egyfajta bel canto*.” 1443., továbbá: 1452., 1461. stb.

Természetesen nem önmagában áll e szépség, de sokoldalú megnyilatkozása ugyanúgy visszaironizálja és így patetikusán megemeli a szemlélt és megítélt világ alacsony voltát, mint ahogy az itt felidézett sorok szintaxisa, valamint mondat- és sortördelese is visszaironizálja maguknak a szavaknak elsődlegesen kopár jelentését. S e vonatkozásban ismét nagyon közel kerül Petri a nagy ironikus romantikához: hisz ők, a romantikusok voltak azok, akik a szépséget mint a világ ellenpontját fogták fel, képzeltek el, s a szépséget is a világgal való szembenállásként akarták létrehozni. Úgy, ahogy Novalis tette, aki még Goethe Wilhelm Meisterének erkölcsi dilemmáit is úgy interpretálta (a Herkules a válaszúton toposz mintájára), mintha nála is egyedül maga a *szépség* állna, istennőként, a haszonelvűséggel, a polgári léttel szemben...¹⁶ Úgy, amint Friedrich Schlegel mondta ekkoriban egyik filozofikus-aforisztikus töredékében: „*Szép az, ami egyszerre ingerlően vonzó és fenséges.*”¹⁷

(Előadásként elhangzott a Magyartanárok Egyesülete és a Holmi 2001. április 11-én tartott Petri György-
emlékkonferenciáján.)

Jónás Tamás

NEM SZERETEM A LÁNYOKAT

Nem szeretem a lányokat
Ha szépek, szentek, csendesek
Mert szép és rossz és nagy dumás
Kéne legyek – de nem leszek
Nekik az utca kirakat
A férfi ráérős vevő
Mindenre kaphatók ha van
Legyőzni őket túlerő

Nem szeretem a lányokat
Ha cserfések, ha kis rimák
Bár értem én: kevés a méh
S a nagy mezőn sok a virág
A színes száj, a szem ragyog
Villan a comb, a tanga vág
Még kérned sem kell, megkapod
S ha megkaptad, mennél tovább

¹⁶ Novalis: VORARBEITEN ZU VERSCHIEDENEN FRAGMENTSAMMLUNGEN. 242.: „*Schönheit und Nutzen sind die Göttinnen, die ihm einigemal unter verschiedenen Gestalten auf Scheidewegen erscheinen*”. In: Novalis: id. kiad. 535.

¹⁷ Vö. Friedrich Schlegel: ATHENÄUM-TÖREDÉKEK. 108. (Ford.: Tandori Dezső). In: A. W. Schlegel és Fr. Schlegel: VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. Szerk.: Zoltai Dénes. 1980. 279.

De szeretem a lányokat
 Kiket szédít a pillanat
 Mert tudják pontosan mit ad
 És mit vesz el ha elmarad
 Kiknek titkuk van, s nem a test
 Szomorúak és boldogok
 Előttem vetkőznek hiszen
 Fák ők s én szelíd ősz vagyok

Fábri Péter

A GYILKOS LIVIUS

– Egyszer még maguk alá temetnek a könyveid – mondta Kriszta inkább bosszúsan, mint viccből. Én éppen a tiplivel kínlódtam.

Nemrég fejeződött be a lakásfestés, és ekkor tartottunk a könyvespolcok visszarámolásánál. A legtöbb könyvespolcunk csak úgy megállt egymásra rakva, de az egyik sarkban kénytelenek voltunk a falra szerelhető polcokat használni. Itt állt ugyanis az ülőgarnitúra, és azt rá kellett tolni a falra. Emiatt persze nem lehetett a padlóra polcot tenni. Könyvünk viszont annyi volt, hogy másképp nem fért volna. Ezt a remek, már messziről kínálkozó falfelületet is ki kellett tehát használnunk. Kriszta szipogott egy kicsit, hogy milyen szép volna ott inkább néhány kép, de hát ez nem ment, a könyvvírus támadásba lendült, és elfoglalta az ülőgarnitúra fölötti sarkot is.

A tiplizést nagyon utáltam. Persze tudomásul vettem, szükséges rossz. Fiatal koromban még büszke is voltam rá, hogy nem vagyok olyan hülye mamlasz, mint értelmiségi barátaink nagy része, akik képtelenek lettek volna egy tiplit saját kezűleg elhelyezni a falban. De mára elegendő lettem a dologból. Mennyivel egyszerűbb volna, ha nem kéne ide fölszerelnem ezt a könyvespolcot.

Egyszer, míg a festő dolgozott, megpróbáltam elképzelni a lakásunkat könyvek nélkül. Hogy mi lenne, ha mindent visszarámolnánk, de a könyvespolcokat, azokat nem. Elvinnék mindent az antikváriba, talán két-három milliót is kapnék értük, ha nem többet, és nem lennének többé könyveink. A becsült összegből persze arra is rájöttem, hogy milyen gazdag lehetnék, ha azt a rengeteg pénzt, amit könyvekre költöttem, befektetem valami értelmes dologba.

Néha azt is kiszámítottam, hány évre lenne szükségem a mai olvasási tempóm mellett ahhoz, hogy akár csak a saját könyvtáramat kiolvassam. Legalább három-négyezer kötet. Ha minden héten elolvasnék egyet (vegyük ezt az átlagot, ebben az egy délután kiolvasott Olcsó Könyvtár-regények éppúgy benne vannak, mint a sok száz oldalas, nehezen emészthető természettudományi ismeretterjesztő könyvek), szóval, ha hetente egyet veszünk, az négyezer hét, körülbelül nyolcvan év. Tehát a százharminchoz közelítenék, mire a könyvtáram végére jutnék. (Hogy biztos legyek benne, nem tévedtem, fölhajtottam a festés miatt az íróasztalomra helyezett nejlontakarót, és előkotortam a

kalkulátort. Alapos ember voltam.) Ha levonjuk a lexikonokat, kézikönyveket és albumokat, még mindig nagyon sok marad. Bármilyen egészségesen éljek is, mégsem valószínű, hogy eléjtek százharminc évig, és akkor azt még nem is számoltam, hogy közben nyilván újabb és újabb könyveket fogok vásárolni, egyszerűen azért, mert egy könyvesbolt vagy egy antikvár közelében sosem férek a bőrömbe, és akkor is bemegyek, ha semmilyen konkrét célom nincs. Sőt, ez a rosszabb eset, mert ha van konkrét célom, akkor általában csak azt a könyvet veszem meg, amelyikre az adott pillanatban valóban szükségem van (vagyis amelyikről éppen azt hiszem, hogy anélkül nem érdemes élni); de ha csak úgy bemegyek nézelődni, akkor hirtelenében bármi magára tudja vonni a figyelmemet, és mivel nem tudom biztosan, mit is akarok, három-négy könyv és öt-hatezer forint alatt nem úszom meg. Mindegy, tekintsük az elkövetkező nyolcvan évben vásárolandó könyveket elhanyagolható tételnek, és oldjuk meg az eredeti feladványt.

Esetleg felezhetnénk Krisztával. Akkor talán sikerülne a végére jutnunk. Végül is az utóbbi tíz-tizenöt évben sok olyan könyvet vásároltunk, melyek elsősorban Krisztát érdekelték. Mondjuk a spanyol, a francia és a német könyvek, azok mind rám maradnának, Kriszta azokat ugye nem fogja elolvasni. A kínai könyvekről nem is beszélve. Cserébe Kriszta az angolokból vállalhatna egy kicsivel többet. Ráadásul idegen nyelven lassabban olvas az ember, úgyhogy én eleve hátrányba kerülök Krisztával szemben, akinek az anyanyelvén kívül csak egyetlen idegen nyelven jutna feladat. Én pedig ugye magamra vállalnám az összes többit már csak kénytelenségből is. Mivelhogy éppen az idegen nyelvű könyvek voltak a legdrágábbak, tehát ha a költség/haszon arányra is figyelünk, azokkal mindenképpen illene végeznem még a halálom előtt. Mert ugye a halálom után már nehezen megy a dolog. Ráadásul a gyerekek más nyelveken tanulnak, legföljebb a lányunkat érdekelné az angol mellett a német könyvtáram, de a fi-am szegény mihez kezdjen az ő kereskedelmi olasztudásával, amikor majd megörökli ezeket a könyveket, és (szégyenszemre, gondoltam ekkor) egyetlen árva olasz nyelvű kötet sem lesz köztük?

Persze ha feleznénk Krisztával, akkor az elkövetkező évtizedekben (ami ez esetben már nem nyolcvan, csak negyven további évet jelentene) valószínűleg elég keveset tudnánk beszélgetni. Nem valószínű ugyanis, hogy mindig egyszerre olvasnánk, Kriszta tehát akkor is kénytelen lenne olvasni, amikor én azt szeretném, hogy inkább velem foglalkozzon. Ez persze fordítva is így lenne. Úgyhogy lehet, hogy az állandó olvasásra rámenne a házasságunk, és azért ez hetven-nyolcvan-kilencven éves korban már nem vicc. Másfelől viszont aki olvas, az legalábbis nem veszekszik, tehát az is lehetséges, hogy ily módon biztosítanánk az örök házastársi harmóniát.

Nehéz kérdések ezek.

Persze ha felezek Krisztával, és úgy jutunk a könyvek végére, az egyrészt azt jelenti, hogy sosem fogjuk elolvasni ugyanazt, tehát nem tudunk majd egy könyvről egy jóízűt beszélgetni, másrészt, hogy én magam nagyon sok könyvet már SOHA nem fogok elolvasni. Végül is, ha Kriszta olvas el egy könyvet és nem én, az azért mégsem ugyanaz. Na most, ha így tiplikalapálás közben megpróbálom felidézni, melyiket milyen gondolatok kíséretében vettem meg, akkor ez a SOHA ugye elég mulatságos, ám-bár nagyon is valóságos lehetőség. Hiszen a regények többségét azért vettem meg, mert már előre élveztem azokat a gondtalan órákat, amelyeket majd az olvasásukkal töltök. Az ismeretterjesztő könyveket azért, mert hosszú ideje bántott, hogy nem kezdtem inkább természettudománnyal foglalkozni. Azt vettem észre, hogy mérnök és ma-

tematikus ismerőseim sokkal műveltebbek, olvasottabbak voltak humán területen, mint humán foglalkozású ismerőseim a természettudományok területén. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy a természettudományok valahogy megsokszorozzák a befogadói képességeket. Mert AZOK ugye nemcsak a Dosztojevszkij-összest olvasták el húszévesen, hanem mellékesen a Feynmann-féle kilenczkötetes *Mai fizikát* is, amelynek én az első három kötetén jutottam csak túl, és azt is mind elfelejtettem, amit abból nagy nehezen megtanultam.

Közben sikerült a tipli nagy részét beverekednem a falba, de egy kicsi még mindig kiállt. Most ugye két dolgot tehettem. Vagy kiráncigálom, hogy mélyebbre fúrjak, és akkor csak egy valamivel vastagabb tiplit tudok betenni helyette, mert ez már többé nem szorul bele, vagy levágom a végét, de akkor meg nem biztos, hogy a csavart a lapjáig le tudom majd szorítani. A vastagabb tiplivel az a baj, hogy ahhoz vastagabb csavar is kell, és az nemcsak hosszabb – és emiatt nem lehet majd a lapjáig csavarni –, hanem esetleg nem fér át a polcokat tartó rácsszerkezet kis fémgyűrűjén, amelynél fogva az egész alkotmánynak a falon kell majd lógnia. A tipli levágásával viszont az a probléma, hogy ha nem sikerül a fal síkjáig vágnom elsőre, akkor a kis műanyag pöcök már örökre ott marad, mert túl kicsi lesz ahhoz, hogy bármilyen vágóeszközzel hozzá lehessen férni.

Végül mégis az utóbbi megoldást választottam. Nem vágtam el az ujjamat sem, pedig egyszer közel jártam hozzá. De hát nagy gyakorlatom volt már a tiplivégek vagdosásában. Egyszerű képlet, egyenes arányosság: sok év – sok könyv – sok polc – sok tipli.

Közben odakint is teljes volt a felfordulás. Háromemeletes házunk tetejéről alpinisták lógtak, és kalapáccsal verték le a régi, évtizedek óta málladozó, porladozó vakolatot. Míg én bentről vertem a falat, ők kintről. Jól elvultunk.

Tiplivagdosás közben megint felidéztem magamban a könyvmentes lakás képét. Tulajdonképpen bizonyára vannak könyvmentes lakások, sőt, ha lehet hinni a statisztikáknak, akkor elég sokan képesek leélni az életüket különösebb könyvbántalom nélkül. Vannak, akik még az enyhe fertőzést is megússzák. De az nem kunszt, bunkónak lenni és egyszerűen nem is igényelni a betűt. Az lenne érdekes, ha én kibírnám. Olyan lenne ez, mint valami némasági fogadalom. Vagy mint egy jógyakorlat. Amikor az ember visszatartja a lélegzetét. Vagy fejen áll. Ami azt illeti, fejen állni például nagyon szeretek. De azért, ha napokon vagy akár csak órákon át fejen állva kéne létezniem... Próbáltam elképzelni, hogyan mennék végére. Hogyan ennék. Hogyan szerelmeskednék.

Na most nézzük ugyanezt a könyvmentes lakásban. Ezt mind lehetne csinálni. Csak mondjuk sem a végén, sem evés közben nem olvasnék többé. És szerelmeskedés közben nem rugdosnám le az éjjeliszekrényről az évek óta gyűlő sürgös olvasnivalókat. Végül is ez lehetségesnek látszik.

Csalni persze nem ér, tehát ha nem lennének könyveim, akkor kölcsön sem kérhetnék egyet sem. Vagyis nem olvasnék, csak legfőljebb újságot.

Na ez persze veszélyes út. Napilapot olvasnék. És hetilapot? Az még újság. Na és a FOLYÓIRAT? Hiszen sok minden, ami később könyv alakban jelenik meg, először a folyóiratokban olvasható. Folyóiratot olvasni tehát már csalás lenne.

Amit viszont a napi- és a hetilapokból megtudok, annak a lényegét a tévéből vagy a rádióból is megtudhatom, az internetről nem is beszélve.

Az internetre persze jobb nem is gondolni, mert akkor minden összezavarodik. Hiszen ugye onnan egész könyveket lehet percek alatt letölteni tiplizés nélkül. A falról

eltűnnének a könyvek, a gép memóriájában meg ott lennének. Mint ahogy már ott is vannak, és már ott is több évre való olvasnivaló hever digitális álomban. Kezdetben nagyon örültem, amikor valamilyen klasszikus site-ot találtam: tessék, a teljes Shakespeare! A komplett Goethe! Többórai munkával szépen letöltöttem magamnak Lope de Vega és Calderón néhány tucat drámáját is, spanyolul. Már annyira expert vagyok, hogy kínai klasszikusaim is vannak. Persze a kínaiak cselesek, a szövegszerkesztők furcsa dolgokat képesek csinálni a kínai karakterekkel, ezért aztán a gyönyörű kínai szövegeket klasszikus kalligráfiák beszkenelésével teszik föl az internetre. Nekem is csupa jpg file-om van, egy kínai nyelvű docot kinyitni fölé egy kisebb elmebajjal.

Mindegy, tekintsük az internetet is elhanyagolható tételnek, és oldjuk meg az eredeti feladványt. Mi lenne, ha nem lennének napi- és hetilapjaim, folyóirataim és könyveim?

Na jó, nem olvasnék.

És akkor mivel tölteném az időmet?

Mondjuk, kerékpároznék. De hát azt most is teszem. És úsznék és sétálnék és moziba és színházba járnék (bár az utóbbi kettő már közel áll a csaláshoz, a filmek és a darabok tele vannak szöveggel, az már majdnem olyan, mintha olvasnék).

Például miből élnék?

Ha például a szótáraknak sem kegyelmezhetnék, akkor nem tudnék többé fordítani.

Megvan! Mondjuk tolmácsolnék!

Ezzel el is volt intézve a legnehezebb kérdés.

És a tipli végét is sikerült levágnom.

A többi már gyerekjáték volt. Fogtam a kis fémszerkezetet, a négy csavart szépen becsavartam a megfelelő tiplikbe, azután jött a következő négy a túloldalon, azután a másik fal, és egy óra múlva már az összes polc fönt volt az ülőgarnitúra fölött.

Közben az alpinisták is végeztek a lakásunkkal átellenes külső fallal, úgyhogy végre csönd lett.

Jöhettek a vendégek.

Miattuk kellett annyira sietnem. Azt hittük, hogy a festő legalább két nappal hamarabb kész lesz, persze elszámoltuk magunkat. Meg azt is hittük, hogy egy nap alatt kitakarítunk, de az is két napunkat vitte el. Mindegy, a barátainknak úgyis csak ez az egyetlen este volt jó, utaztak haza, Németországba.

A fő, hogy végül is elkészültem. Nem szerettem sietni, mindig az volt az érzésem, jobb, ha többször is ellenőrzöm a saját munkámat, de most úgy láttam, minden rendben van. Késő délutánra már a teljes antikvitáskönyvtáram fönt volt a polcokon.

Ugyanis ebben a sarokban tartottam az ókort. Többnyire gyönyörű, fehér borítós Helikon-könyvek voltak, nagyon jól mutattak. És mellettük a négykötetes Ókori lexikon. Persze a lelkem mélyén szégyelltem egy kicsit, hogy a görög és latin auktorokat magyarul olvasom (sőt, azt még jobban, hogy nem is olvastam mindet!), de hát a görög és a latin nyelv tanulása már csak távoli, öregkori terveimben kapott helyet – valahol a négyezer kötetes könyvtár végigolvasásának árnyékában.

A hallban vacsoráztunk, azután átmentünk a nagyszobába, és leültünk az ülőgarnitúrára beszélgetni. A barátaink megcsodálták a könyvtárat, Kriszta megtette szokásos, humorosnak szánt megjegyzését arról, hogy egyszer még maguk alá temetnek a könyveim, amikor tényleg.

Valahogy kilazulhattak a tiplik. És az a négy polc, amely alatt én és szerencsére csak

én ültem egyedül, Ókori lexikonostul, Helikon-sorozatostul, úgy, ahogy volt, a fejemre zuhant.

A tiplit talán jól vertem be, a könyvek sem lettek nehezebbek. Talán még a festés-kor készült új vakolat is tartott volna. Az lehetett a baj, hogy közben a ház külső falán is dolgoztak, és míg én egyet vertem a tiplire a kalapáccsal bentről, azok kettőt vertek a falra kintről.

Mindenesetre a fejemre zuhant, úgy, ahogy volt, az egész ókori kultúra.

Talán nem a könyvek ütöttek agyon, hanem a polcok, mondta a mentőorvos, aki már csak a halálom beálltát állapíthatta meg. De ezt valószínűleg csak vigasztalásnak szánta. Mégsem mondhatta, hogy tisztelt asszonyom, a férjét Aiszkhülosz ütötte agyon. Vagy Titus Livius *Ab urbe condita*, mert az egyenesen négy vaskos kötet volt, egymaga több kiló.

Amikor a zuhanást éreztem, amikor az alsó polc fejbe vágott, az jutott eszembe, hogy a sok ezer kötet, amit az elkövetkező nyolcvan évben kellett volna elolvasnom, most már örökre olvasatlan marad.

Hihetetlen megkönnyebbülés volt. Amikor rám zuhant az a százkilónyi klasszikus, többtonnányi súly esett le a lelkemről.

Boldogan haltam meg.

Falcsik Mária

KARÁCSONYI UTÓÉNEK

korom virágzik ünnep unt haván
a szőnyegen még hajt a túlevél
aranymáz hervad üzlet ablakán
színes szeméthalomba rúg a szél

kihalt a tér – a Vízkereszt toroz
fülembé metsz a penge csonthideg
karmos faág a tér kövén motoz
fenyőtetem gerince megremeg

szegény fenyőfa – rítus-áldozat
csontján lefoszló ünnepet talál
babrál üres cukorpapírokat
újévi szél kiéhezett sakál

ASSZONY A NAPLEMENTÉBEN

Kertedben ér az alkony: körül magas falak.
Bent háziszorgalomban sürgődő férfiak.
Léted már únt rutinnal jogot nyer általuk:
ne bánkódj hát, ha mállik a régi baby-look.
Ha őrködő figyelmed egy percre fellazul,
nincs vész: kirakva immár, egész a nagy Pazl.
Fedőd alól ha szökne őszinte gőz: ne bánd.
Ne félj, ha mindent átjár savanykás füst gyanánt
– mert nincs már benned ándung lehetni kedvesebb –
a mindinkább kivallott, terjengő kozma-kedv.
Éned, mint kő a vízben, ha kíméletlenül
érvényes törvényeknek enged s alámerül:
ha mind renyhébben rejtéd, mit őrzöl legbelül,
s szándéknál súlyosabban immár orcádra ül,
ne aggódj úgy miatta. A nyárnak vége már.
Termése gúzsba kötve, stréber kékékben áll,
s a Napnak, mely tolakvón dárdájával döfölt,
lángját felissza lustán a konyhakerti zöld.
A házba-húsba függés fekélye költözött.
Terjeszd ki barna szárnyad befőttejaid fölött.

Tóth Krisztina

VIRÁGEVŐ ZSIRÁF DEZSŐ

Virágevő Zsiráf Dezső
a Barka utcában lakott.
Lent a földszinten volt szobája,
de följebb bérelt ablakot.
Ám fönt az ablakában
nem nőtt sosem virág:
lereggelizte mindig
Virágevő Zsiráf.

VIRÁGEVŐ ZSIRÁF DEZSŐ RÁDIÓJA

Ismeritek a Virágevőt?
Ugye, hogy ismeritek őt?
Barka utcában van lakása,
onnét kukucskál, hogy lássa,
mi folyik lent a világban,
mert a zsiráf általában
nagyon kíváncsi egy alkat:
örül, minél többet hallhat.

Kevés neki már az utca,
azt ő már kívülről tudja.
Mind a jó és rossz híreket,
bűnesetet, balesetet,
lopást, esést, karambolt is,
kihallgatja ha nem volt is,
mind az összes híreket,
semmiből ki nem reked.

Nyújtogatja körbe-körbe
nyakát a Virágevő:
hogyan tehetne szert hírekre?
Kéne egy világvevő!
Hogyha elmenne a boltba
és rádiót vásárolna,
ha egy világvevőt venne,
milyen tájékozott lenne!

Fogta magát hát a zsiráf
és lement a Keravillba,
és hogy milyen rádió kell
pontról pontra le is írta.
Ment haza a Virágevő,
nyakában a világvevő,
senki soha még nem látott
elégedettebb zsiráfot.

Milyen volt a rádiója?
Kevés arra himnusz, óda:
mert az hét nyelven beszélt,
mikor éppen nem zenélt!
Német nyelven, angol nyelven,
franciául meg még szebben,
oroszul meg kínaiul,
mert a zsiráf abból tanul,
sőt: beszélt zsiráful is.

Törte még az olaszt, spanyolt,
kicsit finnül is hablatyolt,
s ha a jó szót nem találta
remegett az antennája.
Meghallgatta Virágevő
mit is mond a világvevő,
megjegyezte mind a szót,
a sok információt.

Aztán fent a tetőtérben
kidugta a nyakát szépen,
ismételte okosan
amit hallott pontosan:
így lett aztán Zsiráf Dezső
kerületi világvevő,
vagy még inkább, ez a jó szó,
területi műsorszóró.

MARCI ÖLTÖZIK

Egyik lábam, másik lábam
belebújik a gatyába,
egyik lukba, másik lukba,
láb az útját megtalálja,

egyik kezem, másik kezem
belebújik a trikóba,
középen meg jön a fejem:
az lenne jó, ha kilógna,

kilógna a pulóverből,
annyi luk van, nem megy egyből,
de ha a jó lukba dugom,
előbb-utóbb kijön, tudom –

Segítség! Segítség!
Beszorult a Marci haja!
Csak az húzza a nadrágot
a fejére, aki hülye.

FIGYELŐ

PUSZTA ORSZÁG – JELEN IDŐ

Lator László versei és versfordításai
A Magyar Költészet Kincsestára. Unikornis, 1999.
268 oldal, 2300 Ft

Ugocsa non coronat

Ugocsa nevét a régi magyar irodalmi helynévmutatókban hiába keresnénk: a történelmi Magyarország e talán legkisebb vármegyéje elsősorban arról volt nevezetes, hogy az országgyűlési követe annak idején nem szavazta meg a Pragmatica sanctiót. A kuruc Ugocsa nem kívánt Habsburg leányt koronázni!

Az ugocsai Sásvár szülöttének, Lator Lászlónak a költészetével viszont ez a régió is kitörölhetetlenül beleíródott irodalomtörténetünkbe. S nemcsak úgy, hogy Latorral a terület jelentős követet, kitűnő költőt küldött irodalmunk országgyűlésébe, hanem úgy is, hogy költőnk verseiben az egykori vármegye földje egy mély szimbolikájú, súlyos jelentéseket hordó irodalmi táj archetipusa lett.

Talán hatásosabb lenne az írásom, ha ezt az irodalmi tájat csak később nevezném néven, ha – a feszültség növelése érdekében – előbb bejárnám a név megvilágosodásához vezető sejtéseim útját, de hát a Magyar Költészet Kincsestára sorozatban 1999-ben megjelent Lator-válogatást lapozgatva engem hirtelen ért a név revelációja, s most aztán felismerésemet is csak így tudom közölni, kinyilatkoztatásként: Lator László szikár, komor költészetét a világ- és magyar irodalom „puszta ország” toposzának sajátos mai fölülírásaként is lehet értelmezni.

S lehetne persze értelmezni a *Létezés egyetlen ösképlete* kereséseként is (mint ahogy Domokos Mátyás értelmezte 1976-ban), s lehetne lírai kor-, illetve személyiségrajznak látni (mint ahogy 1981-ben Tellér Gyula látta az emlékezetes MIÉRT SZÉP-beli verselemzésében), vagy az ellentétekben felfogott világ költészeteként (ez Várad Szabolcs olvasata volt 1988-ban), s lehetne például vizsgálni a természeti világban megélt egzisztenciális situációk soraként

is (Bányai János már 1969-ben utal egy ilyen közelítés lehetőségére). Lehetne, s valószínűleg minden ilyen közelítésünk releváns jelenségeket hozna föl most, 2001-ben is Lator különös telítettségű verseiből. De nem vagyok benne biztos, hogy nem lenne továbbra is hiányérzetünk.

Azaz: Lator költészetéről még távolról sem mondtuk ki az „utolsó szót”. Azonban a most hetvennégy éves költő életművét szinte kezdettől fogva belengi valami rejtély (főleg kevésszavúsága s a szerző gyakori és hosszú elhallgatásai miatt), s ez újból és újból arra ösztönzi a kritikusokat, hogy legalább a rejtély forrását körüljárják: milyen irányban kellene kutatnunk vajon, ha arra a kérdésre akarnánk válaszolni, hogy mi e rendkívül kis terjedelmű életmű vitathatatlan hatásának és tekintélyének a titka.

Nem, nem álthatom magamat, hogy én most itt majd megfejtem a „titkot”, mindenesetre igyekszem maximálisan kihasználni a régebbi kutatókkal szemben azt az előnyömet, hogy engem ma, 2001-ben már nem zavarhat a „kortársi többlettudás”, azok „az egyszerű, térhez, időhöz, személyiséghez kötött élmények”, amelyeknek a latori jelképek kiformalásában „döntő szerepük lehetett”, s amelyekről Tellér Gyula az említett dolgozatában részletesen szól. (E mondat idézetei is az ő dolgozatából valók.) Én 2001-ben szinte már az utókor elfogulatlanságával szólhatok Lator László költészetéről, de természetesen már azt is sikeremnek könyvelném el, ha bizonyos olvasórétegeket sikerülne meggyőzőnöm a Lator-probléma elevenségéről.

A Lator-líra objektív korrelatívja, néhány irodalmi-szellemi előképe és belső formája

Fentebb a világ- és magyar irodalom „puszta ország” toposza és a latori táj közötti analógiát kínáltam kutatási irányként.

A világirodalomban a „puszta ország” kifejezés elsősorban Eliot nevéhez fűződik: magyarul az ÁTOKFÖLDJE először A PUSZTA ORSZÁG címmel jelent meg. Én a markánsan egyénített stilsztikumú „átokföldje” helyett inkább a semlegesebb „puszta országot” használok itt,

okkal: ennek a kevésbé konkrét fogalomnak a körébe beleférnek Lator költészetének egyéb esetleges előképei is. Ugyanis a költő irodalmi ihletői között Eliot nagyon hangsúlyosan ott van ugyan, de az ő „objektív korrelatív”-ja (ez Eliot kifejezése, a belső élmény külső, tárgyi megfelelőjét kell alatta értenünk) mégsem elsősorban a nagy angol klasszikus elátkozott földje-városa, hanem sokkal inkább az ősi természetkultuszok terméketlen földje, halálmotívuma, talán Schopenhauer akaratként és szenvedésként felfogott világa, s igen, még Berzsenyi „puszta országa” is (a BARÁTAIM-HOZ-ból), valamint bizonyos (időkoordinátától független) háborút követő zavart-kaotikus emberi természeti viszonyok, s mindez belevevítve abba a konkrét kárpátaljai „*bitang határba*” (Lator kifejezése), amely a régi Magyarországnak valóban afféle „átokföldje”, „puszta országa” volt. (Az irodalomban egy időben „*Szegényország*” volt a neve, s Fábry Zoltán – nem tévesztendő össze a filmrendezővel! – még 1932-ben is AZ ÉHSÉG LEGENDÁJA címmel írt róla riportkönyvet. Ez a szociális szempont persze Lator költészetétől teljességgel idegen, de említést tenni erről sem árt: a gyermek Lator valószínűleg látta ezt a Nyomor-Kárpátalját is, s a verseiben később megképződő pusztország-víziót talán az ilyen élményei is motívták.)

Az objektív korrelatívnak a radikális általánosba tolása az egyik oldalon s konkretizálása a másikon (a SZABAD VERS című opusban például egész sor konkrét kárpátaljai helynevet találunk: Bátyu, Beregszász, Nagyborzsova, Nagymuzsaly stb., de konkretizáló tendenciának kell tartanunk a suhanc-katona háborúból hazatéréseinek ismétlődő helyzetét vagy a kései versek váratlan személyes-szerelmi-erotikus motívumait is) megfogalmaztatja velünk a kérdést: hogyan állhat ez a kétfajta törekvés a Lator-versekben egységes látomásrendszerbe, milyen kötőanyag, milyen belső forma segítségével éri el a költő a konkrét történelmi-személyes és az inkonkrét mítoszi (történelem előtti, archaikus), személytelen anyag homogenitását, hogyan szabadítja fel nyelvét, versbeszédét az átvett, az általános ismeretanyag művészi semlegessége és a személyes élmény szubjektív formálási-világértési önkénye alól.

A kérdés bonyolult, sokágú, az összefoglalt és leegyszerűsített válasz rá talán ez lehetne: a két kifejezéstartomány egységes működését

bizonyos mitologikus mélyszerkezetek biztosítják. Lator verseiben az általános s a személyes is a *halál-nemiség-születés* alapműveleteire redukálódik, s az eredmény olyan ontikus-drámai világvízió, olyan sajátos „puszta ország”-kép, amelyet ráadásul minden archaikus kiterjedése ellenére is torokszorítóan ma is érzünk.

A magyar költő „puszta országának” ilyen fajta megközelítéséhez talán még leginkább Northrop Frye segíthet hozzá bennünket, aki az ősi (elsősorban bibliai) mítoszok négy (irodalmi) továbbfejlesztési irányát különbözteti meg, s a „*hegyben*”, a „*kertben*”, a „*barlangban*” s a „*kemencében*” jelöli meg az egyes irányok meghatározó képeit. S ha elfogadjuk ezt a konstrukciót, akkor Lator László puszta országát a „*barlang*” és a „*hegy*” motívumsorához társíthatjuk.

Frye „*barlangja*” alatt persze nem valóságos barlangot, hanem a föld sötét mélyét, a hadézi alvilágot, esetenként a poklot kell értenünk. A „*hegyen*” pedig a földet az éggel összekötő valamit, legtöbbször a bibliai létrát (mint ahogy a „*kerten*” sem a kertet, hanem a termékenyebb földet/testet, s a „*kemencén*” a megtisztulás helyét) érti a szerző.

Meg kell különböztetnünk továbbá – fejtegeti Frye – a keresztény pokolra szállás motívumát az ószövetségi s más ősi mítoszok alá szállás-motívumaitól. A keresztény Dante vagy Milton pokla az örök halál, az örök gyötrem helye, az ÚJSZÖVETSÉG előtti mítoszok „pokolra szállása” viszont mindig teremtő alámerülést, s mint ilyen, a természeti megújulással, körforgással kapcsolatos. (Krisztus feltámadásában és az ezeréves birodalom eljövételében ugyan az ÚJSZÖVETSÉG is feldolgozza a megújulás mozzanatát, de az élet és halál mint olyan ezekben „*végképp elválik egymástól*” – mondja Frye.)

Lator László ugyan direkt módon sohasem használja föl az ősi kultuszok, mítoszok, még kevésbé az alvilág vagy pokol ismert motívumait, de „*puszta országában*”, „*barlangiszonyában*”, „*puszta tájában*”, „*ingoványában*”, „*ősvilági tájában*”, „*vad sivatagában*”, „*heges lapályában*”, „*mocsárvilágában*” (a végtelenségig sorolhatnánk a „*puszta ország*” sajátos latori szinonimáit) mégis érdekesen keverednek az ősmítoszok alvilágát és a keresztény poklot asszociáló elemek.

Egy dolog már a fentebb felsorolt szóképek-ből, metaforákból is nyilvánvaló a számunkra:

Lator „puszta országa” „alacsony világ” (a kifejezés a GYEREKKOR című versből való), valahol lent található, de nem ott, ahol Frye négyfokozatú (pokol, halál – bűnbe esett világ – paradicsom – menny, Isten) axis mundi-jának a pokolfokozata vagy elidegenedett természeti környezete (a bűnbe esett emberi-természeti világ), hanem mintegy a kettő között, a természet legmélyebb fekvésű térségeiben, völgyekben, szakadékaiban, bugyraiban. Lator „alvilága” sokszor mintha a megrajzolt sajátos, viaszatlan, sőt sok esetben fenyegető tájnak és a táj dolgainak a kaotikus bensejében, „*kétfelnyitott sötétjében*” (GYEREKKOR) volna, ott, ahol az ellentétek még nem váltak el egymástól. (Azokból a paradoxális Lator-képekből, amelyek ilyen jellegű ellentéteket hoznak a tudomásunkra, Várady Szabolcs egész sort kigyújtott, jellemzőnek tartva a vihar néhány jelzős antitetikus szerkezetét: „*hangtalan vihar*”, „*alvadt vihar*”, „*mozdulatlan vihar*”.)

Ez az ellentétekben létező világ teremtéssel terhes („*Mindennél bizonyosabb / a naponként feltámadó anyag*”, írja a költő a POMPEJI című versében), a megújulás „*egyetlen lehetősége*” tematizálva vagy rejtve (apropó: Az EGYETLEN LEHETŐSÉG volt a címe Lator második kötetének, az itt tárgyalt válogatásban pedig cikluscím), szóval a megújulás lehetősége mindig ott van a pusztulás végtelen sok megjelenített változatában, s mindez a pogány „örök visszatérési” mítoszok irányába mutat, de van ezekben az eseménysorokban valami diszsonáns, az örök megújulás folyamatától idegen (apokaliptikus?, keresztény?) elem is.

Vegyük közelebből is szemügyre a fent idézett, 1963-as keltezésű s így talán legkorábbi patternértékű Lator-verset, a POMPEJI-t.

A negyvenhat soros (strófákra tagolatlan, stílusosan: lávaként „bugyborgó”, áradó, ömlesztett formájú) vers alapkérdése közvetlenül is megfogalmazódik: „*örzője vagy megcsúfolója*” a „*tökéletes formáknak és vonaláknak*”, a teremtésnek a kétezer évvel ezelőtti katasztrófa? A teremtés vagy a pusztulás eleme domináns a létezésben? Erre a kérdésre válasz a vers zárórészéből fentebb idézett „*Mindennél bizonyosabb / a naponként feltámadó anyag*” periódus s a még utána következő tíz sor kódája, amely azonban valóban csak függelék (*coda* a. m. fark, függelék) a vers corpusán, mert a műből így is egyértelműen az első harminc sor súlyos

pusztulásvíziója, „*Az iszonyúan magukra maradt / tük, szerszámok, nyakláncok, poharak / árvasága, a semerre-se-lét / gazdtalan világvégi közönye*” marad számunkra a meghatározó érzelmi és érzelmi tapasztalat. Azaz Lator természeti-anyagi körforgásában, meg-megújuló anyag-szerkezeteiben erős újszövetségi-apokaliptikus hangsúlyok hatnak: a feloldandó ellentétek folyamatos jelenléte mellett a mennyiség mindig a pusztulás és szenvedés mozzanataira, „véglegességére” csúsztatja a nyomatékot.

A költő későbbi nagy verseiből a „kóda” tematizált anyaga rendre ki is kopik, s maradnak a „puszta ország” ama hegyei, vizei, vegetációja, tárgyai, amelyek mintegy „*a kőmarkú pokol s a könnyű úr / közt remegő vezetékiül feszülnek*” (à la Frye „hegye”, létrája; a *szenvedés* jelentésű „*remegő*” általam itt kétszer aláhúzva!), amelyekben valamiképpen még az „*üdvözült gyönyör*” (a megújulás, a nemiség s ha úgy tetszik: a szerelem motívumai) is csak az iszonyat variációja, s amelyekben a szenvedésnek és pusztulásnak e dominanciája mellett mintha még az emelkedés mozzanatai sem nyúlnának túl a „pokol” méretein.

A fenti mondatban idézett szövegek, képsorok a talán legtöbbet elemzett Lator-versből, az 1964-es FA A SZIKLAFALON-ból valók. Nem állhatom meg, hogy e vers alapszimbólumáról egy – a szenvedés kérdéskörét érintő – észrevételemet én is el ne mondjam.

„*A fa a költészetben ősidők óta többnyire az ember jelképe*” – írja Tellér Gyula. Én viszont a FA A SZIKLAFALON című vers fájában nem egyszerűen csak az ember szokványos jelképét, hanem a magyar nyelvű „fa-költészet” első fájának, a középkor végéről származó A VEREMBE ESETT EMBER című exemplumunk cserjéjének mai, „dekonstruált” változatát is látom. A történet ismert: az unikornis elől futó ember verembe esik, estében a verem falából kinövő cserjébe kapaszkodik, de a fa gyökereit egerek rágják. Az ember minden pillanatban lezuhanhat, de ő feledi szenvedését, s „*adá úmagát teljességgel az kised meznak a megkóstolására*”, amely a fácska tetejéről csöpög.

A motívikus egybecsengések itt annyira nyilvánvalók, s a poétikus intertextualitás annyira valószínű, hogy ezt – Lator nagyfokú alkotói tudatossága mellett – a véletlen művének tartani meglehetősen botor dolog lenne. A verem falából kinövő „*kised bokor*” félezer

éves szövegünkben is az „*embörnek élete mely az napba és éjbe való óráknak miattok szönetlen rágat-tatik*”, a „*tetején való mézecske*” pedig „*ez világnak hamis gyönyörösége, kinek miatta embör megcsalattatik, hogy az ú vesződelmét ne láthassa*”.

A „megcsalattatás” motívuma persze Lator fogalomrendszeréből hiányzik, annál ő sokkal tárgyilagosabb, sőt „realistább”, hogysem ilyen romantikus-széntimentális hangulatú kifejezéseket leírjon, de az életmű konnotációiban bizony ez a fogalom is jelen van. Abból a Berzsenyi-műből idézek, amelyből költőnk (a HALLGATÓ BERZSENYI című versében) a „*puszta ország*” képet adaptálja: „*Mennyi... édes csala-tás!... s az aranyvilágnak rózsaberkéből sivatag vad-on kél.*”

Igaz, Lator fája a „*gyönyöröséget*” és az iszonytatot „*egyszerre mondja*” (vö. FA A SZIKLAFALON), sőt úgy tűnik, hogy e költészetnek épp ennek az egyidejűségnek a formába állítása az egyik fő szólama (a gyönyör akármennyire is villanásterjedelmű, mégis önértékű, tehát nem „megcsalattatás” – mondja ez a szólam), önfelelt gyönyört, felszabadult örömet mégis hiába keresnénk e lírában. A már többször idézett GYEREKKOR-ban a „*gyönyörre ajzott test*” is „*vergődik*”, „*reszket*”, „*vonakodik*”, a nemzésben, szerelemben fenyegetettség van („*hirtelen rádól az ártér / párája vad nőstényszagával*”), a PIAC gyümölcszeiben baljós ízeket, színeket érzünk/látunk (az őszibarack „*véres*”, a dinnye „*ragacsos*”, „*méregzöld*”), s az AHOGY LEHÍVEBB MES-TERÜNK TANÍTJA című versben az élet „*végérvényesen személyes / ...mással... meg nem osztható / fájdalom...*”. Nem lehet nem látni: itt az élet fő ingere, alapvető realitása a szenvedés, s az élvezet, a gyönyör csak negatívum: a fájdalom pillanatokra történő megszűnése. Mint mondjuk Schopenhauer filozófiájában.

De a „mondjuk”-ot akár talán el is hagyhatjuk: Schopenhauert, a gondolat nagy pesszimizistáját, aki szerint a világ akarat, ennél fogva harc s ennél fogva szenvedés, szintén besorolhatjuk a Lator-költészet előképei közé. A mi költő Schopenhauerünk világának a működésében is markánsan jelen vannak az akarat, a harc s a szenvedés fázisai, de természetesen sajátosan, a jelentés jelenbeli tragikumformájának értelmében s egyfajta poétikai ontológiában fel- és lebontva.

Annak idején már Domokos Mátyás is szólt Lator „*misztika nélküli szenzualizmusáról*”, s eh-

hez nekünk most és Schopenhauert illetően csak annyit kell hozzátennünk, hogy költőnk világ- és szövegnyelvében az akaratnak sincs metafizikai („misztikus”) természete. Schopenhauer meggyőzően bizonyítja, hogy az akarat az életet akarja, de azt a metafizika homályában hagyja, hogy mi „akarja” magát az akaratot.

Lator kozmoszában a „*kőmarkú pokol*”, az „*alvadt vihar*” szerkezetű óskáosz még nem ismeri az akaratot. Ez az erő (amely Lator verseiben egyenlő az önmagát akaró étellel) nem adva van, hanem kialakul. „*Hány lehetőség, mennyi forma / zuhog egymásba, hogy kiforjra / az egyetlen...*” (Ó, MICSODA ÉDENI TÁJON) – s az élet, az „egyetlen” kialakulásának az elemek, a lehetőségek kavargó sokasága, esetleges, de szükséges egymásmellettjének a tékozló bősége a feltétele.

*„Vajon a lét hány millió magot
tézozott el, míg megfogandhatott
a függőleges szikla-szahara
kőszörnyei közt ez a satnya fa?”*

kezdődik a FA A SZIKLAFALON is. A „lét” állapota még irány nélküli, öntudatlan pazarlása a lehetőségeknek, az egyirányú akarat az élet (a létezők) „*megfogásával*” (kialakulásával) jelenik meg.

S a megjelenésével veszi kezdetét Lator verseiben egy furcsa, lassított harc, küzdelem, mutatkoznak meg az ellentéteknek azok az egymás ellen törő, de mintegy kimerevített s így valamiképpen mégis inkább egymás melletti, mint egymás ellen feszülő erői, amelyeket Várady Szabolcs a „*mozdulatlan vihar*”-féle képekben lát meg, s a „*mindenség nyers áramai-ként*” azonosít, a költőben pedig emez „*áramok*”, „*látásának*” a „*tudását*” véli fölfedezni.

Én e folyamatban nem annyira a látás, mint inkább a láttatás mozzanatát hangsúlyoznám (e mozzanat által nyer funkciót a „lassítás” s a „kimerevítettség” is: egyik is, másik is a leírás részletezéséhez, a lehető legpontosabb láttatáshoz szükségeltetik), a „láttatott” jelentését pedig a lét és a létezők (dolgok, személyek) ontológiai egységében jelölném meg.

Ennek az egységnek a lírai objektivációja a Lator-versekben két irányban is hat: egyrészt a létezőket átható szenvedés „magyarázata-ként” működik (a „létező is szenved, ha szül

a lét” – parafrázálhatnánk itt József Attilát), másrészt következtében a latori objektív korrelatívának az alanya is a látványon belülré kerül. Az első személyű egyes vagy többes számú narrátor nemcsak lát, hanem láttatódik is, a képen belül mozog, részese a lírai történesnek, a harcnak, s ezzel a szerző számára a műformálás egészen sajátos energiái szabadulnak föl.

Az 1974-es keltezésű A SZÍV A HÚS A CSONT című versből idézek:

*„Bitang vénségem márgaarcú társa
e lakatlan föld barlangjaiból
induljunk maradék holmink elásva
az immár végérvényesen komor
egyek alatt ziháló utazásra...”*

Lehet ezt a szöveget természetesen úgy is olvasni, mint egy öregedő költő ontikus számvetését, vallomását (öregedő költő?, 1974-ben Lator még csak negyvenhét éves), de az életmű egészében az opus más jelentést működtet.

Legelőször is: a versben megrajzolt „puszta ország” („márgás pusztaság”, „színevesztett vidék”, „lángtalan égő katlan”, „himlőhelyes táblák”, „lakatlan föld”) utazója nem tűnik azonosnak a szerzővel. Ez az utazó szenvedő alanya, részese is a tájban leírt pusztulásnak, de valamiképpen mintegy rendezője is annak a „puszta országnak”, amelyben a kettős pusztulás (a táj és a személy pusztulása) zajlik.

„Ahogy ez a lelassított vihar... / koptatja marja... a színevesztett / vidéket...” – így kezdődik a vers, s a vonatkozó határozószós felütés azonnal valami valószerűtlen közegbe, térbe helyezi a történéseket: a látott táj valami másra vonatkozik, valami által feltételeződik, nem tudjuk, olyan-e, amilyenek az „utazó” leírja, csak *mintha* olyan lenne, képzeljük el, hogy ilyen!, halljuk ki megfogalmazatlanul is a felszólítást a dikcióból. (Más esetekben a „majd”, „mert”, „mint aki”, „mikor”, „hogy” stb. határozó- és kötőszók, illetve névmások versélre állításával ér el a költő hasonló hatást, de a hatvanas évek legelejétől sorjázó érett, nagy versei szinte mindegyikének az expozíciójában megtalálható a lényeges másra, legtöbbször valami korábban elkezdődöttre – a szenvedés, a pusztulás korábbi stádiumaira, az embernek a természeti-kozmosz környezetébe való végzetes be-kötöttségére? – utalás.)

Az „utazó” kommentál, érvel, önreflektál,

interpretál, értelmezi a látottakat, de minden tetteben egy olyan személyiség tevékenykedik, akinek elsődleges, sőt kizárólagos formája a szenvedés, a szorongás, az aggodás („...a lét szívében megfészelt szenvedés...”, idézi ilyen vonatkozásban Domokos Mátyás a SÁRANGYAL című opusból). S az „utazónak” ez a radikális redukáltsága, ez a schopenhaueri-heideggeri szenvedő „világba-vetettsége”, valamint beszédmódjának a hangsúlyai, az a modalitás, amely egy meghatározott látást, világlátomást akar velünk (velünk?, valakivel) elfogadtatni, indít bennünket arra a következtetésre, hogy a figura esetleg stilizált, fiktív személy, bizonyos céllal létrehozott persona (à la Eliot), s nem maga a konkrét költő.

„Mintha a misztériumjáték Akárkije volna a hőse...” – mondja Lator lírájáról Várady Szabolcs is. S valóban, a mi „utazónk” is elképzelhető akár Jedermannként is. Viszont amit Várady a Lator-versekben „napjainkban oly rendhagyó pátosznak” érez és a költőre vonatkoztat, azt én egyenesen egy dialógus meggyőzésre törő természetes indulatának minősíteném. A „persona” szövegének a retorizáltsága, beszélt nyelvi hangsúlyai, intencionáltsága is jelzi, hogy a szövege akkor is párbeszéd része, ha a dialógus másik résztvevője jelöletlen.

De ki a „másik résztvevő”, kit akar meggyőzni A SZÍV A HÚS A CSONT „utazója”? Itt azért, egy strófa erejéig, mintha a partner is megjelene:

*„De szigonyfejjel-törzszel felfelé tör
de visszaszívja egy mohó torok
de lángját újra felfuimtja vérbő
virágaival romlatlan forog
a kert de túlhevült naprendszeréből
egy-egy felesleges bolygót kidob
de lángol hogy magával feleselve
beteljen egy fehércsöppje terve”*

A befejező szaka ez a versnek, s elsősorban a jelentése különíti el a mű előző öt strófájától: míg emezekben a pusztulás képei sorakoznak („Himlőhelyes táblákon elveszett / karavánok inognak át”, „gazdátlanul kallódó nagy kezek / ütköznek ki az esztendők porából”, „sérülékeny lények földi teste / halálos gyöngeséggel bélyegezve” stb.), addig amabban az akarat, a létezés akarása szervezi a képi anyagot s a különböző szó- és gondolatalakzatokat.

De ha lehet, még a jelentésnél is radikáli-

sabban szembe fordítja a két részt a kétfajta szövegmodalitás. A fenti strófában már nem egyszerűen a komor pátosz a meghatározó stílusminőség, hanem egyenesen az egzaltáció: a beszélő hangja, elsősorban az ötször ismétlődő „de” hisztériás anafóra szinte fisztulázik. Az egyszerű ellentétes kötőszó így nemcsak ellentétet hoz a tudomásunkra, hanem érzelmileg hatalmasan felfokozott ellenállást is: igaz a pusztulás jeleinek, képeinek a túlsúlya világunkban, igaz a halál meghatározó jelenléte, de a más, a létezés akarása, „magával is feleselve”, „lángolva” vagy megnyomorítva mégis itt van, s itt vagyok én, aki mindezt látom és megélem. Itt vagyok megmagyarázhatatlanul, „tulajdonképpen-létemre” (Heidegger), azaz halálomra, szorongásomra, szenvedésemre csupaszítva, de *vagyok*, s ezt a „vagyok”-ot is fel kell mutatnom; aki beszél, az létezik, él, élve nem mondhatok csak „halált”, nem hazudhatok! – mondja megemelt, el-elfúló hangjának érzelmi síkjával, gesztusaival az a figura, akit ilyenféleképpen, a záróstrófa élenkítő alakzataiból s a mondat modalitásából kibontva, az előbb említett dialógus másik résztvevőjeként azonosíthatunk.

Hacsak –

Hacsak nem mentem túl messzire a strófa „értelmezésében”, ha nem tulajdonítottam túlságosan sok idegen jelentést annak az egyetlen strófának, annak a szövegnek, amely önmagában véve egy helyzet leírása s ismétlések, fokozások, ellentétek konstrukciója. Lehetséges, hogy téves a fenti értelmezésem, de egy érzelmileg dúsított szöveget, magát az érzelmi felfokozottságot értelmezni mindig is csak a tévedés kockázatával lehet. Szolgáljanak esetleges túlzásaim annak a ténynek a kiemelésére, hogy a pusztulás véglegességének a tagadása a POMPEJI-t követő periódusok Lator-verseiben immár nem a téma szintjén valósl meg (emlékszünk a Pompeji-tanulmány tematizációjára: „Mindennél bizonyosabb / a napoként feltámadó anyag!”), hanem nyelvi magatartássá lényegül.

S ilyen vonatkozásban szólnom kell még a strófa sajátos aposztopéziséről: a szakasz többszörösen összetett mondatának az első és harmadik tagmondata tulajdonképpen alanytalan. Következésképpen nem tudhatjuk, ki tör felfelé „szigonyfejjel-törzssel”, mit szív vissza „egy mohó torok”, s ki „fuvintja fel” „lángját újra”.

Az előző strófa mondatának az utolsó alanyai: a „szív a hús a csont” („a szív a hús a csont törvényt tanul... / az alakot vesztő nehézkedésre”); ezek az alanyok képileg nem kapcsolhatók a „szigonyfejjel-törzssel felfelé tör” kifejezéshez és állításhoz (nehéz elképzelni a szívet, a húst, a csontot „szigonyfejjel”, s ha még elképzelnénk is: hová „tör felfelé”?). Lehetne alanya a nevezett tagmondatoknak (olyan „hátravetett alany”-formán) a „kert” is, de ez képileg még a „szív a hús a csont”-nál is kevésbé szervesülne a mondatok jelentésével. Marad tehát megoldásnak az alany szándékos elhallgatása, aposztopézis, amely, mint ilyen, egyrészt megint csak a strófa expresszivitását növeli, másrészt rejtélyessé teszi a kijelentést s a helyzetet: a szöveg összefüggéseiből a „virág” képzete játszik bele leginkább a képbe (a virágra vonatkoztatva válnak értelmezhetővé a „...szigony-fejjel-törzssel felfelé tör” és „lángját újra felfuvintja” kifejezések), de ez a „virág” (elhallgatottságánál fogva) valahol a képzeletben, egy „túlhevült naprendszer” kertjében, a kozmoszban virágzik. Jelentése lehetne az „élet”, de a beszélő nem szűkíti le a jelentést egy konkrétumra, sokkal általánosabb s gyengésebbnél és egyidejű elpusztíthatatlanságánál fogva rejtélyesebb erő hat itt annál, hogy meg lehetne nevezni, s ez az erő az értelmező részéről is csak általánosán, a pusztulás képeinek ellentpontjaként határozható meg.

A SZÍV A HÚS A CSONT jelentős, nagy vers, bizonyos értelemben akár szintézisnek is fel foghatjuk, összefutnak benne az életmű erővonalai. Záróstrófájával azért kellett külön is foglalkoznunk, mert a rá jellemző elhallgatás módszere más esetekben – nemegyszer – az egész verset meghatározó alkatstruktúráról erővé önállósodik, s így a latori nyelvi-poétikai formálás sajátos ismérvévé lép elő.

A MIKOR KORMOZVA CSONKIG ÉGNEK című 1975-ös opusban például négy nyolcsoros strófán, azaz harminckét soron át sorjáznak a „mikor”-ral kezdődő időhatározói mellékmondatok, anélkül, hogy megtudnánk, mire vonatkoznak. A feszültséget feloldó állítmány és főmondat, az a körülmény, amelyből tudomást szerezhetnénk róla, hogy a jelzett időben a jelzettek kívül milyen, emezeket is meghatározó (fő) cselekmény zajlik (vagy fog zajlani), egyre késik, majd végleg elmarad és megnevezetlen marad. Az erős, rilkei textúrájú befeje-

zó négy sor („amikor álmában az állat / megérzi közelét a teste / éjszakájában tévedezve / az övénél nagyobb halálnak”) után az olvasó a szinte elviselhetetlenné fokozott várakozás, kielégíttenség feszültségében találja magát.

S az aposziopézisnek, a hiánynak ez az állapota szinte újabb szólama a Lator-költészetnek. Jellemzően mindig ott szólal meg ugyan, ahol a pusztulás képei ellenpontoszódnak, tehát első fokon mintegy a létezés (a létezők) jelenvalóságát és rejtélyét van hivatva hangsúlyozni, de végeredményben így is, úgy is a teljes szövegkészlet, az életmű latens polifonikuságát erősíti.

Azt a polifonikus jelleget, amelyről Lator eddigi értelmezői még nemigen szóltak. Pedig véleményem szerint Lator versnyelve éppen ennél a jellegénél fogva különbözik az *Újhold* poétikájától, azaz attól a rilkei ún. fenomenológiai tárgyiasságtól, amellyel az *Újhold*-iskola költőit (s így Latort is, bár köztudott, hogy ő nem publikált a folyóiratban) szokták jellemezni, s ezzel a jellegével közeledik a Latorvers bizonyos újabb, mai versnyelvekhez.

Nem, Lator „többszólamúságának” semmi köze a posztmodernnek disszemináltságához, az ő célja távolról sem a subjektum „szétjártása”, s következésképpen az egyes szólamokat képviselő figurák, „personák” sem markánsan nyelvegényítettek, de az elemző számára elégségesen körvonalazottak ahhoz, hogy nyilvánvaló legyen: a minden Lator-kritikus által regisztrált *ellentétekben létezés* a költő verseiben nemcsak a szemlélet szintjén, azaz nemcsak a szemlélt tárgyakban, tárgyban, objektív világban van jelen, hanem magából a szemlélő subjektumból is kimutatható.

A pusztulás, a halál országát járó figura mintegy felkínálja saját (szenvedésközpontú, egzisztencialista, finitista) világképét partnerének (a Vergilius–Dante-páros útjától a Lucifer–Ádám – már önmagában is ellentétet hordó – páros útjáig mennyi előképét meg tudnánk nevezni ennek a latori útnak!), de ebbe a világképbe a megrendezettség mozzanatánál fogva mindig beleállítódik ő maga is (nemcsak láttat, hanem látása, mintegy „rendezői utasításai” által, à la Mészöly FILM-je, ő maga is sajátosan láttatódik), s így nemcsak világképet, hanem személyes sorsot, személyes ellentéteket is kínál.

Partnere, akinek a látottakat közvetíti, nem kommentál, nem érvel, nem értelmez, hanem

– rendszerint felfokozott érzelmi állapotban – önmaga létezését bizonygatja, „dokumentálja”, s valamiféle természeti-kozmosz (freudi?) libidó létét prezentálja – így mintegy az életet, a pusztulás antitézisét s az örök megújulás (visszatérés) mítoszának igazát is tanúsítja.

S mintha ez a szűnni nem akaró dialógus, mániákusan mindig újra kezdett színjáték egy harmadik instancia előtt folyna, amelyről semmit sem tudunk, amely csak az előtte szólók meggyőzésre törő hangjával, a hangnak a képből kifelé (is) irányultságával van adva, s azzal, hogy általa mintegy egymás mellé „hallódnak”, helyeződnek a tájban s a „personákban” ható ellentétek, s ezeknek az ellentéteknek az összetartozása úgy rögzül, ahogyan a föltételezett harmadik instancia nélkül nem rögzülhetne.

S mivel ez a harmadik „személy” a Lator-költészet legáltalánosabb, legátfogóbb létezője, én elsősorban ebben keresném a költő személyes jelenlétét is, s kevésbé az „*állandó magas Ceksztázisban*” (Pór Péter, idézi Várad Szabolcs, i. m.) vagy a „*mindenség nyers áramai*” látásának az adományában. Mert ezek a motívumok csak rekvizitumok a *total plan*hoz, de a nevezett személykonstrukció maga a *total plan*, az a teljes színpad, amely befoghatja a mű (az életmű) minden szólamát, minden figuráját, minden jelenetét, minden dialógusát, minden történést, minden jelentését.

S ennek az egyáltalán nem egyszerű szerkezetű theatrum mundinak, nyelvi-poétikai-ontológiai-mitosztörténeti-filozófiai-világirodalmi és személyes színháznak a működésében, a mű belső formájában láthatjuk meg magát a költőt is a legteljesebben.

Lator sem koronáz

Mikor kerül be egy lírai életmű a nemzet költészetének kincsesládájába? Valószínűleg nem akkor, mikor egy tekintélyes, Költészeti Kincsesládá nevű sorozat ikszedik darabjaként is megjelenik. Az ilyen „kincsesládadarab” azonban jó alkalom és lehetőség arra, hogy a bemutatott életművet magunktól eltartva, kicsit távolabbról is szemügyre vegyük. Melyek a Lator-költészetnek azok a fő sajátosságai, amelyekre az Unikornis Kiadó sorozatkötetének a távlatából rálátunk?

Victor Hugo mondta Baudelaire-ről: „...a művészet egét valami alig meghatározható komor

sugárral gazdagította” (idézi éppen Lator László a KAKASFEJ VAGY FILOZÓFIA című tanulmánykötetében).

Anélkül, hogy Baudelaire és Lator László életműve között bármiféle párhuzamot vagy kapcsolatot keressék és látnék, Lator költészetéről a legszívesebben én is azt mondanám: a magyar költészet egét „egy komor sugárral gazdagította”. S hogy ez a „komor sugár” annak a „puszta országnak” a borús fénye, amelyet ő teremtet meg. Magyar és világirodalmi anyagból, a saját életéből és egy magyar tájból. Magas nyelvi-poétikai-esztétikai értékkel és érvénnyel.

A költő – saját bevallása szerint – „Húszévesen, gyermeket göggel nem kevesebbet akart, mint emberi nyelvre fordítani a mindenséget...” (idézi Tellér Gyula, i. m.): felnőttkori költészetében sikerült neki a „mindenségről” szóló reprezentatív tudásunk elemeit, a pogány-görög „örök visszatérési” (Mircea Eliade) mítoszszervezetek, a zsidó-keresztény apokaliptikus-finitizmus, Vico körforgásmélete és Schopenhauer szenvedésfilozófiája, Heidegger „világba-vetésége” és Freud világlibidója jellemző motívumait egységes látomásrendszerbe, működő nyelvi-poétikai modellbe fogni úgy, hogy mindennek – a transzgresszív esztétikai érvényen belül – ma fokozott aktualitása is van. Hogyan?

Giovanni Battista Vico körforgásméletében a teokrácia, az arisztokrácia és a demokrácia (istenek, hősök, emberek) kora után az ún. kaotikus kor következik. Aztán a társadalom és világ visszatér az „ősállapotba”. Ma Nyugaton már sokan használják korunk, a XX–XXI. század megjelölésére a „kaotikus” állandó jelzőt. (Legutoljára az amerikai Harold Bloom híres könyvében, A NYUGATI IRODALMI KÁNON-ban látam ezt a felosztást: teokratikus, arisztokratikus, demokratikus, kaotikus kor.) Ha elfogadjuk korunknak a „kaotikus” megjelölését, akkor a mai magyar irodalomnak egy jelentős vonulatát én tipikusan „kaotikus kori” irodalomnak nevezném. Érdekes módon inkább csak prózai munkákat tudnék ide sorolni (első helyen Krasznahorkai László SÁTÁNTANGÓ-ját), de miután Lator László lírájával tüzetesebben megismerkedtem, az ő egyszerre apokaliptikus-finitista és ősmitológikus szerkezetű lírája helyét is ezen a vonulaton belül képezem el.

Persze ez a besorolás sem jelentheti a latori

reservatio mentalis figyelmen kívül hagyását: míg a vonulat (potenciális) többi tagja általában bizonyos posztmodern relativitás jegyében alkotja meg negatív utópiáit, addig ő határozottan távol tartja magát minden újabb költői kánontól. „Elaggott lírikusnak” nevezi magát (vö. az idézett KAKASFEJ VAGY FILOZÓFIÁ-ban a KÁNON, PARADIGMA című esszéjét), aki már véletlenül sem akar *ancilla theoriae* lenni; s talán még azt is ki fogja magának kérni, ha mi most itt az ún. utómodern poétika letéteményesének nevezzük, s azt mondjuk, hogy ennek az iskolának a mai működőképességét és vitalitását talán éppen ő bizonyítja az utóbbi időben – sok hivatásos kánoncsináló véleményének eleven cáfolataként – a legékesebben.

Szóval: Lator sem koronáz! Más szóval: az Unikornis-válogatásból az is egyértelműen kitűnik, hogy költőnk nem alkuszik. Stílusesszéközetek 2001-ben sem hajlandó a tömegkultúra piacán vásárolni, hű korábbi, puritán kifejezési formáihoz, ökonomikus képeihez, dísztelen asszonánciához, jambusaihoz, hagyományos strófaformáihoz, ritmusképleteihez, inkább a mondatot, mint a szót egyénítő poétikájához. Valószínűleg úgy gondolja, és valószínűleg helyesen gondolja, hogy lírájában, azt a komor világlátást és világot, objektív korrelatívot tekintve, amely az ő számára a fő formálási anyag, s amelyet elsősorban a belső forma, a „mélyszerkezet” működtet, szóval az általa megalkotott és mozgásba hozott „puszta országot” tekintve a külső forma minden marékansabb jelenléte tolatkodó és zavaró lenne.

Ennek megfelelően dolgozatomban – szándékosan – többnyire csak a költészet sajátos belső formájával, „mélyszerkezetével” foglalkoztam. Elsősorban az összkép izgatott, s az életmű, a latori líramodell mai működése.

Irodalom

- Lator László: KAKASFEJ VAGY FILOZÓFIA. Európa, 2000.
 Bányai János: A SÁROS ANGYAL. In: A SZÓ FEGYELME. Fórum, Újvidék, 1972.
 Domokos Máttyás: ŐSKÉPLET VERSBEN. In: UGYANARRÓL MÁSKÉPPEN. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.
 Ferencz Győző: LATOR (AZ ELHAGYOTT SZÍNTÉR; SÖTÉTEN, FÉNYBEN). *Holmi*, 1995. január.

Kiss Ferenc: FA A SZIKLAFALON. *Tiszatáj*, 1973. október.
In: INTERFERENCIÁK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.

Tellér Gyula: FA A SZIKLAFALON. In: MIÉRT SZÉP? Gondolat, 1981.

Váraday Szabolcs: LATOR LÁSZLÓ MOTÍVUMVILÁGA. In: ÚJHOLD-ÉVKÖNYV, 1988/2.

Northrop Frye: AZ IGE HATALMA. Európa, 1997.

Tózsér Árpád

ASZTALBONTÁS

*Takács Zsuzsa: A letakart óra
Magvető, 2001. 50 oldal, 1190 Ft*

Takács Zsuzsa költészete a kilencvenes évek közepe óta egyre inkább a könyvben és nem az egyes versekben találja meg a számára legmegfelelőbb teret. 1998-ban megjelent kötete, A BŰNÖK SZÁMBAVÉTELE olyan narratív rendet épített fel versekből és elbeszélésekből, amelyek több kezdete és befejezése volt, ám minden kezdetben hasonló konstellációk mutatkoztak meg, amelyek a bűn és a halál sokszor abszurd kapcsolatát mind mélyebben elsajátítva egymás megfordításaiként olvastatták újra a szövegeket. A LETAKART ÓRA ugyanilyen újrakezdésekből, folyamatos újraírásokból épül fel, szerkezete mégis áttetszőbb, az idő grammatikai hármassága szerint szerveződik. A különálló záróverset megelőző három ciklus a címadó vers három változatával a jelen, a múlt és a jövő témáját nyitja meg. Az időnek e hagyományos szemlélete itt nem az élet és a halál hozzá kapcsolódó konvencionális képzeteknek kölcsönöz nyelvi alapokat, hanem konkrét tereket tesz bejárhatóvá. Jól ismert utakat a városban, a mindennapok szűkebb helyeit, szobákat, egy személy legintimebb környezetét. E konkrét terek azonban az emlékezés munkája által allegorizálódnak. A konkrétság és az allegorikusság között vibráló elbeszélés- és leírásrészletekben sem a múlt, sem a jövő nem ürességként nyilvánul meg, hanem a jelentések várakozásteli rommezejeként. A tereket bejáró időnek ezeket a mozgásait a könyv következetesen jelöli. Mintegy az olvasás útjelzőiként bizonyos szöveghelyeket dőlten szedve kiemel,

jelezve, hogy amiről eddig beszéltünk, nem az olvasás eredménye, csupán feltétele, hogy aztán követni tudjuk a „tréfák” és „cselek” sorát. Hiszen az idő tréfái egyben az írás tréfáivá is válnak: „*a legfőbb tréfa, / hogy nem is idő: egy kapuszárny / nyílása-zárulása megszabta tér / a jelenünk; lángoló karika, / amelyen pattogó parancsszóra / átvetjük magunkat, és közben / egy cirkuszi zenekar fanfárai szólnak*” (A LETAKART ÓRA).

Az allegorikus képeket azonban az emlékezet szinte minden esetben furcsa, néha bizarr módon elmozdítja, törésekben, kizökkenésekben mutatja meg, szinte mindig az ironia gesztusaként. E kizökkenések bizonyos esetekben köznyelvi frázisoknak a szó szerinti és az átvitt értelem közti lebegtetéséből fakadnak, ami a kijelentéseket egyszerre vonatkoztatja magára a nyelvre, azaz az idő tréfáinak terére, illetve a konkrét és nyelvi terekben egyszerre mozgó személyességre. Így persze az is termékenyen eldöntetlen marad, hogy a konkrétnek tűnő tereket az emlékezés alapítja-e, vagy a terekhez kapcsolódó allegóriák irányítják az emlékezetet. A köznyelvi frázisok kizökkenésére és lebegtetésére jó példával szolgálhat az imént idézett vers későbbi sorai: „*Borotvaélen ki nem táncol itt? / Ki mondhatja, hogy csillaga / feljövöben, mikor egy féltégla / fejére éppen esni kezd, / amíg egy építkezési területen kószál, / reményei nyílnak és tavasz van.*” Aligha véletlen, hogy a vers zárlata a kizökkenett idő drámáját, a HAMLET-et idézi, a harmadik felvonásnak azt a jelenetét, amikor Hamlet imázsamolyán térdepelve pillantja meg Claudius, s bár megtehetné, hogy bosszút áll rajta, nem teszi meg, hogy ne jusson érdemtelen üdvösségre: „*Imádkozzam bársonytérdeplőmön inkább / (ahogy a 3. felvonásban tesz Claudius), / hogy részem legyen az általános / irgalomban; [...] / Ne tétovázzon Hamlet ekkor ölni meg.*” Az idő kizökkenése azonban Shakespeare-nél eredetileg nem egy múltbeli esemény következménye, hanem állapot („*The time is out of joint*”), ahol egy korábbi rend önmagukban értelmetlen töredékei közt csupán a mind kétségbeejtőbb nem tudás tettei keresztezik egymást, és ha valami helyretolhatja a kizökkenett időt, az csakis a „tréfa”, a „rút csel” elfogadása lehet, hogy helyére kerüljön az időben, ami úgy van itt, hogy nincs jelen. A halál és az élet szigorú elhatárolásával hagyományunk e jelenlétet kísértésként (rossz tréfaként) beszél el, holott az emlékezés természete

tes sajátágáról van szó. Innen tekintve az élet legfondorlatosabb kísértője persze a halál, a régi allegóriák nyelvén szólva a „Kaszás”, aki A HELY című vers végén ugyanazt a halálos tréfát ki tudja hányadszor elsütve éppen úgy jelenik meg, ahogyan a középkori moralitások elképzelték: „Akartam volna szólni búcsúzóul, / de ki hallgat egy tizenkét éves gyerekre? / A képen látható fa alatt ott állt az ismerős / figura, a Kaszás, és fűrészelte! A fát. / Én világosan láttam.”

A halál tréfájával szemben azonban ott az életé. Ugyanaz, amivel már Hamlet esetében is találkozunk: adjon bár számot magáról a halál mégoly világos jelekben, az élet, amíg csak teheti, vagyis az úgynevezett utolsó pillanatig, nem vesz róla tudomást („ami a legképtelenebb: / nem hiszem el, hogy meghalok”), azt mondja, káprázat, azt mondja, „egy porszem ő az ész szemét zavarja”. Takács Zsuzsa könyvében is több ilyen abszurd és a költőnő korábbi írásainál sokkal szabadabb humorú „kísértettörténetet” olvashatunk. Ilyen például A TRÓJAI FALÓ állhatatosságának allegóriája, amely a mitológiai hagyomány legnagyobb hadicselének emlékébe rejtve beszéli el, hogyan kerül bele ez a porszem – mindig ugyanúgy – a jelen, a múlt és a jövő szép rendjébe, elrontva az órát, amit ezután jobb letakarni: „A csel / mindig beválik. Itt ülök oldalamban / szorított karokkal, arcom elrejtve. / S halálra kaszabolnak minden alkalommal, / és ezen annyira meglepődöm, mint először.”

Az allegorikus képek eltoltsága, kizökkenettsége, ami e költészetben az élet és a halál kölcsönös kísértésének megnyilvánulóbb nyelvi jele, nem csupán „helyretolhatatlan”, helyrehozhatatlan töreseként von maga után. Általa maga a beszélő is elveszíti helyét, mintha a kísértet azzal állna bosszút, amiért megpróbálták kizárni az élők világából, hogy „cserébe” kirekeszti az élőt a jelenlétének addigi bizonyosságából, azaz kísértetté változtatja őt is, akinek ezután saját otthonába, legitimebb helyeire csak az emlékezés cseleivel sikerülhet belépnie. Így történik ez A LÁTSZAT LEBONTÁSA című versben, amely húzásról húzásra akkurátus pontossággal követi a kölcsönös cselek játékát: „A szüntelen feléd forduló arc néz, / nem kell szólnia. Nyaka enyhén / vállai közé süpped, rajtad tartja / pillátlan szemét. / Lélegzetvétele / hol halami, hol nem. Ismer / végletes gondolataidról, ez látszik. / Máskor meg úgy találsz, papírból / van ez az arc, élettelen tehát. / De ha így volna, hogyan /

közeledne magától? / Tetszésre lenni leghőbb vágyad, / ám teljességgel lehetetlen. / Ő volna, aki kitiltott minden / helyről, ami otthonod lehetne, / de szüntelen eszedbe idéz / egy elvesztett kert? Legmélyebb / kétségbeesésedben úgy gondolsz: / Tetszésre lenni leghőbb vágyad, / ám teljességgel lehetetlen. / Ő volna, aki kitiltott minden / helyről, ami otthonod lehetne, / de szüntelen eszedbe idéz / egy elvesztett kert? Legmélyebb / kétségbeesésedben úgy gondolsz: / »csak ott voltam boldog«.”

Az a humor, amely Takács Zsuzsa verseiben megszólal, mintha fordítottja lenne a Bahtyin által felidézett „húsvéti nevetés”-nek. Húsvét idején a régi hagyomány még a templomokban is engedélyezte a nevetést és a szabad mókázást. Ezekben a napokban a pap a szószékéről a legkülönbözőbb történeteket és tréfákat adta elő, hogy a hosszú böjt és bűnbánat után örvendezve újjászült vidám nevetésre fakassza híveit. A LETAKART ÓRA, amint A MEGFOSZTÁS RÍTUSA című vers kísértő tréfája mutatja, amely szép sorjában visszaveszi a hitet, a reményt és a szeretetet, nem csupán a templomi téren, de a vallásosság legszélesebben értett közegén is kívül kerül, hogy annál erősebben hagyatkozzék az immár minden tételes tartalomtól kiüresedett szakralitásra, ahol az idő tréfái, az élet és a halál kölcsönös cselezgetése közepette keresi helyeit az emlékezet. A halált legyőző húsvéti nevetés helyett a halál rekedtebb, gúnyos nevetését hallani, a halálét, aki – nem szeretvén az újdonságokat – megjelenhet egy különös vendég alakjában is, de mintha jobban kedvelné a kövér, petyhüdt, vizenyős tekintetű igazgató izléstelen szerepét, aki a fiatal, igyekvő munkatársai szeme láttára egy intézeti táncmulatságon „hitvesük nyakába / cuppog: – Carramba! –” (A MÁSIK VÁLTOZAT). De halani a halált legyőzni nem képes élet nevetését is, azt, amelyről valaha Heine beszélt, amikor megjegyezte, „az élet alapjában oly sorsszerűen komoly, hogy nem lehetne elviselni a patetikus és a komikus összekapcsolása nélkül”, és amelynek kínos tartalmi kellemetlenebb tréfamesternél, Nietzschénél szólaltak meg, amikor egy derűs pillanatában leírta: „ha a mából másnak nincs is jövője, éppen a nevetésünknek van”.

Takács Zsuzsa lírája szinte minden poétikailag lényeges pillanatában újraértelmezte Pilinszky költészetéhez fűződő viszonyát. Úgy vélem, e könyvben vált számára Pilinszky világa végképp olyan idegenséggé és bizonyos

értelemben befejezett múlttá, amelynek várakozásai ugyan rokonok az övéivel, de allegorizálásának eszkatologikus jelentéssége elmentes a kizökkentség üres szakralitásával. A SZÉLJEGYZET című vers mottóként idézi a SZÁLKÁK ars poeticaként is értelmezhető sorait („az istenek és köztünk ernyedő / fonal irányát olvasom”), majd egy a halál által kísértetiessé változtatott szobában nem csupán elszakad az emberek és az istenek közt Pilinszky-nél még ernyedten ugyan, de szakadásmentesen húzó-dó fonal, hanem maga a kapcsolat is eltolódik, kizökken (az istenek talán csak szélfúttá, kirojtosodott függönyök), és ha élnek is istenek e kísérteties térben, csak szánakozhatnak a halandók sorsán, és tehetetlenségüket panaszolhatják.

E térbe maga a húsvét is furcsa, idegen maskaraként vagy egyenesen kísértetként tér vissza. A KIRÁLYI NAP című vers látogatója, aki egy felismerhető budai villamosvonalon utazva fokról fokra alászáll a város infernális rétegeibe, és végigtekint birodalmán, mint egy király, fogadva a hajléktalanok, a megcsónkítottak, „a zöld reményhatáron” átszököttek abszurd üdvözlét, távozván megváltoztatja és betölthetetlenül hagyja „birodalmában” a húsvét ígértét: „Pedig: erre született, amikor minden / harang reményről beszélt; egy leszek közülük / mondta; de most mintha nagyiton át / nézné a szabad szemmel láthatatlan, / fürgé, földön csúszkáló lényeket.” A kötet egyik zárataként is olvasható A KARÁCSONYI VENDÉG című vers: vézna idegenje az infernális birodalmát, Budapestet bejáró királyhoz hasonlóan lép be minden évben egy család karácsonyi ebédjére, valójában azt sem lehet tudni, miért jön, nélküle mindenestre nem kezdődhet el a ceremónia, amelyet húsvéti vacsorává változtat. Ez a különös, kísérteties agapé azonban sem felszabadulást, sem megváltást nem hozhat: „Ő, aki asztalhoz vezetett minket, / asztalt bont, elmosogat, felmos. / A maradékot háromszáz hatvanöt részre / osztja, és köszönés nélkül távozik. / Ő a búnbak, depresszióink és viszályunk / kiváltó oka. Ő az áldozati bárány, fehér / abroszunkon otthagya vére pecsétfoltjait.”

A kötet másik, tulajdonképpeni zárlatában, A KÉSŐBBI SZEMÉLY című versben, amely a befejező CÁFOLAT cikluscím alatt egyedülként szerepel, a jövő kísértete, aki már „valaki másé”, végül minden eddigi beszédet, minden verssort visszavon, és a magáénak nevezi őket. E

kísértet történetét azonban, „akit *nem ismerek még*”, a könyv nem beszélheti el. Az eljövetelet ígérő vers valóban ígértet és remény marad, hogy az ő vendégsége mást hoz, mint a kötet szereplőit, valóban cáfolatot.

Schein Gábor

FAHÉJAS PIRÍTÓS

Györe Balázs: *Boldogkönyv*

Fekete Sas Kiadó, 2001. 117 oldal, 896 Ft

„Györe Balázs új könyve annak az Írnoknak a műve, aki felesége betegségének krónikásként a korszak betegségét örökíti meg.” (Sándor Iván találó szavait idéztem a szép, kemény táblás borítóról.) Megvallom, egy kicsit félve kezdtem forgatni ezt a könyvet a depresszióról – azt hittem, csak arról fog szólni. Belenézegtem, majd két szuszra végigolvastam. Azután elégedetten tettem le: tényleg *boldog* könyv. Hogy is lehet ez? Az író a legnehezebb megoldást választotta, arról beszél, ami közvetlenül és fájdalmasan érinti, ráadásul nem a távoli múlt eseményéről, hanem a folyamatos jelenéről. Ez a legnehezebb: átformálni a friss, még meleg élményt. Különböző technikákkal élnek ilyen esetben az írók. Mostanában az egyik legdivatosabb a nyegleséget emelni álarcul vagy áltrehányással, ügyetlenkedéssel túllendülni a valóban nehéz formaalkotási problémákon, esetleg durvasággal elhessegetni az önveszélyes érzelmeket.

Itt semmi hasonló nem történik. Amit Györe művel, az az etikus írásmód. Kulcsmondata ez: „*Nem akarok csalni.*” (A művészettel kapcsolatban etikusságot emlegetni igen kockázatos, félreérthető, de most mégsem tudok jobb kifejezést arra az egyetlen méltó írói törekvése, amely minden erőfeszítésével azon van, hogy organikus mű jöjjön létre, melyben sem az alulstilizáltság, sem a díszítés hamissága nem kap helyet.) Még egy, talán ijesztő jelző: *terápiás* alkotásról van szó. Születhet-e az (ön)gyógyítás szándékával érvényes irodalom? Úgy látszik, hogy a legkiválóbb írók esetében, akiket a *BOLDOGKÖNYV* szívesen idéz, igen: egy Thoreau, M. Lowry, F. Fitzgerald tolla alatt. Az

ilyen terápia rendkívüli írói erőt tételez fel, melynek az akaratérő is része. Úgy kell kiirtani mindenféle sajnálat legcsekélyebb nyomát is a szövegből, hogy ne ridegség keletkezzék a hiányból. Krónikásunknak van néhány elegáns kimunkált megoldása erre.

Mindenekelőtt az antimetaforikusság és a természetesség. Mikor például elmeséli, hogyan úszott be a Luppa-szigetnél a vízbe. Így ír: „*Ahogy haladtam beljebb, egyre beljebb, épp elhagytam a kis Luppa-szigetet, már hidegebb lett a víz, megfelelően hűsített. Hagytam magam sodorni. Ha esős, hűvös időben úsztam, akkor melegített a víz.*” Egyfelől igen erős asszociációs hatása van ezeknek a mindannyiunk életéből ismert érzéki élményeknek, másrészt a visszafogott pontosságának, mely megengedi, hogy saját feltutuló emlékeink rakódjanak rá a tulajdonképpen csak inspiratív, indukáló szövegre. Micsoda mándys puritánság itt, hogy a víz „*megfelelően hűsített*”. Többször leírja, hogy kerül a szép mondatokat, fél tőlük. Azt mondja: „*Ép mondatokat sem akarok írni. Olyan mondatokat akarok, mint a betegség. Roncs mondatokat.*” Majd kételyeiről számol be, hogy nem tud ilyeneket írni, nem lehet *beteg*en fogalmazni. „*Hegekkel legyenek tele a mondataim!*” – sóhajt fel. Hegek sincsenek a mondatok szintjén, vannak viszont a műben, amely mozaikos szerkezetű, gyakran hat-nyolc soros bekezdésekből áll, külön kis miniatűr epizódokból, tipográfiai-
lag is elválasztva egymástól. A cserepekre hulló életegész összeillesztett szövegdarabokban mutatkozik, mintha méretre szabott formákból borítaná ki immár megváltoztathatatlanul végérvényes öntvénymondait az író. Így ez az írásmód egyszerre kelti a darabosság hatását vagy a szétesés benyomását, másfelől a megbonthatatlanságát. Ezt a töredezett felszín a hangulati, érzelmi mélystruktúra tömbszerű vagy áradásszerű egysége, a szöveg viszonylagos stabilitása tartja össze.

Férjéről, feleségről van szó, a lányukról, aki verset ír; sétákról, sportokról, takarításról, limonádékészítésről, egy pusztuló, némileg elhanyagolt csobánkai kertről és az irodalomról, amely ugyanúgy része az elbeszélő mindennapjainak, mint a valóságosnak nevezett élet. Sokan kedvenceinket olvashatjuk újra a BOLDOGKÖNYV-ben: a ROBINSON-t, Beckettet, Kosztolányit, Ottlikot, Tandorit. De nemcsak a vendég szövegek működnek motivikus kőtányag-

ként, élményhordozóként és rendkívül hatásos hangulati effektusokként, hanem azok a bizonyos *kistörténetek*: („*A Körös nevű kirándulóhajót szeretted. Óriási hullámokat csinált. Ringatta a kielt. Egyesek szerint ez a hajó csinálta a legnagyobb hullámokat a Dunán. Integtetnek a sétahajó fedélzetéről.* »Jön a Körös« – kiáltották a parton, és beszaladtak az emberek a vízbe.” Vagy: „*Boldog vagyok, mondta a lányom az előszobában a nyakamba borulva hajnali fél 4-kor, amikor hazajött végre és én fellélegeztem. Nem tudtam, hol van. [...] Az angoltanárával [...] mászkált a városban egész éjjel, mondta.* »Boldog vagyok!« Ennél a mondatnál be is fejezhetném ezt a könyvet. [...] Senkitől sem hallottam ezt a mondatot földi pályafutásom alatt. Nehezen aludtam el.”) Az ilyen előzmények nélküli és tovább nem szőtt jelenet nagy erővel és messzire sugárzik a könyvből. Györe Balázsnál sok ilyen részlet lüktet, élteti az epikát, amely a hagyományos cselekményről, jellemről veszteség nélkül mondhat le, mert mindezt mással pótolja, atmoszférával és a zenei szerkesztés varázsával.

Tulajdonképpen a természetnél fogva mindenkor jelen idejű vagy időtlen idillt mutatja, de szétterítve az időben, s így mégis alakulásában: Van egy múltbéli idő, evezésekkel, nyaralásokkal, olvasással. A fiatalság kora ez. Van egy jelen idő, az *egyetlen* szerelem ideje. („*Az az egyetlen szerelem, az unalom, a betegség, az elcsúnyulás és a másfelé való álmódás és az ezerszer szökni, menekülni akarás és mindig ottmaradás.*”) Az igazi szerelem: a fáradság, a kötelesség, a kirtartás – ez válik irodalomká. „*Tartozom a feleségemnek ezzel a könyvvel. Sok mindennel [...] tartozom neki, de ezzel a könyvvel legfőképpen [...]. Tudnia kell, hogy amíg ő a betegágyában fekszik a kórházban, az alatt én megpróbálom boldoggá tenni. Megkísérlem. Neked írok. Én vagyok. Itt ülök az ágyad szélén [...]. Vigyázok rád.*” Mi-lyen komolyak és igazak azok a helyek, ahol az írói lét feltételeként beszél a krónikás a társról, aki van, de nem zavar, aki „*békén hagy*”, hogyha az alkotómunka körülményeinek megteremtése szükségeltetik, a csönd, a magány. Nagy szavak helyett ilyen meghatott dicséret hangzanak el: „*Engem a feleségem sohasem bántott, piszkált, mindig békén hagyott.*” A harmadik síkja az idillnek a lehetséges, a jövőbe vetített. Ez a remény, a várt gyógyulás ideje. A három síkon megjelenített idill nosztalgikus, erősen érzélemleti és indulatos elbesz-

lést hoz létre. De ez a megzabolázott indulat, halk szó erős esztétikai feszültséget hordoz, a robbanás előtti csönd fenyegetését.

Tematikai és hangulati váltások vibrálnak, néha egy-két mondaton belül is, az ironikus-tól a tényyszerűn keresztül a filozofikusig és tovább. Például abban a részben, amelyet így kezd: „*Vájon megvan-e még talpam nyoma a csobánkai asztalon? Meg kellett néznem valamit a legfelső polcon, ezért föl kellett állni az íróasztalomra.*” Ekkor eszébe jut egy álom egy téli turistaházról, ahol sílécek, botok vannak, kesztyűk és sapkák az asztalon, hangos beszéd. És a következő pillanatban dokumentumhűségű leírás következik (az OSZK Fölőspéldány Központjáról, ahol napi hatórás állást kapott az elbeszélő), nevekkel, dátumokkal, számokkal.

Györe Balázs a szerkesztő, műfordító, irodalomszervező, a lírikus, a prózaíró, a szuggesztív előadó hatások és belső fejlődés útján csiszolta ki alkotásához kezdetektől közel álló stílusát és műfaját: a morálfilozófiai meditatív naplót. (A kilencvenes évek második felétől keletkezett prózái e jellegben íródtak, s cikluszerűen kiegészítik egymást.) Ebben az individuális műfajban mégis valami nagyon is a levegőben lévő közös dologról szól. Mintha volna nemzedéki vagy talán szélesebb korosztályt jellemző életérzés, mely a defenzívába kényszerült, tanácstalanná vált értelmiségi réteg sajátja. Azoké, akik az érzelmi-intellektuális szférában léteznek igazán, a társadalmi cselekvéstől, sőt érdeklődéstől is megcsömöröltek, de konokul és halkan, passzív rezisztenciával tüntetnek a személyiség pszichikai-etikai-esztétikai szabadságáért. Ez a mai hazai rosszkedvű réteg irodalmi-művészeti önkifejezéseiben mintha az egykori amerikai beatnemzedék situációját élné meg, s hozzájuk hasonlóan már legfeljebb a benső hiányok és diszharmóniák felszámolására törekszik. Ebből természetesen adódik a köznapi, a privát szféra, a családi kapcsolatok centrumba emelése, a természethez való visszatalálásnak, a kötelesség parancsának, az egészség-betegség állapotának tematizálása.

Az amerikai minimalista irodalommal szinkron jelenségként értékelhetjük Györe Balázs prózáját, mely korszerű és magas színvonalú kifejeződése a fenti világérzékelésnek. Az sem véletlen, hogy ő maga az egykori *Üvöltés*-nemzedék írásairól többször mint erős inspirációról

vall, s ars poeticus utalásai, palimpszesztjei a Hemingway–Kerouac–Carver vonulattal hozzák rokonságba. Meghökkenítő és természetes, ahogyan a nehéz, személyes élet kis pillanatonként történő rögzítésével műtereppe válik, és sorsszerűen összetalálkozik vagy egy úton jár az írói vonzalmakkal. Györe persze elvileg bármi másról is írhatna, de őt a nem jelképesen értett betegség téma érinti meg kikerülhetetlenül, a gyógyulás és művészet egymásra vetített értelmezése és „*az egyetlen valóságos dolog [...] a kötelességek elmulasztása miatti bűnhődés*” problematikája.

Emlékezetes motívum a könyvben a *fahéjas piritós*. Az egyik Salinger-storyból tudja meg az író-elbeszélő, hogy létezik ez az étel, és amikor kipróbálják, nagyon ízlik nekik. Nem tudom, milyen a fahéjas piritós, de sejtem, hogy finom, valami visszafogottan gazdag íz, fűszeres és rejtélyes, és akik ezt fogyasztják, egy időre békességben vannak önmagukkal és a világgal.

Doboss Gyula

HAZA A MAGASBAN

*Szávai Géza: Székely Jeruzsálem
Pont Kiadó, 2000. 448 oldal, 4800 Ft*

Hanghordozását tekintve egységes, témaválasztásában és -kezelésében viszont jócskán széttartó könyv Szávai Géza SZÉKELY JERUZSÁLEM-e. Másképpen mondva: megköveteli a maga jóindulatú olvasóját, akinek szemében e könyv moralizáló alapszólama meggyőzően szavatul a sokszor önkényesen kanyargó téma-variációkért, azok gyakran kényes stílári helyi értékéért. Az „*esszéregénynek*” keresztelt vas-kos munka morális fenéksúlyát aktualizálható – s szerzőnk által folyton aktualizált – földrajzi-történelmi minta adja: a székely szombat-sokat (olykor, nem mindig) elfogadni képes, a vallási és (olykor, nem mindig) nemzetiségi toleranciára épülő s így mellérendeléses szerkezetű erdélyi „*tündérvkert*” képlete. S a mai „*egyesülő Európának*”, Szávai szerint, mintát nyújtó alapvízió műfaji és tematikus leágazásai teszik ki a kötet negyedfélszáz oldalát. De

vajon – a szerző önkényes, ha tetszik: bármiféle külső (műfaji, tematikus stb.) kontroll nélküli írásgyakorlata, valamint eltökélt morális akarása mellett – mitől válik egységessé a kötetbe fűzött elmélkedések laza füzére?

Hiszen az „*esszéregényben*” szinte minden felbukkan, ami – szorosan vagy lazán – kapcsolatba hozható a korabeli hitújító, Péchi Simon nevével fémjelzett széky szombatosok, azon belül Böződujfalú lakosságának történetével, valamint a történet mesélőjével, Szávai Gézával. A személyes és a közösségi, történelmi vagy archaikus rétegek együttmozgatása egyébként is jellemző a könyvre, akár egy-egy retorikus szólam formájában: „*Azt hiszem, az ilyen nagyapám szerű fickók szoktak vallásokat alapítani.*” (31.) Azt hiszem, hemzseg a kötet az ilyesféle szabadfolyású s így esetenként modoros, élőbeszédszerű fordulatoktól, amelyek mögött olyan személyiség áll, aki – úgy tűnik – azonnal és bátran mondja azt, amit gondol: „*Mint minden ember, én is szeretném jól érezni magam a történelemben – de a saját bőrömben mindenképpen. A történelemben nem nagyon szólhatok bele. A bőrömben pedig benne vagyok...*” (131.) Szerzőnk nemcsak hogy a magátét mondja, de a maga nyelvtanát is használja: „*Sérült vagy sérülhetők lelkek kavalkádja körülöttünk.*” (165.) (Kiemelés – B. S.) Vagy akár saját etimológiájával támogatja meg saját gondolatát – például a „*teljes emberi életet élni kívánó emberi közösségekkel űzött elemi matematikai játékok*”, elsősorban a százalékos számítás zsidótörvények kapcsán: „*A magyarországi adminisztráció a beteg embereket leszállékolja.* (Régen a zsidókat, ma a betegeket; oda sem figyel a magyar hivatal, hogy mit beszél; beidegződések örökmozgása ez?)” (402.) De nem lehet, hogy csupán semleges helyi értékű kifejezésről van szó, amely pusztán a betegség súlyosságából adódó munkaképtelenséget kénytelen kifejezni? Mert kénytelen kifejezni, mivel az a dolga. Persze – jól tudjuk, ha mástól nem, hát Franz Kafkától – szörnnyű minden hivatal, de talán nem feltétlenül azért, mert ilyen vagy olyan szavakat használ ilyen vagy olyan ügyek kezelése során. Hiszen minden nyelvi viselkedésnek – és nemcsak a hivatalok nyelvhasználatának – megvan a maga sajátossága. Szávai szövege például – a morális súlykolás jegyében – jócskán terhelt a kurzívált, sőt kövér betűkkel szedett mondatokkal, bekezdésekkel. Hosszú évek során szerzett és érlelt

tapasztalatait rendszerint hosszú hivatkozásokkal és idézetekkel illusztrálja: tudósoktól, szépíróktól vagy éppen nagyapjától. Ugyanakkor gazdag (többnyire saját készítésű) fényképanyaggal kedveskedik az olvasónak. A többszálú és többirányú beszéd, a magánéleti vagy közéleti, jelenkori vagy történelmi tapasztalatok bősége, az önismétlő szentenciák sokasága, a takaros vagy izmos anekdoták füzére – mind-mind beletorkollnak abba a sajátos hanghordozásba és világszemléletbe, amelynek egyik ékes mintája lehet (már csak a kötet témája okán is) a Lammel Annamária és Nagy Ilona által gyűjtött PARASZTBIBLIA: „*Ennek a Bibliának a mesélőmódja, logikája: az emberi elméről és érzületről rendkívül beszédesen árulkodik...*” (215.) Vagy gondolhatunk a szintúgy hivatkozott Mircea Eliade népi kereszténység-elvére s ezáltal a „*vallásöztön*”, de bármiféle más ösztönös hajlam vagy képesség nyelvi kibontakoztatására. S a leglényegesebb kérdések tiszta megszólaltatását feltehetően éppen ez a stílusbeli hajlam és képesség teszi lehetővé, például így: „*Ami a huszadik század harmadik-negyedik évtizedében történt – a holocaustba torkolló eseményssora gondolok – az (sokunk számára) felfoghatatlan. Nem emberi történet. Egy kérdésre azonban meg kell keresni a választ: ez a nem emberi történet – mégis miként történhetett meg az európai ember világában.*” (218.)

Szávai több százból sodort könyvének fikciós-feltételes gondolati magva így szól: „*A XX. század végéről visszatekintve csak fájlalni lehet, hogy a XVI. század végén, XVII. század elején az erdélyi magyar lelki zsidóknak a történelem mégsem adta meg azt a pillanatnyi lehetőséget, amely pillanat fényében talán évszázadokra megvilágosodhatna valami: a gondolat és a felmutatott példa együttes erejével.*” (293.) A felekezeti különbségek szerkezete többé-kevésbé összehasonlítható (ráadásul sokszor szétszálazhatatlanul össze is gabalyodik) a XIX–XX. századi nemzeti, sőt faji különbségtevések szerkezetével. Mely éles különbségek a csitító reflexióban értelmezhetővé, sőt áthidalhatóvá válhatnak. Szokás beszélni például a XVI–XVII. századi vallásos szövegek nyelvi-retorikai eszköztárának és megformáltságának úgynevezett interkonfeszszionalizmusáról, felekezetek közötti voltáról. S talán ugyanilyen értelemben elgondolkozhatunk a XIX–XX. századi nemzeti önismertek úgymond intergentilizmusáról, internacio-

nalizmusáról, interkulturalitásáról... – amelyek persze ügyetlen, sőt olykor rossz szájízű bűvszavak. S éppen ezért ne kategorizáljuk, csupán másoljuk ide újra a szerzőnk által idézett Mikes Kelemen szavait: „*Kedves néném, nemcsak mi, hanem az emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok...*” (281.) Az „*emberi nemzet*” metaforájának előterében válik igazán értelmezhetővé az erdélyi „*tündérkert*” – Szávai szavával – „*fraktál*”-jellege, a táj többretegű mintája, amely, Mészöly Miklós pannon tájleírásaihoz hasonlóan, megfelelő áttételekkel bárhol, bármi kapcsán újravázolható. S az általános képlet konkrét helyhez kötött tanulása: „*Az erdélyi magyarság-székelység körében folytatott magyar-zsidó párbeszéd: olyan magyar-magyar és keresztény-zsidó párbeszéd, amely a helyzetből következően kizár minden becsmérlő faji gyakorlatot.*” (305.) A felekezetek és nemzetek közötti párbeszéd egyik legszebb példája egy bizonyos székelyföldi katolikus férfi (szerzőnk nagyapja) esete, aki – a történelmi események sodrában – (számunkra) különös helyzetbe kerül: nőül vehetne egy csernovitzi zsidó özvegy-asszonyt, „*ha elhárulnának bizonyos akadályok*”. Jelestül: „*A fiatalember részéről egy létező házasság, gyerek, meg más efféle prózai dolgok.*” S ami igazán lényeges: „*Az igazi akadály nem a hit.*” (125.)

A SZÉKELY JERUZSÁLEM valójában többszálú és többszínű hitvallás a többretegű, vagyis nem „*egydimenziós identitás*” védelmében: „*Azok az emberek, akik ennek a (mondjam így:) természeti ténynek tudatában vannak – védetteké válnak az emberi identitás egydimenziós dogmáinak kizárólagossága, tombolása és rombolása ellen.*” (418.) Szávai többdimenziós hite – antropológiai értelemben – leginkább megint csak az Eliadeféle „*népi kereszténységgel*” vagy „*vallásöszönnel*” hozható kapcsolatba. Teológiaiilag, teológiai dogmákkal értelmezhetetlen. Pragmatikusan viszont kezelhető. Persze a teológiai dogmák minden igazán hívő ember életében meginagathatatlanok. Ezért dogmák, vagyis alapigazságok. Ámde vannak olyan idők, és ilyen idő a brutálisan ostoba zsidótörvények ideje, amikor – állítja Szávai – „*a hit dogmáinak »védelmével« [a kikeresztelkedés tisztaságának munkahipotézisével] szemben az emberi élet mentésének a keresztény egyházak számára is elsőbbséget kellett kapnia. Miként Bibó írta, akkoriban a »teológiai probléma« megoldása ez volt: azért, hogy az »életveszedelmet valakinek a feje felől elhárítsák«, a »keresztység szentségének kiszolgáltatá-*

sáról« való felfogást és ritust fel kellett függeszteni.” (422.) Tudnunk kell azonban, hogy a teológiai dogmákat operacionálisan és ideiglenesen háttérbe szorító, mert elsősorban az „*emberi élet mentésével*” törődő morális praxis nem tagadja, mert miért tagadná, az Istennek tetsző emberi élet alapigazságait, dogmáit. (A morális és a vallásos tudat viszonyának döntő krízise ott lép csak fel, ahol például Isten azt parancsolja Ábrahámnak, hogy áldozza fel a fiát, Izsákot. De ez már más lapra és más gondolkodókra tartozik; például Kierkegaard-ra, és nem Bibóra vagy Szávaira.)

Szávai Géza olykor zavarbaejtően heterogén könyve – szerzőnk szavaival – épületes „*kevertörténeteket*” és „*gondolkodásmintákat*” kínál a többdimenziós önismeret „*tündérkerti*”, tehát ideális változatának jegyében. Olyan történelmi és személyes tényeken nyugvó fikcióiban, amely képes (lehetett volna) értelmes párbeszédbe rendezni a vallási és nemzeti különbségeket, azaz képes (lehetett volna) teret nyitni olyan radikálisan többdimenziós identitású népcsoportnak is, mint amilyen a székely magyar lelki zsidók közössége. Akiknek bőven széljegyzetelt, bőven körülbeszél, bőven értelmezett és bőven aktualizált – mert bőven aktuális! – történetét követhetjük figyelemmel a Pont Kiadó jóvoltából.

Bazsányi Sándor

MÁRIÁSSY JÁNOS: VISSZAEMLÉKEZÉSEK AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARC ALATT VÉGZETT SZOLGÁLATAIMRA

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Sugár István. Máriássy olmtüzi visszaemlékezéseit sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Az olmtüzi visszaemlékezéseket fordította Lenkefi Ferenc Argumentum, 1999. 250 oldal, 1100 Ft

A forradalom és szabadságharc százötvenedik évfordulója alkalmából több mint háromszáz monográfia, tanulmánykötet, életrajz, napló, lexikon, dokumentumgyűjtemény látott napvilágot 1998 és 2001 között. Máriássy János memoárja, amelynek kiadása közel nyolc és fél

évtizedet váratott magára, az 1848 és 1849 eseményeit taglaló legjelentősebb és legkiválóbb munkák közé tartozik.

A szabadságharc csaknem százharminc honvéd, nemzetőr, címzetes és tiszteletbeli ezredeseinek egyike Máriássy János. Katonai pályája, beleértve az 1848 tavaszán és nyarán átvételét is, hasonlít távoli rokona, Görgey Artúr tábornok karrierjére, akinél négy és fél évvel fiatalabb; 1822. június 23-án született a Szepes vármegyei Iglón. Előbb a cs. kir. 60. magyar gyalogezredben szolgált, majd 1842. április végén tizenhetedmagával, köztük Klapka Györggyel, bevonult a Magyar Nemesi Testőrséghez, amelynek oktatási színvonala ugyan nem érte el a bécsi hadmérnöki akadémiáét és a bécsűjhelyi katonai akadémiáét, de tananyaga meghaladta a csapattisztek számára előírt követelményeket. A bevezetőt író Sugár István szerint: „*A honvédsereg számos későbbi dandár-, hadosztály- és hadtestparancsnoka itt szerezte katonai ismereteit.*”

Máriássyt 1847 májusában mint „ötéves I. osztályú hadnagyot” a Pozsonyban állomásozó cs. kir. 2. (Sándor cár nevét viselő) magyar gyalogezredhez osztották be. Állomáshelye lehetővé tette, hogy rendszeresen látogassa az országgyűlés üléseit, s azokról ne a *Pesti Hírlap* hasábjairól értesüljön, mint a Prágában vegyeszkedő Görgey Artúr. Politikai látóköre mellett a szó valódi értelmében vett világlátása is kitágult, mivel szabadságot kapván, egy skót barátjának apját, Sir William Stuartot elkísérhette nyugat-európai útjára, majd az utazást lezárando annak skóciai birtokán is öt hetet tölthetett.

Mire 1847 őszén visszatért Pozsonyba, a mind gyorsabban zajló parlamenti események kellős közepén találta magát. Királyhűségét végig hangsúlyozva nem vallotta ugyan magát forradalmárnak, de a „liberális és nemzeti irányzat” híveként lelkesen fogadta 1848 tavaszának magyarországi változásait, melyekről így írt visszaemlékezésében: „*Több más fontos reformon kívül főleg egy független magyar kormány felállítása volt a nagy cél, mely nemcsak az országgyűlés, hanem az egész ország által kitűzetett. Én, ki a magyar történelmet nem osztrák könyvekből tanultam, és ki a magyar közjognak, ha nem is tökéletes, de tiszta fogalmával bírtam, az országnak ezen követelését nemcsak jogosnak, de méltányosnak és igazságosnak is tartottam, és azért természetesnek és*

helyesnek találtam azt is, hogy az ország a kínálkozó jó alkalmat az elnyomott, de el nem éviült ősi jogainak visszaszerzésére okosan, azaz alkotmányos úton felhasználja.”

Meggyőződésével így tökéletesen összhangban volt az, hogy mihamelhetően átvételét kérte a szerveződő honvédséghez. Előbb a győri 5. zászlóaljhoz nevezte ki a honvédsereg szervezését valójában kézben tartó Batthyány Lajos miniszterelnök, végül azonban a pesti 2. zászlóalj 4. századának parancsnokaként indult június 24-én alakulatával a bácskai Óbecsére. A csapatok mozgatása a délvidéki hadszíntérre Szolnokig vasúton, Szolnoktól Szegedig gőzhajón történt. (Ez azért is kiemelendő, mivel elterjedt nézet, hogy első ízben az amerikai polgárháborúban használták ki a vasutat a hadseregek szállítására.) A célállomásra így egykettőre leért a 4. század, amelyről a következőket jegyzi meg Máriássy főhadnagy: „*...200 főből állott, felszerelése jó volt, a legénység igen jó, köztük sok művelt fiatalember és majdnem hatod része zsidó. Tiszt kívülem csak még egy hadnagyocska volt a századnál, ki tán szolgált valaha egypár hónapig, mint kadét, de a katonasághoz mit sem értett. Egy ily nyers, altiszteket nélkülöző századot átvenni és az ellenség ellen indulni valóban nem volt és nem is lehetett kellemes feladat.*”

A 4. század társadalmi és nemzetiségi összetétele arányában érvényes lehetett a 2. zászlóalj egészére is, vagyis abban két-háromszáz pesti zsidó honvéd szolgált. Hasonló lehetett az arány az 1. pesti honvédzászlóalj esetében. Máriássy szerény adaléka is alátámasztja Spira Györgynek A PESTIEK PETŐFI ÉS HAYNAU KÖZÖTT című monográfiájában tett azzal kapcsolatos megállapítását, hogy „*a zsidók számarányuknál jóval nagyobb mérvben csapnak fel honvédeknek*”. Egyes feltételezések szerint az első tizenkét honvédzászlóaljban mintegy ezeröttszáz zsidó származású harcos szolgált.

Zsidó beosztottainak, bajtársainak hazafisága és áldozatkészsége kiváltotta a július 1-jén századossá kinevezett Máriássy elismerését. Helyeselte a kormány határozott fellépését és a katonaság bevetését a pozsonyi áprilisi zsidóellenes megmozdulás során. „*Két egész nap és éjjel hajhásztuk a nagy számra növekedett antiszemitákat; csak miután a katonaság a nagy fáradtságot megsokallván szuronyát kezdte használni, lett vége a csúnya heccnek*” – olvashatjuk NAPLÓ-

jabán. Néhány hónappal később, néhány oldallal odébb már egy harctéri jelenetben méltatja zsidó származású bajtársát: „*A rácok látván haladásunkat, megálltak, és erősen tüzeltek reánk. Mikor oly közel jöttünk hozzájuk, hogy a szuronyfeltűzési jelt adhattam, a rácok a jelnek értelmét ismervén hátrálni kezdettek. Csak egy maradt közülök vissza, s fedetlenül állva fenyegetett bennünket öklével. Látván ezt, egy altiszt, ki mellettem menetelt – egy derék zsidó fiú – azon szavakkal nyújtotta nékem puskáját: »Kérem, kapitány úr, löje le ezen dühös rácot, én nem vagyok biztos, hogy megtalálom-é.« Megtevéen azt, amire felkértem, a rác felfordult a legénység nagy örömeire.»*

Az 1848. június 12-én kirobbant délvidéki szerb háború volt a térség első, kegyetlenségében a közelmúlt balkáni eseményeit idéző etnikai tisztogató háborúja. A bécsi udvar alig palástolt bujtogatására a katonai határőrvidék fegyverforgató és kiváltságokat élvező szerb lakosságának képviselői részben jogosnak ítéltető kívánságaik mellett május közepén a magyarországi ortodox egyház székhelyén, Karlócán bejelentették, hogy a Temesközből, Bácskából, Baranyából és a Szerémségből létrehozzák az autonóm Szerb Vajdaságot. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg a szerb törekvésekkel egyébként rokonszenvező lengyel emigráció befolyásos Czartoryski-táborából 1849 júliusában Magyarországra érkező ágens, Władysław Zamojski ezredes, hogy „*a Vajdaság nagy részének, amelyen átkeltem, vagyis a Bánságnak a lakossága túlnyomó többségében egyáltalán nem szerb, hanem inkább román – németekkel vegyesen. Így ha a Maros vonaláig kizárólag a szerbesség uralkodna, az a népesség nagyobb részére nézvést ugyanolyan sérelmes volna, ahogy ma a magyarizmus túlsúlya az.*” Tudván, hogy Kossuth 1848. augusztus végi bejelentésére, mármint hogy a kormány beleegyezik Horvátországnak a Magyar Királyságtól való elszakadásába, Jellačić nem állt el Magyarországot megtámadásától, a területiális szerb követelés teljesítése sem valószínű, hogy megakadályozta volna a polgárháború kirobbanását a Bácskában és a Bánságban. Már azért sem, mert a szerbek terve szerint a Szerb Vajdaság kizárólag a szerbeké kellett volna hogy legyen. Az etnikai tisztogató háborút, amelynek első áldozata egy bán-sági román falu, Szentmihály volt, azért indították meg, hogy a Maros vonaláig csak szerbek lakják az említett területet. A háború július

második felében az egész Bácskára és Bánságra kiterjedt.

Két héttel azelőtt, hogy a báni méltóságába visszahelyezett Iosip Jellačić báró horvát csapatai élén szeptember 11-én betört Magyarországra, a kormány a nemzetőrségi csapatok szervezésére négy körzetet alakított ki. Nem véletlen, hogy ebből kettő a vasúttal könnyen elérhető Vác és Szolnok, a harmadik a Szegedhez közel eső Arad volt. (Negyedikül a Dunántúl középpontjában fekvő Pápát jelölték ki.) A kormány őrnagyi rangban Máriássy Jánost nevezte ki az aradi körzet parancsnokává. Máriássy Kossuthal Pesten folytatott megbeszélése során felhívta a figyelmet arra, hogy a kormány időben biztosítsa a magyarországi erődket a maga számára. Arad esetében Bathány hozzájárulását kérte ahhoz, hogy a várba önkénteseket szállásoltathasson be a cs. kir. csapatok ellensúlyozására s kellő időben történő semlegesítésére. Részben a kormány, de még inkább Bohus János kormánybiztos határozatlanságán múltott, hogy a terv nem sikerült, s Arad vára egészen 1849 júniusa végéig a császáriak kezén maradt, és Temesvárral együtt tekintélyes honvéderőket kötött le, így rengeteg pénzt emésztett el a román és szerb nemzetiségi mozgalmaknak is természetes teherül szolgáló Bánságban. Máriássy őrnagynak ahhoz nem volt kellő ereje, hogy Arad várát szabályos ostromzár alá vegye, mivel folyamatos csatározással kellett úgy-ahogy ellenőriznie az Arad–Lippa–Zám között húzódó területet is, amely a román és a szerb felkelőknek és a reguláris császári csapatoknak egyaránt felvonulási, Temesvárt erősítő és Aradot fenyegető területül szolgált.

Miután Arad várának csellel történő bevétel kísérlete december 4-én nem sikerült, majd a tíz nappal később lezajlott újaradi csatában Máriássy – általa bevallottan is – szégyenletes vereséget szenvedett, a kormány felmentette állásából, s Gaál Miklós mérnökari ezredet nevezte ki a helyébe. Gaál azonban semmivel sem volt eredményesebb Máriássynál – ki ezt naplójában a maga mentségére nyugtázza –, sőt február 8-án Óradról is menekülésszerűen kivonult, s csak Asztalos Sándor honvéd százados és Boczkó Dániel kormánybiztos határozott fellépése eredményezte azt, hogy a polgárházak kirablásával foglalatostkodó szerbeket a visszafordított

honvédcapatok meglepték, és kiverték a városból.

Máriássy alezredes ekkor már útban volt Görgey tábornok fel-dunai hadtestéhez, ahová áthelyezték. Végül azonban az időközben fővezérnek megtett Henryk Dembiński altábornagnál kötött ki. Az ő kinevezéséről a következőket jegyzi meg Máriássy: *„Megvallom, midőn ezt meghallottam, felforrt bennem a harag, először és mindenekelőtt Kossuth ellen, ki képes volt ezen önkényes tette által egy ily, a magyar sereget mélyen sértő és kompromittáló szegénységi bizonyítványt kiállítani; és másodsor ezen idegen ellen, ki elég szerénytelen volt egy őt, mint idegent semmi körülmények között meg nem illethető és semmivel meg nem érdemelt kitüntetést elfogadni. De végül, mint jó és hű fia a honnak, lenyeltem a keserű kortyot...”*

Máriássy mint katona háborodott föl Dembiński februári működésén. Az európai közvélemény részben lelkiismeret-furdalásból idealizáló szemüvegen keresztül nézte az 1830/31-es lengyel szabadságharc közkatonáit és hadvezéreit egyaránt. Így Dembińskit is, aki ugyan egyetlen csatát sem nyert 1831-ben, s hadmozdulatait a szerfeletti óvatosság, határozatlanság, az összecsapások előli kitérés reflex, az állandó visszavonulási készség jellemezte, mégis hőrozként jelent meg Nyugat-Európában. Az ifjú lengyel radikálisok azonban „a nagy visszavonulások hőségének” titulálták, egy fiatal tiszt, Ludwik Mierostawski pedig 1834-ben francia nyelven Párizsban kiadott kétkötetes munkájában 1831 legrosszabb lengyel generálisát látta és láttatta személyében.

Máriássy János alezredes a közép-tiszai hadtest addig Kazinczy Lajos által vezetett hadosztályának lett a parancsnoka, s ennek élén vett részt Dembiński Schlik tábornokkal Kassa és Eger között macska-egér játékot folytató eredménytelen manőverezéseiben. Ennek az lett a következménye, hogy Kápolna térségében – a fővezér számára váratlanul – döntőnek ígérkező ütközet alakult ki február 26-án. Ebben Máriássy hadosztályának mondhatni főszerep jutott, s működését részletesen leírja. Látszik, hogy a kizárólagosan eleveníti meg a csata számára legemlékezetesebb epizódját, mint az 1848-as emlékirat-irodalom egyik legkiválóbb harctéri memoárjában Karsa Ferenc a 21. zászlóaljtal érintő összecsapásokat: *„...a több száz lépésnyire előrenyomult... üteg minden fedezet nélkül*

volt, mit látván, a mellettem álló 34-ik számú sorozatbeli két zászlóaljából két századot Wolf százados parancsnoksága alatt futólépésben küldöttem az ágyúk védelmére. Ezen intézkedésem nemsokára nagyon is szükségesnek és helyesnek bizonyult, mert az ütegek ezen könnyelmű előnyomulása kihívta a nemigen messze álló dzsidásokat a megtámadásra. Két százada ezeknek megmozdult az üteg felé; szerencsére az ütegparancsnok észrevette őket, s miután a védelmére küldött gyalogsapat még nem volt mellette, gyorsan felmozdonyozott és visszavezette üteget. A dzsidások erre megrohanták a két gyalogszázadot, de ezen kis csapat jókor négyszöget csinálván, bátran ellenállott a rohamnak, noha a dzsidások által körülvetetett. Erre egy oly szép lovassági harc játszódott le szemünk előtt, melyhez hasonlót én az egész hadjárat alatt nem láttam. A Poeltenberg által küldött Sándor-husárok parancsnoka, Pollák alezredes látva a kis gyalogsapatot körülveve, helyből vágatva küldött egy osztalet [két századot – K. I.] a dzsidások ellen, ezek természetesen visszaverettek és visszafutottak. De ekkor az üldözött dzsidásokat egy friss dzsidásosztály támadása megszabadította üldözőiktől, s úgy, hogy most a huszárosztály – miután a visszavetett dzsidások is megfordultak – e kettős túlerővel szemben hátrálni kényszerült. Erre Pollák alezredes maga jött a másik osztaletával, s noha a dzsidások még egy harmadik osztalet által megerősítettek, huszáraink nem tágtítottak, de vitézül verekedtek a túlnyomó ellenséggel, mindaddig, míg részünkről egy friss osztalet érkezett segítségükre, kikkel egyesülve sikerült a dzsidásokat visszaverni. Ezen utolsó támadásban – elragadtatva felhevült vérem által s megfledkezve parancsnoki állásomról – szintén részt vettem, mely rohamnál kardom több dzsidást leterített. Ezen személyes beavatkozásom a harcba, miután erre semmi szükség nem forgott fenn, bizonyára nem volt helyes, de 25 éves lévén, úgy hiszem, a hiba megbocsájtható”.

Az idézet utolsó mondatában némi önkritika is felfedhető. Görgey, noha kritikuss helyzetben – a Győr és Komárom közötti visszavonulás során 1849. június 28-án és a július 2-i komáromi csatában – maga is több ízben vezetett lovasrohamot, a parancsnokok indokolatlan hetvenkedését nem értékelte különösebben. Ludvig János kormánybiztos jegyezte le, hogy amikor 1849. július elején szóba került, ki legyen Komárom főparancsnoka, ha a főhadsereg levonul a Szegednél kijelölt gyülekezési pontra, Görgey odavetette: *„...legjobb lesz Máriássy Jancsira bízni, és valami jó fogas tűzérpa-*

parancsnokot melléje adni. *Ő ugyan kapitulálni soha nem fog, felül ő az utolsó hordó puskaporra, és maga gyújtja fel, mintsem hogy valaha nevét kapitulációra adja*”. Máriássy kicsit értetlenkedve maga jegyzi meg visszaemlékezésében, hogy amikor a 47. zászlóaljot személyesen vezette rohamra a Budavárán támadt egyik rész ellen, elismerés helyett azt az epés megjegyzést kapta Görgeytől, hogy *„neked is több a szerencséd, mint az eszed*”. A magyar fővezér ezzel mintha ugyanazt a véleményét fogalmazta volna meg, mint a Máriássy aradi működését értékelő József Wysocki, aki két század lengyel légionista élén mint őrnagy, majd alezredes, 1848. december 4-től 1849. január végéig részt vett az aradi harcokban: *„Máriássy... fiatal, tapasztalatlan, de vitéz és türelmetlen katona...”*

A február 26–27-i kápolnai vereség döntő mértékben Dembiński tehetetlenségének tulajdonítható. A másnapi lovasscota, amelyben a Sándor-huszárok Görgey Kornél vezette nyolc százada Mezőkövesdnél szétverte Deym vezérőrnagy hét vértesszázadból és kilenc lövegéből álló dandárját, jelezte a szerveződő honvédseregben rejlő lehetőségeket, amelynyiben azt rátermett főparancsnok vezeti.

Máriássy a főhadsergnek és a parancsnoksága alatt álló hadosztálynak februári működését ismertetve lábjegyzetes polémiát folytat Dembińskivel, pontosabban Dembiński Danczer F. Alfonsz által kötetbe rendezett és 1874-ben DEMBINSKI MAGYARORSZÁGON címen kiadott irataival, az azokba foglalt állításokkal, sorra cáfolva meg őket. A lengyel altábornagy grafomániás volt, nyilván önvédelmi reflexből. Kétkötetes munkát írt 1830/31-es lengyelországi és litvániai működését magyarázandó, s 1849-es bizonyítványának emlékiratokkal történő igazolására nyolc vaskos köteg iratot vitt magával Magyarországról. Az iratkötegek végül egy frankfurti antikváriumba kerültek, s Tisza Kálmán miniszterelnök vásároltatta meg őket a magyar államnak. Dembiński visszaemlékezései meglehetősen önkényes fordításban jelentek meg magyarul, adalékokat szolgáltatva a Görgeyt árulással vádolók népes táborának.

Máriássy, aki a kiegyezés után szolgálatot vállalt a szerveződő honvédhaderőben, a személyes érintettség okán aprólékosan számba veszi Dembiński közvetlenül vagy közvetve őt érintő állításait. Mivel visszaemlékezései ak-

kor, amikor Dembiński könyvét – a megjelenés után két évtizeddel – olvasta, már elkészültek, a cáfolatot lábjegyzet formájában illesztette a vonatkozó eseményeket taglaló szövegrészekhez. A kápolnai és a mezőkövesdi csaták eredményeit Máriássy az alábbiakban összegzi: *„A hangulat a seregnél jó és harcias volt, melyet a lovasharc előnyös vége még tetemesen emelt. A seregnél általános volt a meggyőződés, hogy az ellenség vezérsege és vezetése gyenge kézben van, miután még akkor is, midőn a véletlen folytán előnybe jutott, azt kellőleg kihasználni nem volt képes. Mindazt összevetve, mit nem tehetett egy ügyes, értelmes és tevékeny fővezér ily lelkes sereggel, egy lelkesedés tekintetében lentebb álló sereget vezető gyenge fővezérrrel szemben?!!!”*

Nem tudható, hogy a *„lelkesedés tekintetében lentebb álló sereget vezető gyenge fővezérrrel”*, Windisch-Grätz-cel szembeni kritikáját Máriássy nem Görgey 1851-ben Lipcsében napvilágot látott MEIN LEBEN UND WIRKEN IN UNGARN IN DEN JAHREN 1848 UND 1849 (ÉLETEM ÉS MŰKÖDÉSEM MAGYARORSZÁGON 1848-BAN ÉS 1849-BEN) című munkájából merítette-e. Máriássy ezt már naplója megírása előtt olvasta, s vele állandó polémiát folytat, de esetenként Görgey állításait igazolja. Visszaemlékezéseinek a kápolnai csatát követő napokat ismertető része többek közt annak bizonyítéka, hogy Dembiński leváltását Klapka és a fel-tiszai hadtest tisztjei kezdeményezték. Görgey élére állt a joggal elégedetlenkedő tiszteknek, de a lengyel fővezér elmozdítása a jelen lévő kormánybiztos, Szemere Bertalan jóváhagyásával történt, s ezt Kossuth tudomásul vette.

A Tisza mögé húzódott, részben átszervezett honvédsereg négy hadteste március végén indítja meg új hadjáratát az „ideiglenes” fővezér, Görgey Artúr parancsnoksága alatt. Máriássy alezredes a tápióbicskei csatát követően, amelyben testvérbátyja, Gyula hősi halált hal, betegsége miatt nem vesz részt a tavaszi hadjáratban. Legközelebb május 5-én jelentkezik szolgálatra Görgeynek egy sváb-hegyi villában berendezett főhadiszállásán. Három hét telt el a Függetlenségi Nyilatkozat debreceni kihirdetése, a Habsburg-ház trónfosztása óta. *„Engem ezen, a hazának semmi hasznát, hanem csak kárt okozó nagyszájú kihívás nemcsak sértett és bosszantott, de egyszersmind le is hangolt, és pedig nemcsak azért, mert az a velem született dinasztikus érzelmeimet sértette, de azért is, mert e tény kiragad-*

ta alólám azon biztos alapot, amelyen eddig állottam: a tiszta, kétségtelen törvényesség öntudatát, és azon térre vezetett, amelyen eddig csak elleneink álltak – a forradalom terére. – Eddig én a hazának szent és igazságos ügyét örömmel és lelkesedéssel szolgáltam. E forradalmi tény után csak hazámhoz való hű és rendíthetetlen ragaszkodás és fatalisztikus odaadás tartott fenn és vezetett.” Máriássy ezen felfogásával, még ha ezt évtizedekkel 1849 után vetette is papírra, nyilván nem volt egyedül az egykor cs. kir. zászló alatt szolgáló tisztek között. Mintha a trónfosztás értékelése kapcsán Görgey vallomását olvasnánk, aki meg volt győződve róla, hogy az orosz beavatkozást a Függetlenségi Nyilatkozat váltotta ki. Máriássy azonban nem tartozott Görgey hívei közé, s ezt a főhadiszálláson tapasztaltakkal magyarázza: *„Ezen itt töltött estéken alkalmam volt észlelni azt is: Görgey hadtestparancsnokomat, Nagysándort nemcsak nem szereti, de gyűlöli. Rövid idő múlva meggyőződtem arról is, hogy ezen ellenszenv a két tábornok között kölcsönös.”*

A május végétől ezredessé kinevezett és II. osztályú érdemjellel kitüntetett Máriássy János Nagysándor József I. hadtestébe beosztott hadosztályparancsnok volt. Emiatt részéről a nyári hadjárat ismertetésének hajtómotorja nem más, mint Görgey idézett munkájának az 1849 nyarán az I. hadtestre vonatkozó részeivel folytatott vita. Görgey ugyanis a nyári hadjárat kapcsán a június 16-i zsigárdi csatától kezdve az augusztus 2-i debreceni csatáig folyamatosan bírálja Nagysándor és hadteste működését, nem egyszer ragaszkva rá, *„a gyáva”* bélyegést. Máriássy mártírhálált halt közvetlen felettese gyengéit és érdemeit ismertetve önmagát is igazolni, menteni igyekszik. Meglátásai Görgey csúsztatásait, elhallgatásait illetően helytállóak, hiszen a peredi csatában a fővezér mulasztása miatt nem került bevetésre Nagysándor serege, a július 11-i komáromi csatában pedig éppenséggel az I. hadtest állta meg legjobban a helyét.

A Görgeyt megbélyegző áruhámsítósz egyik alapjául szolgált a vád, hogy Debrecennél tudatosan feláldozta az I. hadtestet Paszkevic tábornagy hatszoros túlerőben lévő orosz főseeregével szemben. Görgey magyarázata az volt, hogy ő a túlerőben lévő ellenséggel szemben Nagysándor tábornoknak nagyobb óvatosságot ajánlott. Közvetett tanúk, így Bayer vezérkari főnök vallomásai szerint a Görgey diktál-

ta és Nagysándornak futár útján küldött parancs az volt, hogy *„a hadtestnek Debrecen mellett kell állást foglalni, és támadás esetében az ellenséget erélyesen visszavetni”*. Hogy Nagysándor miért vállalta a nyilvánvalóan erősebb ellenséggel szemben az ütközetet, annak lélektani magyarázatát Máriássy maga adja meg a július 15–17-i váci csata ismertetése kapcsán: *„Aki csak egy kicsit ismeri azon felettebb feszült viszonyt, amely a két tábornok között létezett, és tudja, mily óvatos volt Nagysándor Görgey parancsainak megtartásánál, az nevetni fog Görgeynek azon bárgyú állításán, hogy Nagysándor önkényesen megszegte világos parancsát. Ha Nagysándor ezt valóban tette volna, kétséget nem szenved, hogy Görgey őt ezért még aznap elmozdította volna a hadtest parancsnokságától.”*

Ez, ha Debrecen harc nélküli feladása esetében minden bizonnyal nem történik is meg, magyarázattal szolgál a Görgey előtt állandóan bizonyítani akaró Nagysándor József eljárására, akiről egyébként maga Máriássy írja a július 11-i komáromi csata ismertetése kapcsán, hogy *„személyére nézve igen bátor és vitéz katoná volt, mint magasabb parancsnok sem a szükséges magasabb katonai képességgel, sem pedig az ehhez szükséges önállósággal és elhatározással nem bírt...”* Ezzel együtt, ha Nagysándor tudja, hogy hat-hétszeres túlerő támadását kell felfognia, bizonyára nem vállalja az őt biztos vereséggel vagy éppen megsemmisítéssel fenyegető csatát. Az I. hadtest parancsnoka úgy vélte, hogy az orosz elővédvel áll szemben, amelyre ugyanúgy vereséget mérhet, mint azt két és fél héttel azelőtt, a váci csata első napján Leiningen tábornok III. hadtestével és Görgey Ármin alezredes különítményével közösen tették, amikor feltartóztatták a Zass tábornok és Offenbergtől altábornagy vezette orosz csapatokat. Egy általa kivívott győzelem lehetett volna ugyanis a legfényesebb cáfolata Görgey vele szembeni kíméletlen kritikájának.

Máriássy ugyan nem hisz abban, hogy Görgey hazaáruló, Budavár ostromának ismertetésétől kezdve azonban mégis azt hangoztatja, hogy már az orosz betörés óta a megadásra készült, sőt, ha a branyiszközi áttörés február 5-én nem sikerül, akkor már télen kapitulál. Ez a következetes Görgey-ellenesség mindig akkor tompul, tűnik el, ha a vele való közvetlen találkozás epizódjait villantja fel egy-két mondatban vagy bekezdésben.

Máriássy János, akit 1849 őszén halála, majd kegyelemből tizennyolc évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélték, 1856 nyarán szabadult Olmützből. 1857-ben megnősült, Dessewffy Arisztid honvéd tábornok özvegyét, Szinyei Merse Emmát vette el feleségül, eleget téve mártír bajtársának tett ígéretének. 1869-ben ugyanaz az uralkodó, akinek nevében húsz évvel korábban kötél általi halálra ítélték, kinevezte honvéd ezredessé és a kassai III. számú honvédkerület parancsnokává. 1871-ben tábornok lett, 1876-ban a Lipót-rend lovagja, 1879-ben altábornagy. Miután 1887-ben nyugdíjba vonult, a következő évben a bárói címet is sikerült megszereznie. 1905-ben hunyt el Budapesten.

Visszaemlékezéseit többszöri lendülettel csaknem fél évszázadon át írta, s 1894-ben készült el vele. Kikötötte, hogy csak Görgey Artúr halála után adható ki. Görgey tizenegy évvel élte túl egykori ezredesét. 1867 után semmilyen katonai, hivatali megbízást, címet, rangot nem kapott.

Kovács István

JOHAN HUIZINGA: HOLLANDIA KULTÚRÁJA A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN

Fordította Gera Judit

Osiris, 2001. 123 oldal, 1580 Ft

A XVII. századi Köztársaság kultúrájáról írott könyvében Huizinga óvja holland olvasóit, hogy ne a tanultsággal azonosítsák a műveltséget. Fontos e különbségtétel azért is, mert ezt mintha soha nem értették volna meg igazán Magyarországon, annak ellenére, hogy a harmincas években, az európai kultúra megmaradásáért aggódva egészen különböző ízlésű és vérmérsékletű írók, gondolkodók is a holland tudós személyébe vetették reményüket. Babits Mihály egy különös cikkében az 1936-os budapesti népszövetségi kongresszus két prominens vendégét, Huizingát és Thomas Mannt a Könyvet rejtegető szerzetes, a

barbárság rohaibaiban kitartó „egyszerű humanista” alakjába stilizálta. (Babits Mihály: A HUMANIZMUS ÉS KORUNK. In: Uő.: ESSZÉK, TANULMÁNYOK. Szépirodalmi, 1978. 534–540.) Az egyszerű szerzetes nem tudja pontosan, mit őriz, mit menekít át – Babits cikkének vissza-visszatérő eleme, hogy sem Mann, sem Huizinga nem tud görögül, és igazán latinul sem. (Ez a felfogás jelenik meg Szerb Antalnál is, kicsit engedékenyebb hangszerelésben. Szerb egy – sohasem létezett, gyanúsán reá emlékeztető – németalföldi kora humanista példájára hivatkozott, aki, amikor az ostromlott városban találat érte otthonát, még beszaladt az égő épületbe, és egy könyvvel tért vissza. Amikor megkérdezték tőle, miért ezt mentette ki, így válaszolt: „Nem tudom, de szép... és könyv.” Szerb Antal: A SZÉP KÖNYVRŐL. In: Uő.: A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT. Magvető, 1978. 488.) Az „egyszerű humanizmus” képviselője fanatikusan csupán védi a kultúrát: de a Kultúrát védi fanatikusan. Az ilyen embernek a fanatizmusa a humanizmusa, ahogy Babits írta: „A legveszélyeztetettebb pontot őri ő, s kulturális embersége mindinkább azonosul a morális emberséggel.” Babits ebben a cikkében olyasmit tulajdonított Huizingának és Mann-nak, ami inkább saját gondolkodását fenyegette. Ezt mutatja, mennyire mást értett „egyszerűség”-en, mint a holland történész. Bármennyire igyekezett is kisebbíteni a tanultság jelentőségét, az egyszerűséget mégis csak fogyatékosként, a műveltség hiányaként tudta értelmezni, míg Huizinga számára az „egyszerűség” fogalmához a hitbéli gazdagság, az alapvető értékek magától értetődő képviselete társult (a gonosz külvilágtól elvonuló, keresztény erényeket gyakorló, saját körben szorgoskodó csoportok huizingai elképzelését minden bizonnyal a mennonita közösségek ihlették). Ez az „egyszerűség” a végső egyszerűséget is magában foglalta, a minden-egy elképzelését, szinte a középkori realizmus szellemében: ha minden dolgot Istenben látunk, akkor a köznapi valóság is más arcát mutatja nekünk. Babits mintha azt mondaná, hogy a műveltség folytonosságának megszakadásával az élet értelme vész el, Huizinga szerint – kicsit sarkítva – az élet folytonosságának megszakadásával a kultúra vesztené értelmét, ő inkább az irgalommal, a világ szépségének átélésével, az emberiséssel kapcsolta össze a magas kultúrákat.

Az említett írással gyakorlatilag egy időben fogant, fájdalmas öngúnnnyal áthatott JÓNÁS KÖNYVÉ-ben a próféta szembesül az isteni őrzés irgalmasságának szabadságával. A HOLNAP ÁR-
NYÉKÁBAN című bestsellerében – amely Magyar-
országon éppen 1936-ban lett hatalmas siker –
Huizinga „*a mereveket mosolyogva meggyűró isten*”-t emlegeti. Mindez nem jelenti azt, hogy a holland tudós néha Babits gondolataival párhuzamosan futó elképzelései ne lettek volna legalább ennyire problematikusak – nemcsak mai szemmel nézve azok, hanem azért is, mert nem mindenben voltak képesek beváltani a hozzájuk fűzött reményeket.

A harmincas években Huizinga számos, Hollandia múltjával és a sajátos holland fejlődéssel, illetve kora válságával foglalkozó előadást tartott a világ legkülönbözőbb pontjain – a két témakört nemritkán össze is kapcsolva. A legismertebb talán az a Kölnben elhangzott előadás-sorozat, amely HOLLÄNDISCHE KULTUR DES SIEBZEHNTEN JAHRHUNDERTS (1932) címmel jelent meg – ennek holland változata a most magyarul olvasható HOLLANDIA KULTÚRÁJA A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN (NEDERLAND'S BESCHAVING IN DE ZEVENTIENDE EEUW, 1941) –, de legalább ekkora jelentősége volt annak az előadásának, amelyet Hitler hatalomátvétele előtt három nappal Berlinben tartott (DIE MITTLERSTELLUNG DER NIEDERLANDE ZWISCHEN WEST- UND MITTELEUROPA) vagy brüsszeli előadásának, melyet aztán NEDERLAND'S GEESTESMERK (1935; magyarul: HOLLANDIA SZELLEMI ISMÉRVE. In: HUIZINGA, A REJTŐZKÖDŐ. Balassi, 1999) címmel adott ki. Ezekben az előadásszövegekben Huizinga nem csupán sajátos nemzetkarakterológiai elképzeléseit fogalmazta újra a külföld számára, hanem tükröt tartott a holland nacionalizmus elé is. Gyakorlatilag minden előadását ugyanazokból az elemekből építette fel, néha párhuzamosan is írta őket, mint az 1931-es párizsi előadását és a már említett kölni előadás-sorozatot, csak a hallgatóság nemzetiségére, illetve összetételére volt tekintettel.

Huizinga ábrázolásában a XVII. századi Köztársaság mind politikai berendezkedését (a tartományok önállóságára épülő köztársaság *versus* abszolutizmus), mind művészetét („realista”, polgári művészet *versus* udvari barokk) tekintve úgy vált ki a szomszédos országok sorából, ahogy a bibliai édenkert különült

el a kerítésen kívül eső vadontól (a tudós még tovább ment: szerinte a Köztársaság még Genovától, Velencétől és Svájtól is különbözött). Létrejöttét, majd fennmaradását a Köztársaság véletlen események összjátékának köszönhetette: sőt valóságos isteni csodának. Huizinga vitába szállt azzal az elképzeléssel, hogy az északi tartományok önállóságát a történelmi fejlődés iránya vagy etnikai sajátosságok determinálták volna: csupán geopolitikai adottságokról, feltételekről beszélhetünk, amelyek a fejlődés egy fokán előre nem látható módon meghatározóvá emelkedtek. Hollandia létét sohasem garantálta semmi, létjogosultságát nem igazolta más, mint hogy ez az államalakulat teljesen idegen környezetben is életképesnek bizonyult. Noha Huizinga szerint az elégedetlenkedő tartományok egy adott történelmi pillanatban egészen váratlanul „*dermedtek*” köztársasággá, és a holland állam gyakorlatilag kudarcok sorozatának köszönheti létrejöttét, a történész azt is hangsúlyozta, hogy a nemzeti összetartozás érzése már a burgundi időszaktól kezdve dokumentálható, és ez a „nagy-németalföldi” érzés éltette a „holland” embereket azután is, hogy az északi tartományok kényszerűen különváltak a dél-németalföldi területektől. A nemzeti sajátosságok semmit sem változtak az évszázadok során, a németalföldiek ma is olyanok, amilyenek például Tacitus leírta őket, és a vegyes értékű tulajdonságok, mint a nehézkesség, a szárnyaló fantázia hiánya, a józanság, megfontoltság vagy számítás inkább a javára váltak ennek a népnek: ezért tudja értékelni a többi nemzet eredményeit, ezért képes becsülni a másik ember meggyőződését, és ez magyarázza azt is, miért nem vált könnyelművé, és nem bizonyult soha fogékonynak a fanatizmusra. A kálvinista ideológia mindig is idegen maradt a hollandok valódi természetétől, szerepe csak válságos pillanatokban erősödött fel, vagy csak politikai céllal élesztgették, az egységes vallásban „*a nemzet kovászát*” látva, mint az a két, fejedelmi álmokat kergető *stadhouder*, akiket Huizinga keményen meg is ró ezért.

Hollandiáról szólva Huizinga minden előadásában, írásában a becsületes, megbízható nemzet eszményét rajzolta fel, egy olyan országot, amely semlegességi politikájával példát adhatna Európának. Előadásaiban azonban folyamatos hangszütyeltetés érzékelhe-

tó. (Lásd W. E. Krul: NEDERLAND'S BESCHAVING. In: Uő.: HISTORICUS TEGEN DE TIJD. OPSTELLEN OVER LEVEN & WERK VAN JOHAN HUIZINGA. Historische Uitgeverij, Groningen, 1990.) Kezdetben, a XIX. századi holland liberalizmus szellemében Huizinga még azt hangoztatta, hogy Európa biztonságának záloga a kis nemzetek léte, és a jog országaként jellemezte hazáját. A későbbi szövegekben hazájából a kultúrák találkozási pontja lesz; geopolitikai helyzete arra predesztinálta Hollandiát, hogy közvetítő szerepet lásson el, hiszen a nagyhatalmak nem kerülhetik meg az egymással való érintkezés során. 1932-től viszont írásaiban a szellem hazája, letéteményese, sőt menedékhelye lesz Hollandia (ez a gondolat – alighanem német közvetítéssel – a korabeli Magyarországra is eljut, megtalálható például Gogolak Lajos recenzióiban). A különös, egyedülálló jelleget ekkor még nyitottságként aposztrofálja Huizinga, nagy várakozással tekint hazájára, bár írásaiban felrémlik egy sajátos arculatát elvesztítő, a népek tengerében feloldódó vagy keleti szomszédjába betagozó Hollandia képe (lásd a könyv német változatának utolsó bekezdését, ami egyébként alig különbözik a holland változattól). A harmincas évek második felétől viszont a nyitott, közvetítő szerepre hivatott nemzet elképzelése szinte észrevétlenül adja át a helyét az elszigetelt, magának való ország és kultúra képének. Ez a Hollandia nemcsak hogy nem képes hathatós közvetítő szerepet betölteni Európában, vagy legalább példát adni a többi országnak, de maga is fenyegetett, hiszen félt, hogy – amint az a XVIII. század első éveiben egyszer már megtörtént – belesodródik a hatalmi konfliktusokba, melyeknek óvatos kerülése (és a kívülmaradás nyújtotta lehetőségek kihasználása) mindig is jellemezte és élte.

Huizinga vázlatnak nevezte művét; talán azért választotta ezt a formát, mert így megengedhette magának, hogy néhány bekezdésnek, fejezetnek, de magának a könyvnek az elején is némileg mást mondhasson, mint a végén (nehéz eldönteni, művében mennyi a tudatosság). Szép példája ennek a latolgató, egyszerűs mind a spontaneitás látszatát keltő írásmódnak – melyet Huizinga korábbi magyar fordítói csak ritkán ismertek fel vagy mertek visszaadni – a következő részlet: „A barokknak ebbe a talán mégoly tökéletlen sémájába is viszonylag jól beleillenek a pápai és velencei Itáliáról,

William Laud és a Gavallérok Angliájáról, vagy a maga »grand siècle«-jének kezdetén álló Franciaországról alkotott elképzeléseink. Beleillik-e azonban mindebbe a tizenhetedik századi Hollandia kultúrájáról alkotott képünk is? Csak nagyon töredékesen. – Persze, igen, van egyetlen figura, aki szinte teljes egészében beleillik, ez pedig Vöndel. Mégis, szinte az összes többi kifejezőmód és figura alapján a korabeli tulajdon kultúrájáról alkotott képünk meglepően nagy mértékben tér el a barokknak ettől a sémájától. Ruisdael vagy Van Goyen egy-egy tájképe, Jan Steen zsánerképei, Frans Hals vagy Van der Helst lövészegyleti csoportképei, sőt mindaz, ami Rembrandt legigazibb lényegét jelenti, egészen más szellemet sugároz, egészen más hangon szól. Hollandia leginkább szembetűnő jellegzetességei ezekben az időkben csak korlátozott hasonlóságot mutatnak a korabeli Franciaországgal, Itáliával vagy Németországgal. Sem a szigorú stílus, sem a széles gesztus, sem pedig a fenséges méltóságteljeség nem jellemző erre az országra.”

Huizingát az érdekelte, mivel magyarázható, hogy a holland állam és nép véletlenszerű létrejöttét azonnal igen magas színvonalú és kiegyensúlyozott művészi termés kísérte. Ha jól értem, a tudós gondolatmenete körbe fog: azzal és amellett érvel, hogy a XVII. századi hollandok művészete a maga minden ideológiától mentes ábrázolásmódjával azokat a tulajdonságokat – a másik tiszteletét, a béke szeretetét, a vallási türelmet – fejezte ki, amelyek tipikusan hollandnak tarthatunk. Könyve zárófejezetében viszont felveti, hogy ezek a tulajdonságok mégis inkább a XVIII. században jutottak érvényre, amikor az északi tartományoknak már nem kellett a dogmatizmus és a fanatizmus ellen harcolniuk: ekkor azonban vége szakadt a folyamatos művészi termelésnek, és az ország szellemi tespedtségbe süppedt. Végül azonban elhessegeti magától azt a gondolatot, hogy a csodált holland művészet kifejezte szellemiség és a mögötte meghúzódó ideológia, mentalitás ne lett volna összhangban: hiszen ez a következtetés az egész könyv gondolati alapját megkérdőjelezné (mindazonáltal érvelése, hogy a XVIII. századi hanyatlás nem egyformán terjedt ki az élet minden területére, nem túl meggyőző). Ahogy az ellen is tiltakozik minden porcikája, hogy a pozitív nemzeti tulajdonságok éppen akkor jutottak volna érvényre, amikor a hollandoknak harcolniuk kellett a fanatizmus ellen. Pedig ha elfogadta volna ezt a következtetést, akkor –

amint arra Wessel Krul rámutatott – a XVII. századi holland kultúra rajza egyértelmű üzenet lehetett volna megszállás alatt élő honfitársaihoz. Huizinga munkáját éppen az teszi különössé, hogy a Hollandia XVIII. századi „elszenderülés”-éről frott rész ugyan a könyv végén található, de ez az elképzelés természetesen nem a könyv írása során kristályosodott ki a történészben – hiszen gondolatmenetéből éppen nem ez következett volna, és már a német változatnak is pontosan ugyanaz volt az íve, mint a hollandnak. A tényeket tisztelő történész néha szembekerül a múltban támpontot, de legalábbis vigaszt kereső, a honfitársait az értékek világában eligazítani igyekvő humanistával – de a mű szerkezete elbírja ezt.

Az 1941-es holland változat – amely felépítését, megközelítésmódját és információtartalmát tekintve alig tér el az 1932-es némettől – azoknak a műveknek a sorát gazdagította, amelyek a nemzeti múlthoz való kötődés megerősítésének szándékával a német megszállás első éveiben születtek vagy jelentek meg újra. (Erről lásd A. van der Lem: *HET EEUWIGE VERBEELD IN EEN AFGEHAALD BED*. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1997.) Huizinga előre látta, hogy nemsokára elveszik tőle a hollandiai publikálás lehetőségét is – alighanem ez játszotta a legfontosabb szerepet abban, hogy újra elővette régi, kedves munkáját. A holland változat tele van olyan félig kimondott utalásokkal, melyeket 1941-ben minden olvasó értett. Huizinga rögtön az előszóban a „különleges körülmények”-re hivatkozik, amelyek rábírták munkája újbóli kiadására; amikor arról ír, hogy az Orániai fejedelem „a nép szeretetében és szívében olyan láthatatlan hatalommal rendelkezett, mely a Haza Atyjának kijáró hálán alapult, és amely, ha arra került a sor, mindig sokkal erősebbnek bizonyult, mint az uralkodó arisztokrácia akarata”, mindenki azonnal a londoni száműzetésbe kényszerült királynőre gondolt. Nagyrészt ez a láthatatlan szellemi közösségre hivatkozó, az összetartozás érzését erősítő írásmód adja a szöveg nemes pátozát. A zsidósággal szemben tanúsított viszonylagos toleranciára emlékeztető bekezdés a német eredetiben még nem szerepelt. De idetartozik Huizingának az a megjegyzése is, hogy a szerencsés viszonyok közé született hollandok sohasem kényszerültek rá, hogy katonának álljanak, főleg nem

idegen seregbe: hiszen a megszálló német csapatok holland önkénteseket toboroztak a keleti frontra. Ezzel azonban már az 1941-es változat neuralgikus pontját érintjük. Huizinga szükségét érezte, hogy megmagyarázza, a svájciak miért álltak zsoldosnak; örül, hogy az általános jólétnek, a tengertől elnyert területeknek stb. köszönhetően a hollandokat meg sem kísértette ez a lehetőség, de észre sem veszi, milyen egyszerűen napirendre tér afölött, hogy történelme során Hollandiának viszont nemegyszer szüksége volt zsoldosokra... Mint ha a történész mindenáron fenn akarta volna tartani a béke- és igazságszerető holland nép képzetét. Azonban más dolog idegen hatalom szolgálatába állni, és más védekezni a megszállók ellen – és nincs sok értelme szerencsés körülményekre hivatkozni akkor, amikor katasztrófa fenyeget. Ugyanezek a kételyek merülnek fel a militarizmusról szóló rész hangsúlyos elemével, a tenger kitüntetett szerepével kapcsolatban. Huizinga szerint Hollandia súlypontja a tengeren volt, a „holland nép” itt kovácsolódott nemzetté, mégpedig nem is annyira a harcban, mint inkább az elemekkel folytatott örökös küzdelemben, illetve a hadiállapot jelentette nélkülözésben, önként engedelmeskedve a parancsszónak, egyszóval: a tűrésben; és a tengeren valósult meg az is, amit ma szociális mobilitásnak neveznénk (Hollandiában ennek példája a magát kötélverőinasból admirálisá felküzdő De Ruyter, vagy a pontosságá: mesélik, hogy egyszer kitért egy ütközet elől, csak mert az egyik árboc rosszul állt...). Ha viszont ezt a részt a jelennek szóló üzenetként próbáljuk értelmezni, aligha olvashatunk ki belőle többet, mint hogy Hollandia mindig is az atlanti oldalhoz tartozott. Igaz ugyan, hogy a nyitófejezetben Huizinga azt írta a XVII. századi hollandokról: „Ez az elvi békepolitika azonban – tudjuk jól – nem a mai értelemben vett pacifizmus volt. Amikor nem teremthette meg a békét vagy nem tudta elérni békítő céljait, a Köztársaság sohasem habozott újra fegyverhez nyúlni” – mivel azonban a militarizmusról szóló részből ez nem következik, sőt nem ez következik, ez a mondat a levegőben lóg, szibillai szózat benyomását kelti. Hollandia szerepét Huizinga a béke, a párbeszéd megőrzésében, vagyis a konfliktusok megelőzésében látta. A válság megoldásához az országnak már nincsenek meg az eszközei, és ha bele-

sodródik a konfliktusba, azzal saját szerepe, létjogosultsága kérdőjeleződik meg.

Az 1941-es holland változat problematikussá voltát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy lényegében alig tér el az 1932-es német szövegtől. Huizinga ugyanazzal az üzenettel fordul a megszállás alatt élő holland polgárhoz, mint tíz (sőt húsz, harminc) évvel azelőtt. A szépség iránti érzék eltompulása, az értékek nem kelendő megbecsülése, a gazdaság öncélú fejlődése oda vezet, hogy az emberek már nem vívják meg a harcukat önmagukkal, nem lesznek úrrá saját kényszereiken és lehetőségeiken – ami mindig külső harc kirobbanásával fenyeget. A holland változatban Huizinga gyakorlatilag ugyanarra szólítja fel, próbálja ráéberszteni honfitársait, mint amiről már tíz éve is beszélt, annak ellenére, hogy részben ennek az eszménynek, hívó szónak az elégtelenségét is bizonyította, hogy a világ mégis a vesztébe rohant... Talán ennek is tulajdonítható, hogy könyve gyakorlatilag nem talált visszhangra kortársai körében, kevés recenziónek egyike például egy lap történeti rovatában – mint aki már nem először hallotta ezeket a gondolatokat – „nemes egyszerűség”-gel visszautalt az 1932-es német változatról írott recenziójára.

A XVII. századi kultúráról írott könyv szemléleti alapja, látásmódja megegyezik A KÖZÉPKOR ALKONYÁ-ÉVAL. Huizinga pontosan ugyanúgy kötődik a XVII. századhoz, amilyenek a XVII. századi holland emberek viszonyát ábrázolta saját világukhoz. Amint arra Frank Ankersmit A KÖZÉPKOR ALKONYA kapcsán már utalt, Huizinga arra törekedett, hogy ábrázolásában eltűnjön a különbség régmúlt és ma között, és a szöveg a maga közvetlenségében mutassa fel a történeti tapasztalatot (F. Ankersmit: NYELV ÉS TÖRTÉNETI TAPASZTALAT. In: Thomka Beáta [szerk.]: NARRATÍVÁK 4. A TÖRTÉNELEM POÉTIKÁJA. Kijárat Kiadó, 2000). A két nagy kultúrtörténeti mű mégis sokban különbözik egymástól. Míg a középkori ember világa és világlátása alapjában tért el a mai emberétől, addig a XX. század elején a XVII. századi kultúra többé-kevésbé magától értetődő része volt a hollandok műveltségének, olyannyira, hogy ez a viszony nélkülözött minden reflexiót; Huizinga szerint ugyanis kortársai csak felületesen ismerték ezt a hagyományt, és nem tudták, milyen kincset őriznek valójában. A történész szerint ennek tünete, hogy a kultúra ké-

pívé válásával párhuzamosan egyre kevesebb irodalmat olvasnak, és a régi szövegek olvasása már nem szerez önfeledt örömet, és az is, hogy elhalványult a történelmi „tények”, a história anyaga iránti érdeklődés. Amikor a XVII. századi kultúráról ír, Huizinga arra kívánja ráéberszteni olvasóit, hogy amit még mindig élvezni tudnak, mint mindig viszonylag könnyen be tudnak fogadni a XVII. századi festészet és irodalom alkotásaiból (például Hooft verseit), az nem igazán vagy csak töredékesen fejezi ki a XVII. század valóságát és világlátását: azt, „ahogy a dolgok voltak”. A képzőművészet és az irodalom szállította ismeretanyag azonban másodlagos: Huizinga nem győzi hangsúlyozni, hogy kora holland embere gyakorlatilag még mindig ugyanabban a világban él, pontosabban élhetne, ahol XVII. századi honfitársainak mindennapjai teltek. Viszont attól tart, hogy ez a folytonosság megszűnőben van: fiatal korában még ugyanazokon a grachtokon járt, mint a XVII. századi haarlemi vagy amszterdami polgár – ami egyébként erős túlzás –, a sík vidékről még nem elővárosokon keresztül érkezett a városba, a csend még ugyanaz a csend volt, ami a XVII. századi embert vette körül, a leszálló nap fénye még ugyanúgy esett be a szobák ablakán, mint 1650-ben. Azóta viszont pusztulásnak indult minden, mert nem figyeltek oda a tájra, a városképre, a múltból áthagyományozódott kincsekre – és mivel ezek a könyv megírásának idején már nem vagy csak nagyon töredékesen léteztek, többé már nem is adhatnak nemes formát az életnek, vagyis ez a logikát követve, a pusztulás, úgy tűnik, feltartóztathatatlan. 1943-ban papírra vetett önéletrajzi vázlatában Huizinga fontosnak tartotta megemlíteni, hogy egyik kedves meséje Andersen: A RÉGI HÁZ-a volt, melynek színtere ugyancsak egy a gyermekkorban még létező, de már akkor le-tűnőben lévő világ, ahonnan még lehetséges volt az átjárás régebbi korokhoz. (Magyarul: ÚTAM A HISTÓRIÁHOZ. In: HUIZINGA, A REJTŐZKÖDŐ. Balassi, 1999.) Huizinga nem véletlenül tulajdonít olyan nagy jelentőséget az építészet emlékeinek, nem is igazán az egyes épületeknek, mint inkább együttesüknek, amely azáltal, hogy a magánterek nem váltak el élesen a közterektől, kifejezte és ki is jelölötte, meg is határozta az emberek egymással való viszonyát, világlátását. „A gyorsaság ellenére, amellyel a város és a falu régi arculata manapság eltűnik, hogy

helyet adjon az új építkezéseknek és a beépített terület terjeszkedésének, valamint a kíméletlen közlekedés követelményeinek, tizenhetedik századunk képét a legkönnyebben és legelénkebben még mindig abban lehet fellelmi, ami építészetéből megőrződött. Csakhogy miközben egy fél évszázaddal korábban a grachtoknak, házaknak és utcáknak ez a régi jellege szinte még mindenütt szembetűnő volt – amikor a régi Amszterdam minden szegletében még ugyanolyan szép volt, mint Middelburg és végtelenül méltóságteljesebb –, manapság egyre figyelmesebben kell kutatnunk, hogy a későbbi elhanyagolás okozta banalitás és a még később bekövetkezett kontárkodás közepette felleljük azt. Környezetét a korabeli ember is az építészeti szépségében értette meg legjobban. Nem a modern művészettörténeti vagy műkedvelői érzékenység értelmében; ez igen új keletű jelenség; még Potgieternél és kortársainál is alig fejlődött ki. Maga a tizenhetedik század tökéletesen jól látta ezt a szépséget, de anélkül, hogy szavakat keresett volna a megfogalmazására. Különbözik hogyan ábrázolhatta volna az a sok festő- és rajzművész olyan szeretettel, a tárgy iránti olyan megható odaadással a városok és falvak látképeit, melyekben oly meghittten párosul egy Van der Heyden, egy Berckheyde, egy Beerstraten őszinte pontossága és Vermeer DELFT LÁTKÉPE című képén a való világ tökéletes átpoétizálása? E korban talán sehol másutt nem süt számunkra az áldott nap olyan fényesen, mint éppen a városi látképeken, melyek olykor honvágygal tölthetik el szívünket az egyszerű gondolatrendszerre és szilárd hitre épülő, egészséges-természetes élettel teli múlt után.” Ez az élmény Huizinga szerint nem akart „szavakká dermedni” a XVII. században, és a tudós arra törekszik, hogy azt – ha a valóságban már nem tapasztalható is közvetlenül – legalább mint nyelv előtti, elemi tapasztalatot idézhesse fel olvasóiban.

Az építészeti emlékeiről talán még elmondhatjuk, hogy közöttük élve lehetséges olyasfajta átjárás a múltba, az a fajta egybeolvadás a mindenséggel, amiről Huizinga beszél. De Huizinga ezt kereste, kérte számon olyan műalkotásokon, dokumentumokon is, amelyeknek valóságba ágyazottsága, az életben betöltött szerepe eleve, már megszületésükkor is sokkal problematikusabb volt.

A Rijks Historisch Museum körül a tízes évek végén kibontakozó vita kapcsán (amikor a készülő történeti kiállításról gyakorlatilag az összes szép műalkotást megtagadta volna a Rijksmuseum) Huizinga megvalóította, hogy sok mű nem a szépségével szólítja meg, hanem

történeti dokumentumként szerez számára az esztétikaihoz nagyon hasonló élvezetet. Az olyan műalkotások elemzéséből, melyeken a festő, de még inkább a rajzoló, a rézmetsző „nem fantáziált”, hanem azt adta, amit látott, Huizinga magába a múltbeli valóságba vélt átlépni. Ilyen alkotásnak tartotta az ARNOLFINI HÁZASPÁR-t is. Jan van Eyck a valóságot és csak a valóságot adta vissza ezen a képen – „úgy festett, ahogy tudott”, idézi és értelmezi nagyon is középkorias megnyilatkozásként jelmondatát a történész még a HOLLANDIA KULTÚRÁJA A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN szövegében is –, és éppen ezért képes felkelteni a múlttal való közvetlen kapcsolat érzését; a látványon keresztül marandóságában, *sub specie aeternitatis* táruul fel az adott kor tartalma. Ez adja meg a történésznek az „így és csak így lehetett” érzését a XVII. századi képek szemlélésekor is, hiszen készítőik véleménye szerint nemcsak hogy azt ábrázolták, amit láttak, de úgy is ábrázolták, ahogy látták. Huizingánál a „realizmus” szó egyszerre szerepel szó szerinti és a középkorban használatos filozófiai értelmében (ami azt is jelenti, hogy -izmusként viszont a realizmusnak semmi köze a XVII. századi holland festészethez): hiszen amikor a festők a maguk körül látott valóságot adták vissza keresetlenül, akkor az élet misztériumát, a dolgok lényegét juttatták kifejezésre. Huizinga azonban hozzáteszi: anélkül, hogy tudták volna. Mintha a tudós is tisztában lett volna elképzelése buktatóival: nehéz ugyanis elképzelni, hogy a korabeli festők ilyen véletleket egyesítettek volna magukban. Az ilyen „dokumentumok” valószínűleg általában váltak „időtlennek”, hogy időben távolabb kerültek eredeti kontextusuktól, vagyis Huizinga azt a hamvasságot tulajdonítja nekik eredendően, amely éppen az idő múlásával rakódott rájuk. Ha viszont az ilyen művekre dokumentumként tekint a történész (a végletekig érvényesítve saját szempontját), olyan pozíciót vesz fel, amely egész biztos nem lehetett a kortársaké.

Huizinga egyszerre várta a képektől, hogy a valóság másai legyenek és hogy kifejezzék annak lényegét (ahogy ő nevezte, „a köznapiság misztériumát”). A valóság mechanikus lemásolása azonban csak „bebalzsamozhatja” az időt (André Bazin), az ilyen képeken – a fotókon – csak időben kimerevített dolgokat látunk. Huizinga ennél többre vágyott: a nem mechanikus leképezés viszont nem kötelez az ábrázolt va-

lamikori létezésének elfogadására. Bár Huizinga összekapcsolja a hű ábrázolás és a lényeg kifejezésének szempontját, érthető okokból nemigen bolygatja, hogyan is kapcsolódna egymáshoz a kettő. Megfogalmazásából az következne, hogy az ábrázolás köznapiságával vagy pontosságával arányosan nő annak valószínűsége, hogy az élet misztériumával érintkezhetünk általa, mégsem ezt látjuk; sőt annak, amit Huizinga „*köznapi*”-nak nevezett, már eleve emelkedettnek kellett lennie ahhoz, hogy az ábrázolás által megszentelődhesen (lásd szeretett festményeinek tematikáját). Másrészt épp a mechanikus leképzést „helyettesítő”, illetve kizáró művészetnek szentel különös figyelmet a történész: azért fantáziál az ábrázolás létrehozójáról, mert így próbál közelebb jutni annak megfejtéséhez, mi kölcsönzi a festményeknek azt a dimenziót, amely a mechanikus megörökítéssel létrejött ábrázolásból hiányzik. Szeretné, ha a művel szemben tanúsított alázat, egyfajta tiszta, anonim létezés vállalása nyomán születhetne igazi művészet, amilyen a XVII. századi hollandoké is volt, de láthatólag nehezebb esik, hogy a képek mögé, amelyek olyan erővel mutatnak meg valamit a valóságból, hogy azt aztán már csak egy Van Eyck vagy egy Emanuel de Witte szemével tudjuk látni, egymást a feladat kézművesrészében felülmúló, keresetlenül egyszerű embereket képzeljen.

Ez az eljárás és a mögötte meghúzódó dilemma persze egyáltalán nem új keletű; gondoljunk csak arra, hogy A KÖZÉPKOR ALKONYA előtanulmányaiban és magában a magnum opusban Huizinga mennyit foglalkozott Van Eyck személyiségével. Egy kiadatlan jegyzetében Huizinga még polgári milióként mutatta be Arnolfiniék szobáját, A KÖZÉPKOR ALKONYÁBAN pedig tagadni igyekezett, hogy Arnolfini arcvonásai itáliai származásra vallanának. Szívesen látta volna tiszta szívű álmodozónak, az északi reneszánsz képviselőjének Van Eycket, de elismerte, semmi sem utal rá, hogy az udvaronc ne érezte volna otthon magát a burgundi udvar pazar és hiú világában. Huizinga műelemzései ugyan esztétikai ihletésűek, de a tétjük nem esztétikai: és ezzel vissza is érkezünk a HOLLANDIA KULTÚRÁJA A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN alapvető problémájához. Ha a holland népet és kultúrát nem a szükségszerűség hívta életre, ahogy Huizinga mindig is vallotta,

nincs értelme olyan sajátosabb, ősbibijegyeket keresni, mint kortársai közül sokan tették – a nacionalizmustól azonban a nagy történelemszűk sem mindig sikerült függetlenítenie magát. Lényegében mégis azt vallotta, hogy a hollandokat éppen az különböztette és különbözteti meg markánsan a többi nemzet-től, hogy képesek áthasonítani, „*sajátos holland hangnembe transzponálni*” más népek kultúráját. Korai munkáiban Huizinga minden általa csodált alkotáson az északi elemet kereste, és ha az alkotó nem Észak-Németalföldön fejtette ki a tevékenységét, akkor származása vagy stílusjegyek alapján – még ha az az északi „stílusnélküliség” volt is – követelte őt saját szűkebb hazájának. Később már magának az északon szárbá szökökent kultúrának a sajátosságait kellett meghatározni. Ez a szándék fűtötte az ERASMUS írásakor, és akkor is, amikor XVII. századi festőkről, költőkről szólt, például Constantijn Huygensről: ebből a kifinomult, bizarr, tudós-tudálékos verseket szerző, pragmatikus udvari emberből is tiszta szívű álmodozót, feddhetetlen jellemet, északi embert faragott. (Ezzel nem állt egyedül: a Huygens mint „*népe fia*” közhelynek számított a korabeli holland irodalomban.) Az ízig-vérig hollandnak ábrázolt Huygenst Huizinga azzal jellemzi, hogy minden tudományban és művészeti ágban jártas volt, igen magas szinten képviselte korát, de „*nem viselte homlokán a zsenialitás bélyegét*”. A hollandok minden népnél internacionalizáltabbak, azt a gondolatot, hogy van bennük valami egyéni, csak azáltal tudják megőrizni, ha ragaszkodnak tizenhetedik századukhoz: de mintha csak tükörbe néznének...

Ez a moralizáló, beleérző, kifinomult, iskolázott látáson alapuló megközelítésmód – akár milyen avítottnak tűnik is néha – csalhatatlannak bizonyult. Hitelére jellemző, hogy a történész gyanúsnak találta azt a harmincas évek végén körülrajongott, Vermeernek tulajdonított képet, az EMMAUSI TANÍTVÁNYOK-at, amelyről később bebizonyították, hogy hamisítvány. Huizinga a stílusérzékére hagyatkozott, abból az általános képből indult ki, amelyet a meglévő korpusz alapján Vermeer-ről alkotott, és értékelése ezúttal sem nélkülözte a moralizáló elemet. Érzése szerint ezzel a festménnyel Vermeer olyasmire vállalkozott, ami nem egyezett tehetősége természetével – mivel nagyon is konkrét, jól behatárolható bibliai eseményt próbált áb-

rázolni –, vagyis az önismeret hiányát vagy a hübriszt vetette a festő szemére (ennek az elemzésnek a pendant-ja a Rembrandt keleties képeivel foglalkozó rész, aki viszont éppen a vágyott fantáziavilágban mozgott darabosan). Huizinga viszolygott a hamisságtól. Más kérdés, hogy Van Meegerent olyan módszerrel is hamisításon lehetett kapni, ami racionálisabbnak tűnik, s talán legtöbbször közelebb áll. Carel Willink, a híres hiperrealista festő előtt, aki sokáig tanulmányozta az Aranykor festőinek munkamódszerét, a munkafázisok összekeverése, a mesterségbeli fogások hiányos ismerete leplezte le az ál-Vermeert (WILLINK IGAZSÁGA. In: *Balkon*, 1996. július–augusztus).

Nem tudom megállni, hogy szóvá ne tegyem: talán érdemes lett volna megfontolni, mennyit segíthetett volna a ma már kissé avítt-nak tűnő megközelítésmód valódi értékeinek a ráismerés erejével való elfogadtatásában, ha

az Osiris Kiadó átvette volna a HOLLANDIA KULTÚRÁJA A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN legújabb holland kiadásában található reprodukciókat – ezeket mindig ahhoz a szövegrészhez tördelték be, ahol Huizinga képekre, személyekre, tárgyakra hivatkozott (Huizinga: NEDERLANDS BESCHAVING IN DE ZEVENTIENDE EEUW. Contact, Amsterdam, 1998). Hasznos lett volna ez még akkor is, ha tudni véljük, hogy Huizinga minden bizonnyal tiltakozna az eljárás ellen, és többre került volna a könyv megjelentetése. Így rögtön olvasási javaslatlalt állt volna elő a kiadó; talán könnyebben megértette volna olvasóival, miért érdemes ma, hatvan (vagy hetven) év után magyarul kiadni a holland nemzeti kultúra klasszikusnak számító darabját, amely – mint láttuk – egyszerre nagyon is korhoz kötött, régimódi és furcsán időn túli.

Balogh Tamás

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

